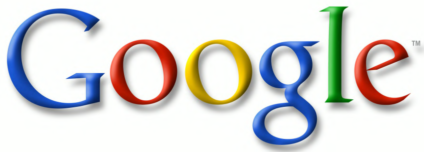

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJERDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1895—96

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Drachmann, A. B., docent, dr. phil. København.
Dyrlund, F., dr. phil. København.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. København.
Hasselager, A. K., overlærer. Herlufsholm.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. København.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. København.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. København.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. København.
Meyer, Raphael, cand. mag. København.
Nyrop, Kr., professor, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, cand. mag. København.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rafn, H., adjunkt. København.
Sandfeld Jensen, Kr., stud. mag. København.
Sarauw, Chr., cand. mag. København.
Secher, J. M., adjunkt. Ribe.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Stockholm.
Sørensen, S., dr. phil. København.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Thorsen, P. K., cand. mag. København.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. København.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 3, l. 1 f. n.: læs: hæves (86), er folket.

Peiraen i Iliadens anden Sang.[1]

Af **Chr. Sarauw.**

Den der vil studere det her behandlede problems historie, vil vistnok i det hele kunne indskrænke sig til at gennemgaa de anskuelser, der ved aarhundredets midte fra fire forskellige sider er fremsatte om sagen. Thi de gamle kritikere har kun lige streifet dets yderpunkter, og de senere undersøgelser synes ikke at have bragt noget nyt af nogen værdi. Spørgsmaalet er siden 1850 næppe kommet sin løsning et skridt nærmere. Og dog har de fire mænd til hvem her sigtes, i det væsenlige fremdraget de afgørende momenter, saaledes at blot en sindig og upartisk afveielse af deres ganske vist høist forskellige anskuelser mod hinanden forlængst kunde have ført til det rigtige resultat.

Æren for at have fremkaldt den hele undersøgelse tilkommer Lachmann, der i sine *Betrachtungen über die Ilias* med sikker kritisk følelse foretog et snit i den overleverede Peiratext, rigtignok uden at naa ind til ondets rødder. Köchly, der først fremsatte sine anskuelser paa filologmødet i Darmstadt 1845, dernæst udførligere i *Disputatio de Iliadis B 1—483, 1850* (se *Opuscula Academica*), forener med det skarpeste blik for overleveringens svagheder en voldsomhed i textbehandlingen, der vel bærer skylden for at hans værdifulde iagttagelser ikke har fundet den anerkendelse de

---

[1] Den anskuelse som her søges bevist, paatrængte sig mig under gennemlæsningen af Köchlys Disputatio ved nytaarstid 1894. Den 8 februar holdt jeg et foredrag derom i filol.-hist. samfund. Senere har dr. phil. O. Siesbye vist mig den velvilje at gennemse mit manuskript og meddele mig sine bemærkninger.

fortjener. Han er af alle den der har været nærmest ved det rette, og den der er kommen længst bort derfra. Som forsvarer af overleveringen indtager Nägelsbach en fremtrædende stilling; hans fortræffelige *Anmerkungen zur Ilias* behandler vort problem saa indgaaende, at en kritik af det overleverede i særlig grad maa drøfte hans anskuelser. Hans udviklinger giver gennemgaaende et klart og tro billede af texten, og naar der dog uden vanskelighed kan paavises misforstaaelser og modsigelser i dem, er det en simpel følge af overleveringens forfatning. Endelig kan K. O. Müllers navn ikke forbigaas (*Kleine deutsche Schriften* I s. 464, *Griech. Literaturgeschichte*[2] I s. 92 f.). Hvis det forsøg han gjorde paa at give en sammenhængende fremstilling af denne sangs indhold, er mere aandfuldt end holdbart, saa har han til gengæld, dels overfor traditionen dels overfor Lachmann, paa afgørende punkter hævdet anskuelser som en mere indgaaende undersøgelse nødes til at lade staa.

Hvad disse mænd har ydet til spørgsmaalets løsning benytter jeg med tak, idet jeg søger at bringe en gammel og vistnok ikke helt uinteressant diskussion til afslutning.

En modsigelse møder vi straks i Agamemnons handlemaade. Det fortælles nemlig at Zeus, for at skaffe Achilleus opreisning, i en drøm svigefuldt lover Agamemnon seir over Troerne, og at denne, opfyldt af tro paa at han endnu samme dag skal indtage byen (37), sammenkalder folket. Men istedenfor at give befaling til angreb, holder han en besynderlig tale, hvori han paa skrømt foreslaar at man skal drage hjem; folkene adlyder villigt og skynder sig at trække skibene i søen. Nu er Agamemnons tale ganske vist forberedt ved et stykke om en raadsforsamling (53—86), hvor han erklærer at han først vil sætte folket paa prøve ved at foreslaa hjemfart, og opfordrer de andre fyrster til saa at holde igen; men dette parti fandt Lachmann saa mangelfuldt i udførelsen, motiveringen saa uklar, Nestors svar paa opfordringen saa besynderligt og afsnubbet, og raadslagningens betydning for handlingens økonomi saa tvivlsom, at han erklærede det for

uægte. Hans kritik har fundet ret almindeligt bifald, og forsvaret for det overleverede er gennemgaaende svagt (Lachmann Betr. s. 11 f., Nägelsbach Anm.[3] s. 229, Köchly Disp. p. 5 ff.). '*Dass diese Partie gerade kein Meisterstück ist, geben wir gerne zu*', siger Nägelsbach. At sagen nu ikke klares ved Nägelsbachs antagelse at nogle vers af Nestors tale er faldne ud, og at Lachmanns indvendinger iøvrigt ingenlunde er afkræftede, er sikkert nok. Som bekendt handler kongerne slet ikke efter aftalen; Odysseus griber først ind paa Athenes bud, og det siges udtrykkelig (155) at uden gudindernes indblanding vilde Achaierne være dragne hjem. At ialfald nogle konger ikke har været med i raadet, ses af 188—97; allerede dette er noget betænkeligt. Som grund til de øvriges uvirksomhed anfører man tumultens voldsomhed, der ikke lader nogen komme til orde; men herom har texten slet intet. '*Die Kraft der Fürsten, die mit im Geheimnisse sind, ist, wie beispielsweise an Odysseus sichtbar wird* (v. 170), *vom Ungestüm der Völker gelähmt*' (Nägelsbach Anm.[3] s. 254, sml. s. 443). Meget godt — kun staar der i texten ikke 'han holdt ikke folket tilbage, fordi', men noget ganske andet. Paa Heres bud opfordrer Athene Odysseus til at stanse folket: og hun traf ham staaende, og *han tog ikke fat paa sit skib*, *fordi* harme fyldte hans sind. Naar digteren altsaa finder det nødvendigt at forklare os, ikke hvorfor Odysseus undlader at stanse bevægelsen, men hvorfor han ikke tager del i forberedelserne til hjemfart, maa vi slutte at heller ikke han har været med i raadet; thi var han indviet, kunde det selvfølgelig ikke falde ham ind at gaa ombord. Da nu en gerontforsamling uden Odysseus vanskelig kan tænkes, støtter dette sted ganske vist ikke Nägelsbachs, men Lachmanns antagelse. Efter 194, der staar og falder med 53—86, har Odysseus imidlertid været i raadet: modsigelsen er saaledes aabenbar. Yderligere bestyrkes mistanken ved at der, som man alt har fremhævet, egenlig ikke er noget tidspunkt paa hvilket mødet kan have fundet sted: fornuftigvis maa Agamemnon holde raad inden han sammenkalder folket, og dette er udentvivl meningen med *πρῶτον* (53), men paa den tid da mødet hæves (86 folket allerede ved at samle sig; fremstillingen

er altsaa ogsaa her forvirret. Og sagen bliver utvivlsom, naar man ser, at 87 ganske aabenbart er bestemt til at følge efter 52, medens 86 kun gentager indholdet af dette vers.

Jeg veed ikke hvorledes man bedre skulde begrunde en paastand om uægthed end Lachmann her har gjort; kun kan vi umulig slaa os til ro med en simpel fjernelse af dette stykke. Lachmann har ikke forklaret, hvorfor her er interpoleret, endog paa tre steder — thi 143 og 194 maa falde samtidig. Med god grund hævdede K. O. Müller og Nägelsbach at Raadet er nødvendigt for Peiraens forstaaelse; jeg henviser navnlig til den sidstes udvikling (s. 228), der slutter med de ord: 'der Dichter, welcher die Prüfung des Heeres erfand, hat auch die *βουλὴ γερόντων* gedichtet'. Men naar Nägelsbach har bevist at Raadet hører sammen med Peiraen, og naar Lachmann ikke mindre har bevist at det er uægte, saa er den af Köchly udtalte tvivl om ægtheden af selve den overleverede fabel sikkert velbegrundet. I virkeligheden var det en ganske nødvendig konsekvens Köchly drog, da han førte undersøgelsen ind paa det centrale spørgsmaal om Peiramotivets oprindelighed. Til denne undersøgelse maa ogsaa vi gaa, i haab om at finde en fyldestgørende forklaring af hvad der synes underligt nok.

Agamemnons tale lyder nu i forkortet gengivelse saaledes:

(111—115) Zeus har bedraget mig: han lovede mig at jeg skulde indtage byen, men nu vil han at jeg med skam skal drage hjem efter at have tilsat meget folk.

(116—118) Saaledes behager det vel Zeus, som alt har nedstyrtet og fremdeles vil nedstyrte mange byers tinder; thi hans magt er den største.

(119—129) Thi en skændsel er det, at vi der er saa mange fører en resultatløs kamp mod færre mænd; thi vi er mere end ti gange saa mange

(130—133) som Troerne der bor i byen; men deres hjælpetropper hindrer mig i at indtage staden.

(134—138) Ni aar er allerede gaaede, og allerede er skibsplankerne raadnede og tovværket mørnet, og vore hustruer og børn sidder der-

hjemme og venter; men vort værk for hvis skyld vi kom hid, er ganske ufuldendt.

(139—141) Men lad os drage hjem, thi vi vil aldrig indtage byen.

I denne mærkelige tale har man, under forudsætning af Raadets ægthed, saavel i ældre som i nyere tid set noget særlig fint beregnet, en *μῦθος κερδαλέος* der motiverer forslaget til flugt i ord som maa tilskynde enhver ærekær kriger til at blive (Nägelsbach). Köchly (Disp. p. 12 ff.) erklærede den for flikværk. Andre har ialfald fundet vanskeligheder og ment at kunne afhjælpe dem ved at stryge dels de tre vers om Zeus som stadødelægger, dels de fire vers om hjælpetropperne, rigtignok uden at forklare hvor disse tilsætninger stammede fra. Jeg skal ikke indlade mig paa nogen æstetisk kritik — sligt overbeviser ingen; heller ikke skal jeg opholde mig ved den vistnok uomtvistelige uklarhed i argumentationen — man vil svare mig at digteren har villet det saa; men jeg vil gøre nogle faktiske bemærkninger som vil være til nytte ved senere overveielser.

Den egenlige opfordring til flugt indeholdes i talens første fem[1] og sidste tre vers, og udtrykkene er her ganske utvetydige, thi disse otte vers er identiske med den tale i niende sang, hvormed Agamemnon i alvor tilskynder til hjemfart. I øvrigt findes der i talen kun fire vers der tydeligt stiler i samme retning, nemlig 130—133 der i henvisningen til Troernes hjælpetropper giver hvad Nägelsbach kalder Agamemnons hovedmotiv til tilbagetog. Men om ægtheden af disse vers kan der med føie tvivles. Aristarchs indvending, at der her lægges en utilbørlig vægt paa hjælpetropperne, kunde Nägelsbach ganske vist let afvise: 'motivet synes valgt under den sikre forudsætning, at det ikke vil finde hærens billigelse'. Men disse fire vers forstyrrer aldeles sammenhængen i det foregaaende. Agamemnon siger (119—122) at det er en skam at kæmpe resultatløst mod *færre mænd*[2], med hvilket udtryk han efter sagens natur maa betegne Troere og hjælpe-

---

[1] Jeg ser bort fra indledningsformlen.

[2] Man har ikke taget det fornødne hensyn til Aristarchs diple til 122: *ὅτι ἥσσονες κατὰ τὸν ἀριθμὸν οἱ βάρβαροι.* Det er disse ord paa dette sted der er de afgørende.

tropper i forening; dette præciseres derpaa saaledes (123 *γάρ*), at Grækerne er ti gange saa mange som Troerne; at der derefter ikke kan følge en bemærkning som nøder til at opfatte Troere som *egenlige* Troere, turde være klart; thi overtal over summen følger ikke af overtal over den ene addend. Fremdeles — man maa undskylde denne pedantiske bevisførelse — da 129—133 naturligst betegner hjælpetroppernes overvægt som numerisk (*πολλέων ἐκ πολίων*), ophæves derved bestemmelsen *færre,* og skammen falder bort.[1] — Ogsaa en sproglig grund gør det rimeligt, at de fire vers er en tilsætning. Idet man i *οἳ ναίουσι κατὰ πτόλιν* ser en gengivelse af *ἐφέστιοι ὅσσοι ἔασιν,* oversætter man det sidste udtryk ved *'ansässige Bürger', 'einheimisch'* el. lign. i modsætning til *ἐπίκουροι.* Men denne betydning er uhørt. Ordet betegner her og paa de tre Odysseesteder hvor det endnu forekommer (*γ* 234, *η* 248, *ψ* 55) det samme som ellers *ἔνδον* og *εἴσω.* Om den hjemvendte Odysseus hedder det uden forskel *ἐφέστιος ἦλθεν ψ* 55 og *ἔνδον* [= *ἐπιδήμιος α* 194] *ἐστίν*: *οὔ σε ἔοικε φίλον πατέρ᾽ ἔνδον ἐόντα θαυμάζειν π* 202; *ἔνδον μὲν δὴ ὅδ᾽ αὐτὸς ἐγώ φ* 207; om Telemachos *νέον ἄλλοθεν ἔνδον ἐόντα π* 26; sml. *οἴκαδε νοστήσαντα δόμον Πηλήιον εἴσω Σ* 60. Ordet staar ikke i bogstavelig betydning: den der *γ* 234 oversætter *'am eigenen Herde'* kommer unødigt i strid med *δ* 529-37. Men som man kan være *ἔνδον* i et fremmed hus (Nestor og Odysseus hos Peleus *Λ* 767), er Odysseus *ἐφέστιος* hos Kalypso: *η* 248 *ἀλλ᾽ ἐμὲ τὸν δύστηνον ἐφέστιον ἤγαγε δαίμων* d. v. s. *Καλυψοῦς εἴσω* (sml. *Ἄιδος εἴσω* forsk. st., og fremdeles *αἶψά τέ οἱ πέμπουσιν ἐφέστιον ἐς μέγα δῶμα Πλοῦτον* Hymn. Cer. 488). Endelig, som man kan være *ἔνδον* i et fremmed land: *πέφνε γὰρ Ὀθρυονῆα Καβησόθεν ἔνδον ἐόντα N* 363 (sml. *νῆεσσ᾽ ἡγήσατ᾽ Ἀχαιῶν Ἴλιον εἴσω A* 71), er aabenbart hjælpetropperne ligesaa godt som Troerne *ἐφέστιοι* i Troia. Den betydning vi saaledes faar ud, 'saamange som er her i landet', passer netop paa det bedste i denne sætning hvor begrebet Troere ikke maa

[1] Afklædt sin billedpynt ser dette aritmetiske ræsonnement saaledes ud: vore modstandere er færre end vi; thi vi er ti gange saa mange som den ene del af dem, men den anden del opveier forskellen.

indskrænkes. — Men hvem har saa interpoleret talens hovedmotiv? Kan man tro at bringe sagen i orden ved simpelthen at stryge disse vers? Dog lad os foreløbig se bort fra dem — vi har endnu tilbage versene om den stadødelæggende Zeus, som ganske vist ogsaa staar i niende sang, men ikke kan høre hjemme der, da de kun kan motivere et forslag om angreb paa byen; og endelig 134—138 som vi maa tale udførligere om. Om disse vers skriver Nägelsbach saaledes: *'da der Dichter die Prüfung des Heeres misslingen lassen will, so legt er dem König von v. 134 an noch andere Motive zur Heimkehr in den Mund, die vom Ehrgefühle der Krieger nicht sofort widerlegt werden. Agamemnon erinnert nicht blos an die lange Dauer des Krieges, an den drohenden Ruin der im Sande verfaulenden Flotte, sondern auch an die daheim sehnsüchtig harrenden Weiber und Kinder, und vereitelt damit sein eigenes Werk.'* I denne gengivelse savnes en redegørelse for ordene *ἄμμι δὲ ἔργον αὔτως ἀκράαντον*. En skarpsindig scholiast skriver: v. 134. *κοινὸν καὶ τοῦτο πρός τε τὸ ἀπιέναι, ἐγκαθημένων ἀπράκτων τοσοῦτον χρόνον, καὶ πρὸς τὸ μένειν, ὡς τοῦ τῆς ἁλώσεως χρόνου πληρωθέντος.* v. 135. *καὶ τοῦτο ἀμφοτέροις συνᾴδει, τῷ ἀπιέναι πρὶν διαφθαρῆναι πλέονας νῆας καὶ τῷ μένειν, ὡς διὰ τὸ σεσηπέναι τὰς ναῦς τέως πλεῖν οὐ δυναμένων* (Schol. Townl. rec. Maass I p. 68). Men hvor scholiasten ser et enten—eller kunde det maaske ligge nok saa nær for en ukunstlet fortolkning at finde et baade—og. Snarere end at slutte: 'lad os drage hjem med uforrettet sag', eller 'lad os vente fremdeles', kunde man vistnok slutte: 'lad os faa en ende paa det ved at indtage byen straks'. Denne konklusion vilde nemlig paa en meget naturlig maade stemme overens med præmisserne deri, at den forenede *τὸ ἀπιέναι* med *τὸ μένειν*. Antager vi nu at versene om hjælpetropperne er en tilsætning, og betragter vi derpaa 116—129 + 134—138 for sig, saa indeholder disse vers aabenbart en sammenhængende række af argumenter, ikke for yderligere forbliven i Troia, men for et øieblikkeligt angreb paa byen. Ordene *ἄμμι δὲ ἔργον αὔτως ἀκράαντον οὗ εἵνεκα δεῦρ' ἱκόμεσθα* siger det samme som 122 *τέλος δ' οὔ πώ τι πέφανται*, hvilket er betegnet som *αἰσχρόν*. Vi kan da ikke give Nägels-

bach ret i at Agamemnon motiverer forslaget til flugt i ord der maa tilskynde til at blive *(zum Bleiben und Ausharren),* og derpaa uforsigtigt anfører momenter som vækker krigernes hjemve: nei, Agamemnon vælger, mærkeligt nok, de selv samme motiver som han vilde have anført hvis han, istedenfor at berede os en overraskelse, havde fulgt gudens anvisning og opfordret til straks samme dag at angribe Troerne for at faa ende paa krigen. Altsaa: udenom en kærne af argumenter for et øieblikkeligt hovedangreb paa byen er løselig lagt som en skal en opfordring til hjemfart, der er enslydende med Agamemnons tale i niende sang; og disse to bestanddele holdes sammen ved fire vers, der paa den ene side forstyrrer talens tankegang, og paa den anden side, idet de indeholder talerens hovedargument, er af ikke uvæsenlig betydning for den.

Vi er overfor denne tale stillede saa gunstigt som ved intet andet omstridt textsted i den homeriske overlevering: den indeholder anden sangs hovedmotiv. De følgende 250 vers handler udelukkende om den ved Agamemnons forslag fremkaldte situation. Vi har i disse 250 vers en lang række taler hvori en mængde forskellige personer fremsætter deres opfattelse af hvad der er sagt og sket. Kan vi nogensinde vente at faa svar paa noget textkritisk spørgsmaal af betydning, maa det være her.

En undersøgelse af de følgende partier foretog nu Köchly og fandt dem uforenelige med Peiramotivet. Men istedenfor at prøve om sangen, efter fjernelse af hvad der hører Peiraen til, lader sig opfatte som et hele, drog han, udfra den erkendelse at Agamemnons tale maatte være sammensat af to, den dristige slutning at hele sangen var sammenflikket, uden blot at forsøge et bevis derfor. Og medens det havde ligget overmaade nær at antage et laan fra niende sang i forbindelse med indføielsen af Raadet, delte han, opfyldt som han var af den ulykkelige viseteori, texten i to viser med hver sin tale af Agamemnon. Der er ingen grund til at gaa nærmere ind paa denne hypotese: vi vil komme til en løsning af en noget simplere og skaansommere karakter.

Skønt fremkaldt ved en lille misforstaaelse, der dog vel uden vanskelighed kunde berigtiges, er situationen efter alt

at dømme meget alvorlig. Here er i oprør. Odysseus handler med en voldsomhed som ikke synes rigtig vel begrundet. Han taler haardt og uretfærdigt baade til konger og folk. Kongerne beskylder han for feighed. Hvis dette nu gjaldt indviede konger der undlod at skride ind, var udtrykket paa sin plads; men han erklærer netop at de ikke kender Agamemnons hensigt. Hvis det var konger der som han selv var blevne tilbage i uvilje over det skete, kunde han ogsaa med disse ord foreholde dem deres uvirksomhed; men han træffer dem ved skibene, og han holder dem tilbage (*ἐρητύσασκε* 189). Da dette efter det foreliggende kun kan opfattes saaledes, at de i god tro følger Agamemnons opfordring og med iver deltager i forberedelserne til hjemfarten, er en beskyldning for feighed ikke meget rammende. Den antyder en modsætning mellem konger og folk, som er vanskelig at forklare eftersom disse konger netop synes at være i bedste overensstemmelse med folket. Begge parter har misforstaaet Agamemnon: hvorfor misforstaaelsen for den enes vedkommende skal kaldes feighed, for den andens — som vi straks skal se — ulydighed, er ganske uklart.

Odysseus slaar med Agamemnons stav mænd af folket som raaber op, vel at mærke ikke folk som protesterer mod hans indblanding, men folk som han træffer raabende: de skal sidde stille og høre paa bedre mænds ord! Er det altsaa demagoger, som ophidser folket? Man skulde næsten tro det, siden Odysseus beskylder dem for at spille konger og i stærke udtryk foreholder dem deres ulydighed mod Agamemnon. Men i virkeligheden har de jo ikke gjort andet end — maaske noget overilet og tankeløst — at adlyde Agamemnon. '*Dass er dem gemeinen Mann mit dieser Insinuation eigentlich Unrecht thut, sofern dieser in der That nicht auf eigene Faust, sondern nach Agamemnons Aufforderung handelt, daran kehrt sich Odysseus in diesem Augenblick nicht; er behandelt das Volk als ungehorsam, um seinem gewaltthätigen Verfahren gleichsam rechtlichen Grund und Boden zu verschaffen*' (Nägelsbach Anm.[3] s. 449). Tør vi altsaa slaa os til ro med den antagelse, at nogle mænd af folket — selvfølgelig i den bedste mening, og overbeviste om netop at gøre Agamemnon tilpas

— noget høirøstet har skyndet paa de andre, og at Odysseus ganske vender forholdet paa hovedet? Eller kan vi finde vidnesbyrd om at digteren har tænkt sig situationen saaledes som Odysseus fremstiller den?

Medens de andre sætter sig, vedbliver Thersites endnu alene at larme og retter et voldsomt angreb mod Agamemnon. Han bebreider ham, at han vil blive og fortsætte kampen, som om det var en given ting. Han undlader derimod, hvad Köchly med god grund har fremhævet, fuldstændigt, at foreholde ham det uforsvarlige i at narre folket paa den maade.

I Odysseus's straffeprædiken til Thersites er der kun et eneste lille ord vi stanser ved: 'understaa dig ikke i alene at strides med konger!' Som om andre havde gjort det! — Odysseus truer og slaar ham, folkene gotter sig trods deres smerte, og priser spøgende smædetalerens afstraffelse som Odysseus's største bedrift.

Odysseus taler atter: 'Nu vil Achaierne beskæmme dig, Atride, for alle mennesker, ved ikke at holde det løfte de gav dig, da de drog hid fra Argos, at du skulde ødelægge Ilios'. Dette er en ganske uretfærdig beskyldning, thi man har jo kun adlydt Agamemnons bud. Man har misforstaaet ham, ja — men hvad kunde de arme krigere for, at de ikke var tilstrækkelig skarpsindige og ikke havde studerekamrets ro til at udspekulere finesserne og afveie for og imod i en tale der var saa snildt beregnet, at heller ikke kongerne, folkenes hyrder, kunde forstaa den? — 'Thi de jamrer for hinanden som kvinder og børn, at de vil hjem' — vi veed ikke af at andre end Agamemnon har jamret: folkene har udentvivl istemt en munter opsang, og Thersites har skældt ud. Der var nogle der raabte ved skibene, ivrige pligtopfyldende mænd, der lød deres konges bud: kan deres adfærd med nogen sandhed karakteriseres saaledes? — 'Det er ganske vist ogsaa haardt at ligge her i aarevis, og jeg tager ikke Achaierne det ilde op at de er utaalmodige ved skibene' — vi hører her som en bekendt sag hvad vi ikke vidste det mindste om, at folket har vist utilfredshed, men det glæder os at se at Odysseus er saa tolerant — 'men det vilde være en skændsel at vende tomhændet hjem.' Hold ud en tid

endnu, venner, og lad os se om Kalchas har spaat sandt, at vi skal indtage byen i det tiende aar'. — Ved første øiekast synes Odysseus ganske at ignorere Agamemnons tale, men ser man nøiere til, viser det sig at han imødegaar forslaget om hjemfart under den form at han dutter folkene det paa. Hans ord modtages med larmende bifald, men man skulde dog tro at denne maade at fremstille sagen paa maatte virke underligt paa folket, og man gribes af beundring for en mand med en saadan autoritet. — Jeg bør dog bemærke at Nägelsbach (s. 293) opfatter sagen ganske anderledes, idet efter hans mening, *'nachdem der Widerstand des Heeres gebrochen ist*[1]*, nunmehr eine schonend belehrende und zugleich tröstliche Rede folgt, ganz geeignet, die Stimmung desselben innerlich umzuwandeln.'* Jeg har imidlertid vanskeligt ved at tro at dette er rigtig psykologi.

Særlige vanskeligheder frembyder Nestors tale. For overhovedet at faa en fornuftig sammenhæng i den, maa vi til en begyndelse indføre en rettelse af Nauck, der i Bulletin de l'Académie des Sciences de Saint-Pétersbourg IX 334 (1866) skriver saaledes: *'Nestor verwünscht die Berathungen der Männer, weil sie erfolglos sind, weil die Kriegsarbeit nicht zu dem ersehnten Ziele führt; mit welchem Rechte aber und in welchem Sinne er die σπονδαὶ ἄκρητοι καὶ δεξιαί mit den βουλαὶ καὶ μήδεα ἀνδρῶν zusammenwirft, ist nicht abzusehen. Die σπονδαὶ ἄκρητοι καὶ δεξιαί haben mit den βουλαὶ καὶ μήδεα ἀνδρῶν nichts zu schaffen, sie gehören vielmehr zu den früher erwähnten συνθεσίαι καὶ ὅρκια. Ohne Frage müssen V. 340 und 341 die Stelle tauschen'.* Mig har en anden betragtning ført til samme resultat: hvis γάρ i v. 342 skal begrunde det der siges om ederne, saa kommer Nestor til at betegne en ørkesløs debat som et edsbrud, og det er jo urimeligt. (Sml. Δ 158 f.)

Altsaa:

ὢ πόποι, ἦ δὴ παισὶν ἐοικότες ἀγοράασθε
νηπιάχοις, οἷς οὔ τι μέλει πολεμήια ἔργα.
πῆ δὴ συνθεσίαι τε καὶ ὅρκια βήσεται ἡμιν

[1] Hvad disse ord sigter til, veed jeg ikke: man har jo villigt adlydt først Agamemnon, derpaa Odysseus.

σπονδαί τ' ἄκρητοι καὶ δεξιαί, ᾗς ἐπέπιθμεν; 341
ἐν πυρὶ δὴ βουλαί τε γενοίατο μήδεά τ' ἀνδρῶν. 340
αὔτως γάρ ῥ' ἐπέεσσ' ἐριδαίνομεν, οὐδέ τι μῆχος
εὑρέμεναι δυνάμεσθα, πολὺν χρόνον ἐνθάδ' ἐόντες.

Vi kan nu forsøge at oversætte de mærkelige ord.

'I taler virkelig som umyndige børn der ikke har tanker for krig! Hvad skal der dog blive af vore aftaler og eder og drikofre og haandslag som vi stolede paa? Paa ilden med raadslagningerne, thi vi strides til ingen nytte med ord, og kan ikke finde nogen udvei, skønt vi har været her saa længe. Men, Agamemnon, fasthold fremdeles[1] din plan og før Argeierne i kampen og lad dem gaa til grunde, det par stykker, som paa egen haand maatte beslutte at drage hjem, før vi har erfaret om Zeus's løfte er sandt eller ikke. Thi vist er det at Zeus gav os gunstigt varsel paa udfartsdagen.' — Hvem er 'I'? Hvem taler som børn? Talt har kun Agamemnon, Thersites og Odysseus. Da nu Nestor i v. 344 vender sig til Agamemnon, og i en ganske anden tone, bliver der kun de to sidste tilbage. Paa disse to synes da ogsaa Nägelsbach (Anm.[3] s. 445) at lade ordene gaa, naar han siger: '*Es scheint als ob Köchly nach einer in den Schol. BLV berührten Ansicht das ἀγοράασθε v. 337 lediglich auf Odysseus beziehe. Dies ist aber nach v. 342 f. entschieden falsch. Nestor meint überhaupt die ganze bisherige Verhandlung einschlüssig des Streites mit Thersites. Was hilft, sagt er, all das Reden; da wir durch Schwur und Handschlag gebunden sind, so muss gehandelt werden.*' Hvad det nu er for en forhandling, i hvilken Thersitesstriden er *indbefattet*, veed jeg ikke (sml. Köchly Disp. p. 22); vist er det, at vi kun har Odysseus og Thersites at regne med. Men den tanke at Nestor skulde sammenstille en konge hvis optræden han har al grund til at paaskønne, med den ringeste og hæsligste mand i hæren og lade disse to tale som børn, er dog for urimelig. Ordene

[1] Det er vistnok det ene rette at tage *ἔθ' ὡς πρίν* til participiet, ikke til imperativen; Iliadens første sang lærer os intet om at Agamemnon hidtil har anført i kampe; snarere det modsatte, om man kan lægge vægt paa en vred mands ord.

passer slet ikke hverken paa den ene eller paa den anden. — Köchly forklarer paa sin vis: '*Ulixes cum, quae gravissima sunt, oblitus esset, promissum Graecorum et faustum Jovis omen, recte simul cum Thersita vituperatur a Nestore*' (p. 23), d. v. s. Köchly stryger de vers hvor Odysseus vitterlig har omtalt begge dele, og lader saa Nestor med føie udskælde ham, fordi han har glemt at omtale dem. — Lidt nærmere sandheden kommer maaske Ameis i sin forvirrede note til stedet: '*Der an die Gesammtheit der Griechen gerichtete Vorwurf bezieht sich nur auf die mit Thersites in der Heimatsehnsucht sympathisierenden, und steigert das von Odysseus 289 Gesagte.*' Det rigtige er at ordene er rettede til folket. Men den del af hæren som har røbet længsel efter hjemmet, er som vi veed hele hæren. Thersites har intet parti, Homer har netop gjort sig al mulig flid for at isolere ham, med ham sympatiserer ingen, han har faaet sine prygl under almindeligt bifald og er færdig, kommer aldeles ikke i betragtning mere. Endelig, hvad skal vi gøre med *ἀγοράασθε*? Ameis forklarer ikke hvorledes man kan sige 'I taler som børn' til folk der ingenting har sagt. Men maaske vi i henvisningen til Odysseus's ord kan finde en antydning af en forklaring: som det viste sig at Odysseus løi, kan det naturligvis meget vel antages at ogsaa Nestor lyver. Meningen af de fire første vers kan jo kun være denne: I som taler for hjemfart taler barnagtigt og svigter eders krigerpligt; thi ved at drage hjem vilde vi bryde vort løfte til Agamemnon. At 339 har samme mening som 286 er jo dog en selvfølge; om man siger *οὔ τοι ἐκτελέουσιν ὑπόσχεσιν· ὥς τε γὰρ παῖδες ἀλλήλοισιν ὀδύρονται οἶκόνδε νέεσθαι* eller *ᾗ δὴ παισὶν ἐοικότες ἀγοράασθε· πῇ δὴ ὅρκια βήσεται ἡμιν;* kommer aldeles ud paa eet. Men nu er det jo netop Agamemnon, der har opfordret til hjemfart. Langt fra altsaa at bebreide Odysseus noget, følger Nestor blot dennes exempel og imødegaar forslaget under den form at han dutter folkene det paa. — Men naar han derefter fordømmer raadslagninger — *βουλαί τε μήδεά τε* er sagt paa lignende maade som *μύθους καὶ μήδεα Γ* 212; da disse *βουλαί* modsættes *ὑσμίνας* (345) som Agamemnon skal lede efter sin egen vilje, kan de ikke betegne '*Beschlüsse und Anschläge gegen*

Troja' — naar han altsaa fordømmer raadslagninger der for lutter ordstrid ikke fører til paavisning af nogen udvei, dog vel til at indtage byen, saa veed vi slet ikke hvor han vil hen. 'Skønt vi har været her saa længe', siger han. Men hvad er h e r? Troia eller forsamlingspladsen? Nauck antager aabenbart det første, naar han siger at *die Kriegsarbeit* ikke fører til maalet; men i saa fald vilde ordene falde ganske ud af sammenhængen; den ørkesløse ordstrid der ikke bringer noget resultat med hensyn til Troias erobring, er selvfølgelig identisk med den barnagtige forhandling der førte til krænkelse af de givne løfter. Meningen maa da være denne: lad det nu være nok med de raadslagninger vi her staar og holder om angrebet paa byen; kun strid og kævl har de ført til. Tag du nu styret, Agamemnon! — Men saa opstaar der rigtignok en lille vanskelighed: vi veed aldeles ikke af at der er ført nogen debat om den ting; en raadslagning har overhovedet ikke fundet sted. Saameget er dog klart, at denne fingerede debat er sat i nøie forbindelse med den folket paaduttede beslutning at drage hjem: raadslagningerne skal høre op, fordi under dem visse personer har forlokket folket til at bryde de givne løfter. — Gennem hele talen fastholdes den fiction at folket selv har taget initiativet, f. ex. 357 *εἰ δέ τις ἐκπάγλως ἐθέλει οἰκόνδε νέεσθαι* eller 346 ff., hvor Nestor udenvidere tillægger folket den af Agamemnon fremsatte paastand om gudens troløshed.

I slutningen af sin tale giver Nestor Agamemnon det raad at opstille hæren efter stammer og slægter, forat de der har fælles afstamning kan hjælpe hinanden og forat han kan se hvem af førerne og af folkene der er tapper eller feig. — Det viser sig her, som ovenfor hvor Nestor talte om en debat, at man skal slaas. Hvis nu den debat virkelig var bleven ført, vilde vi ikke have noget at indvende; men nu bliver vi unægtelig noget overraskede. Hvor kan Nestor, naar Raadet er interpoleret, vide noget derom? det er jo blot noget Agamemnon har drømt. Man kan ikke forklare det saaledes, at Nestor af sig selv finder paa at der skal kæmpes straks; han veed at dette er Agamemnons hensigt og giver sit raad under denne forudsætning, som det frem-

gaar af 360 *αὐτός τ' εὖ μήδεο πείθεό τ' ἄλλῳ,* henvisende til 344.

Agamemnon priser Nestors kløgt: 'havde jeg ti som dig, skulde staden snart falde; men Zeus har givet mig sorger ved at kaste mig ind i ørkesløs kiv og strid. Dog gaa I nu til maaltidet, og lad saa enhver ruste sig til kamp; og ser jeg nogen unddrage sig, skal han dog ikke derfor slippe for at blive hundenes og gribbenes bytte.' — Man har paastaaet at den første del af denne tale skulde være uforenelig med v. 37, hvorefter Agamemnon bestemt haaber at indtage byen samme dag. Men Agamemnons tankegang er denne: imorges haabede jeg med sikkerhed paa seir, og var alle som Nestor, saa var der intet i veien; men disse ørkesløse skænderier varsler intet godt. Imidlertid vil jeg i tillid til gudens løfte kæmpe alligevel. — Der turde være god mening i dette; kun maa skænderierne nødvendigvis have fundet sted efter drømmen og altsaa være de samme som Nestor omtalte (342 f.). Men heraf følger at v. 377—80, der forklarer *ἔριδας καὶ νείκεα* ved en henvisning til striden med Achilleus, er en senere tilsætning. Stryger vi altsaa med Köchly disse fire vers der skyldes en misforstaaelse af texten, saa bortfjerner vi ikke et moment til forstaaelse af sangens fabel, men vi indvinder et moment, og vi slipper af med nogle ord der i et vigtigt punkt strider mod planen for Iliadens hovedhandling. Thi siden Agamemnon erklærede at han meget vel kunde undvære Achilleus, er intet sket som kunde fremkalde et omslag; og hvis han her i folkets paahør kan erklære sig for den skyldige *(ἐγὼ δ' ἦρχον χαλεπαίνων)* og udtale haabet om en forsoning, er dermed Nestors taler i niende sang ødelagte. Men hvad er det saa for stridigheder Agamemnon sigter til? som Nestor sigtede til? stridigheder som baade den første og den sidste stiller i modsætning til forstandige raadslagninger om et angreb paa byen, saaledes at det allerede efter ordlyden er umuligt at tænke paa Thersites? stridigheder som i Nestors tale er satte i den nøieste forbindelse med en af folket tagen — og forpurret — beslutning om at drage hjem trods eder og varsler og Agamemnons vilje? Hvis Nestor vender det derhen, at folket selv har taget initiativet til den opgivelse af kampen som Agamemnon

paa skrømt har foreslaaet — og dog hjælper denne forklaring os ikke ud over de gaadefulde vers 342 f. — skal saa ogsaa Agamemnon give Zeus skylden for den situation han selv har fremkaldt ved mod gudens vilje at 'prøve' folket istedenfor at skride til angreb?

Med forhandlingens afslutning er saa temmelig det stof udtømt som giver nogen oplysning om sangens fabel, og vi staar atter ved vort gamle spørgsmaal om den oprindelige form af Agamemnons tale. Det tør vist siges at det ikke er let at faa Peiramotivet til at stemme med det øvrige; vi er allerede ikke utilbøielige til at give Köchly ret naar han kalder den overleverede komposition '*höchst widersprechend und widersinnig*'; men vi maa endnu prøve de forsøg der er gjort paa at faa et hele ud deraf, inden vi fælder den endelige dom. K. O. Müller vilde i Peiraen se en art mytisk komedie, fuld af fin ironi, med den bedragende og bedragne Agamemnon som hovedfigur. '*Er fängt mit übermässiger Schlauigkeit an, das Volk der Achäer zur Abfahrt anzuspornen, während er einen Ausbruch ihrer Kriegslust erwartet; aber aus seinem Scherz wird Ernst; sie wären auf und davon gegangen und Ilion wäre gegen das Schicksal unerobert geblieben, wenn nicht Odysseus, der Agamemnons Absicht aus dem Rathe der Fürsten kannte, sie zurück gehalten hätte. So bildet diese Scene, in der Betrügerei und Betrogenwerden sich durchkreuzen, eine der heitersten Darstellungen der Homerischen Gedichte, zu der das Nichtverrathen der Intentionen und die scheinbare Ernsthaftigkeit des Tons wesentlich gehören*' (Kl. deutsche Schr. I 464 f. — recension af Lachmanns Betrachtungen). Det er heraf ikke ganske klart, men maa vel antages, at denne karakteristik skulde gælde den hele episode; i saa fald er det unægtelig en konsekvent opfattelse. Men jeg overlader rolig til læseren at dømme, om tonens '*tilsyneladende alvor*' dog ikke er noget for strengt gennemført til at være forstilt, og om de fremdragne vanskeligheder dermed er fjernede paa fyldestgørende maade. Større krav paa vor interesse har en betragtning som Müller forbandt med denne anskuelse: '*Diese homerische Komödie, die sich durch die grössere Hälfte des zweiten Buches hin-*

durchzieht, kann unmöglich zu dem ursprünglichen Plan der Ilias gehören; denn als Agamemnon zwei Tage später den Griechen klagt, er sei — — — getäuscht worden, gebraucht er im Ernst dieselben Worte, die er hier im Scherz gebraucht hatte. — — — Es ist nun hier ganz augenscheinlich, dass die ernstere und kürzere Stelle nicht aus der mehr komischen und längeren entstanden, sondern dass die letztere eine ausführliche Parodie der früheren ist, die, von einem späteren Homeriden verfasst, an die Stelle einer ursprünglich kürzeren Erzählung von der Bewaffnung der Griechen eingeschaltet worden ist.' (Gesch. d. g. Lit. I 93). Hvorfor den oprindelige fortælling netop skulde have været kortere, veed jeg ikke; iøvrigt synes formodningen rimelig, saa meget mere som de her optrædende personer, Agamemnon, Odysseus og Nestor er høist forskellige fra deres navner i den øvrige Iliade. Kun vilde det have haft sin interesse at se, om muligvis noget af den oprindelige fremstillingsform var bevaret, hvad grundene til omdannelsen var, og om ikke netop denne omdannelse kunde have fremkaldt kompositionens besynderligheder.

Thi besynderligt er unægtelig et og andet i denne komedie. Agamemnons motiver til en saa overraskende handlemaade har man haft vanskeligt ved at faa fat paa. Det kan naturligvis ikke være hans hensigt at udforske stemningen, thi han tager intet hensyn til den. Nei, siger man, han vil opmuntre tropperne til kamp ved at opfordre dem til flugt. Denne forklaring har imidlertid ikke ringeste støtte i texten. Og var det gjort med frihaandsfortolkninger, vilde jeg mulig foretrække en anden: at Agamemnon søgte et paaskud til at tugte folket; det vilde passe smukt til det øvrige. Dog grunden til prøven angiver Agamemnon selv i raadet, med tre ord: *ἣ θέμις ἐστίν*. Det var altsaa saadan skik og brug efter gammel vedtægt i den heroiske tid, at naar man vilde føre tropperne i kamp, saa opfordrede man dem først til at flygte. Naar Nestor ikke kritiserer planen, kommer det simpelthen af at det der er *θέμις* ikke kan sættes under debat. For saa vidt er da alting godt. Vanskeligere er det at komme udenom følgende: efter tumulten taler alle, Thersites, Odysseus, Nestor, Agamemnon, som om ikke Agamemnon havde

opfordret til flugt, men som om andre havde gjort det De sætninger jeg her afskriver er ikke blot Köchlys betydeligste bidrag til diskussionen, men overhovedet det vigtigste der er fremkommet i denne sag. Han siger om Thersites: '*dass eine solche Rede nur nach einer Aufforderung zum Kampfe von Seiten des Agamemnon Sinn habe ist klar'*; om Odysseus: '*«Atride, jetzt wollen die Griechen dir Schimpf anthun.» Das hat doch nur Sinn, wenn Agamemnon zum Kampfe aufgefordert hatte, und die Griechen ihm nicht ferner folgen wollten'*; om Nestor: '*auch Nestors Rede passt nur dann, wenn Agamemnon zum Kampfe aufgefordert hat, und einige Griechen sich widersetzt haben.*' (Verhandl. d. 8. Vers. d. Phil. 1845 s. 73 ff.) At Köchly heraf tog anledning til at lemlæste digtningen paa det frygteligste, er sandt; men mærkeligt er det dog, at i et halvt aarhundrede ingen af de mange der har arbeidet med vort problem har ænset disse ord hvis sandhed er saa iøinefaldende og saa uomtvistelig. Har man maaske følt sig tilfredsstillet af hvad Nägelsbach svarede Köchly? '*Von Agamemnon's Aufforderung ist nicht die Rede*', siger han om Odysseus's sidste tale (Anm. s. 444), '*weil es dem Interesse des Redners geradezu widerstreitet an diese zu erinnern. Denn so trefflich diese verstellte Aufforderung vom Dichter erfunden ist, — — — so sehr hat sie sich für Agamemnon durch den Erfolg als eine verfehlte Massregel erwiesen. Daher ist der Redner genöthigt von ihr zu schweigen.*' Jeg vilde tro det havde været klogere at opklare misforstaaelsen, men derom faar man tænke som man vil; kun ser jeg ikke klart hvorledes det Odysseus — og Nestor — gør kan kaldes at *tie*. At ogsaa Thersites tier, skyldes naturligvis lignende hensyn til Agamemnons prestige, og endelig er det kun menneskeligt, at Agamemnon selv lader som ingenting. Men en virkelig utaknemmelig rolle er tildelt narren i stykket, det menige folk. Først lokker Agamemnon krigerne til stranden med en tale hvis egenlige mening er skjult for alle; naar han vil opgive kampen, har de intet at vente efter. Men næppe har de efterkommet hans opfordring, før Odysseus kaster sig over dem, skælder og slaar, og lader dem vide at de har at

lystre Agamemnon. Og da de nu er godmodige nok til at vende tilbage, saa godmodige at de forarges da Thersites udskælder Agamemnon, overvælder Odysseus og Nestor dem med bebreidelser og bilder dem ind, at de har villet svigte Agamemnon, at de selv har fundet paa det hele, ja at de har holdt Agamemnons tale. Og at ingen protesterer, kan vi forstaa; thi Odysseus har sikkert endnu stokken ved haanden. Men at hele folket raaber hurra saa skibene runger, det er for meget af det gode. Dog godt og overbevisende maa Odysseus og Nestor ganske vist have talt; thi forlængst har læserne tabt traaden, forlængst har fortolkerne glemt '*dass Odysseus dem gemeinen Mann eigentlich Unrecht thut*', saa at Autenrieth kalder denne stakkels faareflok '*die Widerspenstigen*', og Ameis (t. v. 284) lader Odysseus genoprette Agamemnons '*oberfeldherrliche Autorität, die von Seiten des Heeres beeinträchtigt war*' [hvorledes?], og Nägelsbach taler om '*den selbst der Meuterei gewachsenen Einfluss der Fürsten*' (s. 441), om '*der Versuch einer neuen Meuterei*' (s. 294) — hvor kunde ellers saa skarpt et hovede som Nägelsbach forveksle to saa grundforskellige ting som en peira og et mytteri?

Det er Nägelsbach der har sagt det afgørende ord i denne sag: dette er et mytteri. Heri mødes han med Köchly, herom aflægger 250 vers en lang række ganske utvetydige vidnesbyrd, heri vil enhver være nødt til at give ham ret. Men naar han samtidig ved sin indrømmelse, at Odysseus egenlig gør folket uret, slaar en tyk streg over sin udlægning af de følgende taler, saa godtgør han jo netop rigtigheden af Köchlys dom om kompositionen: *widersprechend und widersinnig*.

Det er da ikke for dristigt at søge den oprindelige enhed ved at fjerne hvad der hører Peiraen til. Hele kunsten bestaar i at stryge Raadet, de otte vers af Agamemnons tale som hører hjemme i niende sang, de fire vers om hjælpetropperne, de to vers der følger umiddelbart efter talen, samt 193—94; hvorved der fremkommer en mindre lakune i begyndelsen af talen, og en større lakune omfattende slut-

ningen og den paafølgende forhandling der gav anledning til tumulten.

Vi staar da overfor et meget snurrigt texthistorisk fænomen: en gammel lakune paa hundrede vers eller mere, og et meget gennemsigtigt, meget interessant og lærerigt forsøg paa at stoppe hullet. Peiraen er Iliadens smukkeste interpolation.

Imellem v. 109 og v. 144 forefandt en rhapsode engang et brudstykke af en tale af Agamemnon (116—129, 134—138) som handlede om det skammelige i aar efter aar at føre en resultatløs kamp mod en underlegen modstander; derpaa mindede om flaadens henraadnen og om hustruernes længsel, i ord der for en hurtig betragtning syntes at stile mod en opfordring til hjemfart; og endelig brødes af paa det punkt hvor konklusionen skulde drages, men aabenbart førte til folkets tumultuariske løb til skibene. Og medens han nu grublende gik videre frem i texten, stødte han i vers 192 paa de ord:

οὐ γάρ πω σάφα οἶσθ' οἷος νόος Ἀτρεΐωνος.

De betød i den oprindelige sammenhæng: du veed endnu ikke hvad A g a m e m n o n mener, han har ikke givet sit minde; men rhapsoden maatte nødvendigvis forstaa dem saaledes: du veed ikke hvad Agamemnon m e n e r. Ordene var som talte til ham selv, og mere behøvede han ikke: den øvrige text faldt det ham ikke ind at gennemgaa. Agamemnon havde altsaa sagt noget der ikke var saa lige at forstaa, noget Odysseus vidste besked om: aabenbart havde han villet sætte folket paa prøve, som det udentvivl var skik og brug i den heroiske tid; og det var en aftale mellem kongerne. Altsaa indskød han Raadet; lagde talen fra niende sang udenom det forefundne brudstykke; indføiede versene om hjælpetropperne, idet han ganske misforstod Agamemnons ord om Troernes hærstyrke; indføiede to vers efter talen: det var han nødt til for at faa sammenhæng; og lod endelig Odysseus med et par ord forklare hvad Agamemnons mening utvivlsomt var. At han ved disse faa indskud forandrede fortællingen i bund og grund, havde han selvfølgelig ingen anelse om.

Begyndelsen af Agamemnons tale kan, saavidt jeg ser, med nogenlunde sikkerhed restitueres. At den har indeholdt en opfordring til kamp, behøver vi ikke yderligere at paavise; at drømmen er bleven omtalt, følger af Nestors ord *ἔργον ὃ δὴ θεὸς ἐγγυαλίζει* 436. Hertil kommer saa en anden betragtning. Det synes meget dristigt at indsætte et langt stykke om en gerontforsamling, blot fordi Odysseus viser sig bekendt med Agamemnons plan. Man kunde ogsaa undre sig over at interpolatoren valgte netop pladsen efter v. 52, og saaledes sønderrev sammenhængen og bragte forvirring i fremstillingen: det havde været langt naturligere at interpolere efter v. 47 eller 49. Men alt bliver let at forstaa, hvis han forefandt 56—72 efter 52, og hvis disse 17 vers var talens oprindelige indledning som ved et uheld havde byttet plads med 87—109. Der er intet fantastisk i denne formodning. En Homerrulle er gaaet i stykker, flere verskolonner er forsvundne, og to kolonner eller kolonnedele er blevne klistrede ind i omvendt orden. Medens texten altsaa i virkeligheden havde een stor lakune, maatte interpolatoren tro at der var fire smaa, som han udfyldte med 53—55, 73—86, 110—115 og 139—143. Det maa vist indrømmes at i saa fald havde ydre omstændigheder opstillet en vel indrettet fælde for ham, og det er ikke uforstaaeligt at han lod sig lokke i den.

Talen er, som i niende sangs Agora, rettet til fyrsterne, ikke til folket (72). Udtrykket *αἴ κέν πως θωρήξομεν* sammenstiller man med *λαβὲ γούνων αἴ κέν πως ἐθέλησιν ἐπὶ Τρώεσσιν ἀρῆξαι* o. l.; men her er ikke tale om noget forsøg, *αἴ* er 'hvad om' ('suppose we — —'). Temmelig analogt er *Φ* 567 *εἰ δέ κέν οἱ προπάροιθε πόλιος κατεναντίον ἔλθω· καὶ γάρ θην τούτῳ τρωτὸς χρὼς ὀξέι χαλκῷ κτἑ.* Scholiet *λείπει τὸ σκοπήσωμεν* (Ebelings Lex. under *πώς*) træffer nogenlunde det rigtige.[1] At Agamemnon ikke befaler, men henstiller, og saaledes indleder en debat, stemmer paa det bedste med hvad vi maa slutte af Nestors tale. Naar han derefter bruger det ubestemte udtryk *που μέλλει* om gudens vilje, har vi naturligvis ingen grund til at undre os; en drøm giver jo ingen

[1] Naturligvis passer denne forklaring ikke paa 83.

fuldt sikker borgen. Man kunde maaske indvende at ordene *οὕτω που Διὶ μέλλει φίλον εἶναι* gerne siges med resignation om ubehagelige tilskikkelser; men dels ligger dette ikke i selve ordene, dels udelukkes en saadan tankegang ved de to følgende vers som ikke jeg har stillet sammen dermed[1]. Jeg finder altsaa ingen hindringer for min antagelse, men maaske det vil lykkes andre.

Hvorledes derpaa tumulten er bleven sat i scene, er det ikke muligt at oplyse; saa rigt materiale der er til at fastslaa hovedpunktet, at folket har søgt at tvinge hjemfarten igennem, saa vanskeligt er det, af hentydninger holdte i en almindelig form at danne sig et klart billede af enkeltheder. Det synes nødvendigt at antage at man har søgt at forringe drømmevarslets betydning; det stod som en hindring der maatte ryddes af veien. Heri maa vi da søge anledningen til at Odysseus og Nestor saa stærkt betoner den borgen hæren har i tidligere løfter fra gudens side. Hvorledes Odysseus's ord om jærtegnet i Aulis — *τὰ δὴ νῦν πάντα τελεῖται* — i den overleverede sammenhæng kan siges med udsigt til at forstaas af nogen mand i folket, ser jeg ikke. Naturligvis er tanken den, at det gamle og det nye varsel bekræfter hinanden. Derimod synes meningen af Nestors ord (350) at være denne: lad det være med drømmen som det vil, et bindende løfte har vi dog i gudens tegn paa udfartsdagen. En hentydning til det fra folkets side anførte ligger vistnok ogsaa i Nestors sidste ord (367), men jeg maa overlade til andre at hæve skatten. — Desværre kan man ikke slutte noget om folkets motiv til at vælge netop dette tidspunkt til at bryde overtvært; om begivenhederne i første sang har spillet nogen rolle, er ganske uklart; at Thersites (225—234) sigter dertil, kunde snarest tyde paa at disse forhold ikke har været bragte paa bane. Thersites fortsætter vel agitationen, men han er tydelig nok tillige stillet i modsætning

[1] Naturligvis er dermed ikke bevist, hverken at 72 er ægte, eller at 116 fulgte umiddelbart derpaa. Hvis man tror at vinde noget ved at antage en lakune foran 116, kan jeg intet indvende; et vers eller to kan være faldne ud, om end ikke ret vel fjernede af interpolatoren. — Om 129 er ægte eller ei, veed jeg ikke.

til de øvrige demagoger; hans personlige angreb paa Agamemnon vækker folkets harme. Heraf kan man da drage vage slutninger om de tabte talers karakter. Det er først Odysseus's optræden der aflokker Thersites de ord: lad os i hvert fald drage hjem, hvad enten Agamemnon vil med eller ikke. — Tabt er, saavidt man kan se, en bemærkning om fyrsternes stilling til bevægelsen; vi træffer dem først ved skibene, hvilket i forening med Odysseus's dadlende ord er et tydeligt tegn paa at de har bøjet sig; det synes som om kun han tænker paa modstand.

I øvrigt tror jeg ikke at noget punkt er uklart mere. Ordene om Agamemnons hensigt (192) bør man ikke betone for stærkt, som om der virkelig kunde være nogen tvivl om denne; meningen er blot at han endnu ikke har faaet leilighed til at afvise folkets forlangende. Hvad det angaar som Köchly tog forargelse af, at Agamemnon priser Nestor og ikke Odysseus, saa turde dette være ganske i sin orden; han takker for det gode raad han har faaet, men Odysseus har intet givet. Om det havde været passende i folkets paahør at takke ogsaa denne, kan vistnok være meget tvivlsomt; jo mindre der tales om den modstand der er slaaet ned, des bedre. Medens Odysseus udelukkende formaner hæren til at gøre sin pligt, har Nestor desuden den opgave at lede tankerne tilbage til den afbrudte forhandling og bringe den til afslutning. Ordene *αὔτως ἐπέεσσ' ἐριδαίνομεν* synes ligesom *ἕνα καὶ δύο* at være brugt med en vis overlegenhed, som om mytteriet var en bagatel; v. 357 ff. har en lignende haanlig tone. I Agamemnons ord er omtalen af folkets modstand indskrænket til det mindst mulige. Man har villet finde en *stigning* i disse tre taler, men jeg veed ikke om jeg forstaar denne betegnelse ret: den variation jeg kan finde i ordvalget er tydelig nok udtryk for hvorledes kongernes opfattelse efterhaanden vinder terrain hos folket.

Uden sammenhæng med hovedspørgsmaalet er et par smaabemærkninger som texten yderligere giver anledning til. Man har foreslaaet at stryge de fire sidste vers af Thersites's

tale, og jeg kan kun slutte mig dertil. Jeg har ikke haft leilighed til at gennemgaa den store literatur om dette lille spørgsmaal, og kommer mulig til at gentage hvad andre allerede har sagt. Hovedanken gælder jo anvendelsen af *A* 232 paa dette sted. Vildledte af *B* 242 fortolker Nägelsbach og Ameis — iøvrigt efter Aristarchs exempel — *A* 232 urigtigt.

> ἦ πολὺ λώιόν ἐστι κατὰ στρατὸν εὐρὺν Ἀχαιῶν
> δῶρ' ἀποαιρεῖσθαι, ὅς τις σέθεν ἀντίον εἴπῃ·
> δημοβόρος βασιλεύς, ἐπεὶ οὐτιδανοῖσιν ἀνάσσεις·
> ἦ γὰρ ἄν, Ἀτρεΐδη, νῦν ὕστατα λωβήσαιο.

Da Agamemnon endnu ikke har frataget Achilleus hans *γέρας*, er *λωβήσαιο* ikke '*Potentialis der Vergangenheit*' og ikke at sammenstille med *E* 311. En virkelig analogi frembyder *χ* 78 τῷ κε τάχ' οὗτος ἀνὴρ νῦν ὕστατα τοξάσσαιτο. Derefter synes det ikke tvivlsomt at verset i *B* urigtigt er brugt om det forbigangne. For at forklare *νῦν* (*B* 242) henviser man til *α* 35; men det *νῦν* der giver aor. ind. betydning af førnutid med interesseforhold til nutiden er virkelig ganske forskelligt fra dette. (Sml. Hentze i *Anhang*.) Den der havde den gode idee at anføre fornærmelsen mod Achilleus som exempel paa Agamemnons ringeagt for det menige folk, forstod aabenbart ikke betydningen af

> ὄφρα ἴδηται
> ἦ ῥά τί οἱ χἠμεῖς προσαμύνομεν ἦε καὶ οὐκί.

Disse ord er mente som en ripost til Odysseus, en kvittering for hans uforbeholdne udtalelser

> σὺ δ' ἀπτόλεμος καὶ ἄναλκις
> οὔτε ποτ' ἐν πολέμῳ ἐναρίθμιος οὔτ' ἐνὶ βουλῇ.
> οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω —

ikke som en almindelig sigtelse der kunde belyses ved exempler.

Den almindelig anerkendte textforstyrrelse i den følgende tale kunde maaske afhjælpes bedre end det hidtil er sket. At 254 ff. umuligt kan forklares som interpolation, er givet; dem tør vi altsaa ikke røre. *Lehrs* Arist.[3] 433 f. vilde flytte 250 f., der passer fortrinligt hvor de staar (opfattede, som

Ameis vil, i analogi med *Α* 301, *Ξ* 126), hen efter 264 der slutter talen saa godt som vel muligt, og lade 254 ff. følge paa 249, hvor de passer daarligt nok. 'Du maa ikke strides med konger; thi du er den ringeste mand i hæren; *derfor* forekaster du nu Agamemnon at Danaerne giver ham meget', er ingen klar tankerække. Jeg kan da heller ikke slutte mig til Nägelsbach, der antager at 254—56 og 250—51 er dubletter. Men naar man, som de begge gør, forkaster 252—53 — og et ræsonnement af den art, tilmed overfor den der trakteres med stokken, passer ganske vist daarligt for den der er fast bestemt paa at hindre hjemfarten — ligger det ikke fjernt at rette *τῷ* 254 til *ὥς* og saaledes bringe sammenhæng tilveie. *τῷ* kom ind fra 250, og feilen er vel ældre end interpolationen. Denne har da, i tilknytning til *νόστον φυλάσσοις*, skullet hele det aabenbare brud.

Hvis disse betragtninger, forsaavidt man ikke ser sig i stand til at vise dem tilbage, vil komme til i ikke ringe grad at forandre den gængse opfattelse af en enkelt sangs karakter, rokker de paa den anden side ikke i mindste maade ved den hele Iliades bygning. Tværtimod. Saa megen uret man fra konservativ side har haft i her at nægte angrebenes berettigelse, saa vist er det, at de slutninger, som den opløsende kritik har draget af de foreliggende, men utilstrækkelig undersøgte kendsgerninger, er helt forfeilede. Det flikværk som ganske rigtig findes her, giver slet ingen oplysning om Iliadens genesis: det forudsætter en færdig Iliade. Jeg skal imidlertid ikke opholde mig ved forskellige hypoteser som man har knyttet dertil, men kun omtale Lachmanns anskuelse om niende sangs afhængighedsforhold til anden, der i modificeret form vistnok endnu er temmelig almindeligt antagen i Tyskland[1]. Det kunde synes underligt at Lach-

[1] Man træffer ialfald hos ikke faa forfattere den mening at niende sangs Agora er uægte, og som bevis anføres da laanet af talen fra anden sang. Hvad man i øvrigt har indvendt imod dette parti, behøver jeg ikke at komme ind paa.

mann, som erkendte Raadets uægthed, som stærkt følte det unaturlige i de to enslydende talers forekomst inden for samme digts ramme, og som ikke var blind for besynderligheden i anden sangs komposition: at han tog det urigtige standpunkt i denne sag. Men det er aabenbart viseteorien, der har hildet en ellers klartseende mand, og paa trods af al metode ledet ham til et feilgreb som det ikke havde været vanskeligt at undgaa. Man kan læse dette ud af hans egne ord. Anden sang karakteriserede han saaledes: '*Die darstellung hat etwas besonders alterthümliches, indem das innerliche, die gedanken und absichten verschwiegen werden, und der erfolg plötzlich hervor tritt.*' (Betracht. s. 9.) Afset fra postulatet '*alterthümlich*', er disse ord træffende for den overleverede text, særlig træffende efter Raadets udskydelse; naar denne erkendelse ikke gjorde ham betænkelig, kom det vel af, at han med nogen grund deri kunde se en delvis bekræftelse paa sin teori. Men om niende sang skrev han saaledes: '*Es wird nicht nöthig sein dass ich bei diesem achten liede, der gesandtschaft an Achilles, ins einzelne gehe: es scheidet sich bestimmt genug aus und trägt überall den stempel der nachahmung. nur das will ich bemerken, wie Homer, der doch ein halbweg verständiger dichter gewesen sein wird, sich hier so schmählich selbst parodiert, indem er den Agamemnon I 17 die Achäer, ernsthaft oder sie versuchend* (sic)[1], *zur flucht ermahnen lässt mit denselben worten in die B 110 die erste*(!) *versuchung gefasst worden war. — — alles scheint mir den ton späterer nachdichtung zu haben, die wohl auch schon auf das zusammenreihen der erzählungen in einer stätigen folge ausgeht*' (Betracht. s. 26 f.). Heller ikke vi behøver at indlade os paa enkeltheder: det anførte exempel paa uselvstændighed er vel saa omtrent det eneste der kan præsteres, og vor dom om det kan ikke være tvivlsom. Der kan naturligvis slet ikke skaffes bevis for at talen ikke skulde

[1] V. 23-25 er naturligvis først efter Peiramotivets indførelse, ved blot tankeløshed, sat ind i niende sang.

være digtet til niende sang, hvor den passer fortræffeligt. Det egenlige grundlag for Lachmanns besynderlige dom kan vi da vistnok uden at gøre ham uret søge i den erkendelse hans slutningsord antyder. Han kunde nok se at niende sang har en central stilling i Iliaden og mindre end nogen anden kan rives ud af sammenhængen: deraf fulgte med nødvendighed dens sene oprindelse. Men meget uheldigt er det, at anden sang har faaet sit gammeldags præg i forbindelse med et laan fra en meget sen digtning; det taler ikke for paalideligheden af den opløsende kritiks resultater med hensyn til de forskellige afsnits aldersforhold.

In Ciceronis Divinationem q. d., § 2.

Cicero, postquam docuit se quaesturam Siciliensem ita gessisse, ut Siculi in se quoque suis fortunis praesidium constitutum esse arbitrarentur, his uerbis pergit:

Qui (i. e. Siculi) *nunc populati atque uexati cuncti ad me publice saepe venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam defensionemque susciperem.*

Editores tantum non omnes haec e libris excudunt. Sunt tamen, quibus illud *saepe* falsum uisum sit, scilicet quod credere non liceat Siculos, cum semel per legationem (*publice*) a Cicerone, ut sibi auxilium ferret, petiuissent, repulsam passos iterum atque iterum, ut negatum sibi impetrarent praesidium, ad eum reuertisse. Quare Bake et Kayser *saepe* incluserunt. Qui autem *saepe* retinent, nescio an uelint illud ita accipi, ut eo uerbo doceat orator alias Siculorum ciuitates alio tempore legationes misisse. Quae sententia non inest huic aduerbio.

Nescio an difficultas, quam huic loco inesse negare non licet, [illegible]o remedio summouenda sit. Aut ego fallor, aut scribendum est:

Qui nunc populati atque uexati cuncti ad me supplices saepe uenerunt cet.

Iam omnia bene se habent, neque est, cur in illo *saepe* offendantur. *saepe* non iure deleri apparet e § 14: *Hi sciunt hoc non modo a me petitum esse, sed ita saepe . . . esse petitum* cet.

Scripsi Gothoburgiae Id. Dec. 1894.

Johannes Paulson.

Caesar, Hirtius og Pollio.

Historisk-kritisk Undersøgelse

af **Joh. Forchhammer.**

I.

Der er vist ingen Tvivl om, at *C. Julius Caesar*, da han efter sit Konsulat drog til Gallien, var fuldt bestemt paa at udføre store Ting, og da han var Ordets Mand ligesaa fuldt som Haandens, kunde den Tanke ikke ligge ham fjernt selv at forevige sine Bedrifter ved at skrive sine Memoirer. Allerede det første Aars Begivenheder, Kampene med Helvetierne og med Ariovist frembød en ualmindelig Interesse; derpaa fulgte Slag i Slag Undertvingelsen af de galliske Folk, som i Aarhundreder havde været Romernes Skræk; endelig aabnede Togene til Germanien og Britannien et Indblik i en helt ny Verden. Det er ikke umuligt, at Caesar har udarbejdet hver Bog af sin Gallerkrig for sig, naar Sommerfelttoget var til Ende; men det forekommer mig dog rimeligere, at han kun har lagt Materialet til Rette og først efter Alesias Erobring, da han maatte betragte Galliens Modstandsevne som brudt, og sin Opgave som væsentlig løst, tog fat paa den endelige Udarbejdelse. I det følgende Aar havde han forholdsvis bedre Tid dertil. Det ulmede vel endnu overalt i Gallien efter den sidste almindelige Rejsning, og flere Steder brød det ud i lys Lue; men for en Del kunde hans Legater dæmpe Bevægelserne. Mer og mer vendte Caesars Tanker sig til Begivenhederne i Rom, hvor hans Fjender, trods alle de Æresbevisninger, der vare viste Galliens Undertvinger, stadigt arbejdede imod ham. Da Alesia faldt, sparede Caesar Vercingetorix til sin Triumf; Tanken om den og et nyt Konsulat tog Interessen fra de Smaakampe, der endnu stod til-

bage i Gallien; men nu maatte Caesar ogsaa anse Øjeblikket for kommet, da hans «commentarii rerum suarum» skulde se Dagens Lys. Derfor afsluttede han Værket med Alesias Erobring.

Da Cicero i Aaret 46, medens Caesar kæmpede i Africa, udgav sin Brutus, omtaler han (§ 262) med stor Berømmelse dette Værk: «etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit». Det er klart, at Caesars Bøger om Gallerkrigen dengang vare udgivne, men ogsaa kun de; om Borgerkrigen kunde Cicero umuligt udtrykke sig saaledes.

I det Brev, der indleder ottende Bog af Gallerkrigen, udtaler Forfatteren sig paa lignende Vis om Caesars Commentarii og tilføjer: «cujus tamen rei major nostra quam ceterorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus». Denne Følelse af, at Caesars commentarii, særlig hans Gallerkrig, er skrevet med en let og sikker Haand, vil paatrænge sig enhver Læser. Men hvis Værket i den Form, hvori det nu foreligger, er skrevet i én Flugt, maa Caesar forinden have havt Materialet paa rede Haand. Hvor højt vi end sætte Caesars Hukommelse, er der dog en saadan Mængde Enkeltheder, ikke blot Navne paa Personer og Steder, men Talstørrelser af enhver Art, Vejlængder, Troppeangivelser m. m., der umuligt saaledes kunde bevares i Erindringen.

Hertil kommer, at Caesar ikke blot skildrer, hvad han selv har været Vidne til, men ogsaa, hvad hans Legater udførte. Intet viser mere hans Konst som Forfatter end Skildringen af Angrebet paa Cottas og Sabinus' Vinterlejr (V. 26—37). Man skulde tro, at det var et Øjenvidne, der fortalte, saa malende er alt skildret.

Foruden Caesars commentarii de bello Gallico have vi ogsaa bevarede *3 Bøger de bello civili*, ufuldendte i en anden Forstand end hine. Det første Værk (Bell. Gall. I—VII) har Caesar selv afsluttet og udgivet, det andet Værk (de bello

civili) har han vist hverken afsluttet eller udgivet. Medens *Ciceros* Lovtale i *Brutus* gjælder det første Værk, det eneste han dengang kjendte, gjælder *Asinius Pollios* Dadel hos *Sueton* (Caesar 56) aabenbart det sidste: «Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos putat, quum Caesar pleraque, et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fuisse». Sueton blander det sammen; men det er utvivlsomt, at Pollios Dadel kun gjælder Borgerkrigens Historie; kun der er der i større Udstrækning Tale om, hvad andre Anførere have udført; kun det Værk kunde Caesar, om han havde levet længere, tænke paa at omskrive og rette. At der ogsaa i Caesars Gallerkrig kunde være sluppet en eller anden Unøjagtighed ind, lader sig naturligvis ikke nægte; men at Caesar derfor et eneste Øjeblik skulde have tænkt paa at omskrive et Værk, som var udgivet og i den Grad havde vundet alles Bifald, er utænkeligt; det kan Asinius hverken have troet eller sagt.

Ganske anderledes forholder det sig med Borgerkrigens Historie; det er et Partiindlæg, skrevet under Kampens Hede. Det er Caesar i høj Grad om at gjøre, at retfærdiggjøre det Skridt, der gjorde ham til sit Fædrelands Fjende, og stille sin Forsonlighed i Modsætning til sine Modstanderes Uforsonlighed, sin Mildhed i Modsætning til deres Grusomhed, i det rette Lys. Her kunne vi lettere tro Asinius, at Caesar er traadt den historiske Sandhed for nær. Ogsaa Livius har vist underkastet Caesars Fremstilling af Borgerkrigen en gjennemgaaende Kritik. Ikke for Intet har August kaldt Livius en Pompejaner.

Men ogsaa i anden Henseende skiller Borgerkrigens Historie sig fra Gallerkrigenes. Disse ere i alt væsentlig en Skildring af Caesars egne Foretagender. Overalt, hvor der er Fare paa Færde, er han personlig tilstede; skete der noget uventet i hans Fraværelse, kunde han hurtig ile til og paa Stedet erfare Alt af de paagjældende — saaledes efter Overfaldet paa Cottas og Sabinus' Lejr. Hans Legater, selv Labienus, kommer kun til at spille en ganske underordnet Rolle. Borgerkrigens Skueplads er derimod hele den romerske

Verden, fra Gades til Euphrat. Ligesom Caesar maatte betro sine Legater selvstændige Kommandoer, maatte han ogsaa stole paa deres Beretninger. Han paatrykte dem sit Stempel, omsatte dem i sit eget Sprog; men i det enkelte kunde han ikke kontrollere deres Rigtighed. Her kunne vi forstaa Asinius' Bemærkning, at Caesar blindt hen havde troet, hvad der var udført af andre. Naar han saa føjer til som sin Mening, at Caesar vilde have omskrevet og rettet dem, er ogsaa det mig et Bevis paa, at commentarii de bello civili henlaa uudgivne ved Caesars Død.

Men fordi de endnu ikke vare udgivne, kunde de gjerne ligge færdige fra Caesars Haand. Det mener jeg ogsaa gjælder for de to første Bøger, ikke derimod for tredie Bog. I første Bog af Borgerkrigen er det endnu Caesar selv, vi saa godt som uafbrudt beskæftige os med. Vi følge ham paa hans Garibalditog gjennem Italien fra Ariminum til Brundisium (K. 7—29). Efter et kort Besøg i Rom (K. 32. 33), gaa vi med Caesar til Massilia og videre til Spanien, og her forblive vi, indtil Kampen med Afranius og Petreius er til Ende (K. 41—55 og 59—86). Afset fra den korte Indledning (K. 1—6), der mangler Begyndelsen, og hvor Texten er i den sørgeligste Forfatning, indordnes som udfyldende Beretningen om Caesars Foretagender kun et Par Kapitler om Forholdene i og ved Massilia (K. 34—36 og 56—58) og om Legaten C. Fabius' Operationer i Spanien før Caesars Ankomst (K. 37—40).

I anden Bog træder Caesar helt tilbage. Kapitlerne 17—22 fortælle vel, hvorledes Caesar undertvang Hispania ulterior og fik Massilia i sin Magt; men hele Resten af Bogen handler dels om Massilias Belejring (K. 1—16), dels om Curios ulykkelige Kamp i Afrika (K. 23—44).

Lad os foreløbig indskrænke vor Betragtning til disse to Bøger. Det er da klart, at vi har et velordnet Hele, der fra først til sidst bærer Præget af Caesars Haand og Aand. Kun maa vi huske, at Texten er langt usikrere her end i Gallerkrigene. Ogsaa det ville vi lægge Mærke til, at Caesars Fortælling ikke er mindst interessant der, hvor han ikke selv har været med. Ligesom Cottas og Sabinus' Undergang hører til de bedst skrevne Partier af Gallerkrigen, saaledes

her Afsnittet om Curios Kampe og Død i Africa. Og dog er det klart, at hele Fortællingen om Kampene i Africa med sine Detailler maa hvile paa andres Beretning. Ved Belejringen af Massilia havde Caesar dog ved Selvsyn vundet et klart Billede af hele Situationen. Han kunde paa Stedet selv umiddelbart efter Begivenhederne undersøge alle Enkeltheder og indhente mange Oplysninger gjennem mundtlig Samtale; men ikke saaledes i Africa, hvis vi da ikke vil antage, at der først er lagt sidste Haand paa dette Afsnit, efter at Caesar selv havde kæmpet mod Scipio og Juba.

Det kan maaske lønne sig at undersøge lidt nærmere, hvem der kan have meddelt Caesar Materialet til de Afsnit af Borgerkrigens Historie, hvori han ikke selv personlig var tilstede. Det er da det naturligste at antage, at de Mænd, som Caesar havde stillet i Spidsen for sine Hære eller Flaader, jevnlig afgave deres Indberetninger om Begivenhedernes Gang, og at Caesar omhyggeligt bevarede disse Skrivelser og lagde dem til Grund for sin Fremstilling. Saaledes meddelte vel Legaterne *C. Trebonius* og *D. Brutus* ham Underretning om Belejringen af Massilia — begge var de Mænd, der stode paa Højden af Datidens Dannelse. Noget anderledes stiller Sagen sig, naar vi kommer til sidste Halvdel af anden Bog, Kampene i Africa. Vi tør vel forudsætte, at Curio har tilstillet Caesar en Indberetning om sin Landgang og de første Dages Hændelser. Det er vel værd at lægge Mærke til, at medens Caesar meddeler sine egne Taler i oratio obliqua, har han gjengivet Curios to Taler, i Krigsraadet og i Soldaterforsamlingen, i oratio recta — de eneste større Taler i hele Caesars Værk (II, 31. 32). Ligger det ikke nær at tro, at Taleren Curio (Cic. Brutus K. 81) har sendt Caesar sine Taler, og denne optaget dem i sin Beretning? Derimod maa Fortællingen om den afgjørende Kamp ved Floden Bagrada, om Curios Fald og Hærens sørgelige Undergang selvfølgelig hvile paa andre Hjemmelsmænds Fortælling. Ville vi spørge: hvilke? maa vi først holde os til Beretningen selv. Som Curios højre Haand nævnes (K. 34) Legaten *C. Caninius Rebilus*, «som Curio havde ført med sig fra Sicilien, fordi han vidste, at han havde stor Erfaring i Krigsvæsenet». Om ham ved vi, at han overlevede Nederlaget. Senere finde vi

ham oftere nævnt i den spanske Krig. Om de to andre, der nævnes i Caesars Beretning, Rytteranføreren *Cn. Domitius,* der var Vidne til Curios sidste Kamp og Død (K. 42) og Quaestoren *Marcius Rufus*, der ledede Lejrens endelige Rømning (K. 43), tør vi formode det samme. De staa nærmest som Hjemmelsmænd for den Del af Beretningen, hvor deres Navne nævnes. Hvormeget der skyldes skriftlig Meddelelse, hvormeget mundtlig Fortælling, er umuligt at afgjøre. Det ualmindelig malende i hele Caesars Fremstilling tyder stærkt paa mundtlig Beretning ved Siden af den skriftlige, og det er sandsynligt nok, at Caesar kan have talt med flere af dem, der overlevede Nederlaget, uden at have fundet Anledning til at navngive dem; for en enkelts Vedkommende tør vi betragte det som sikkert.

Asinius Pollio var som ung Mand traadt i Forhold til Caesar, inden denne forlod Gallien. Han var i Caesars nærmeste Omgivelser, da denne gik over Rubico (Plut. Caes. 32), blev senere fra Corfinium eller Brundisium sendt med Domitius' Legioner til Sicilien, hvor han traf Cato (Plut. Cato 53), fulgte med Curio til Africa, flygtede efter Nederlaget ved Bagrada til Lejren ved Utica og søgte at faa Resten af Hæren reddet om Bord paa Skibene. (Appian Bell. civ. II. 45. 46). Han begav sig saa til Caesar og var i hans nærmeste Omgivelser i Slaget ved Pharsalus (Plut. Caes. 46, Pompejus 72, App. B. civ. II. 82). Det kan saaledes vel betragtes som utvivlsomt, at Caesar kunde indhente en Mængde Detailoplysninger hos Pollio; men Caesar nævner ham overhoved slet ikke i sine Commentarii, og der er ikke noget enkelt Punkt af Begivenhederne i Africa under Curio, saaledes som de ere fremstillede af Caesar, hvorfor vi med nogen Sikkerhed kunne nævne Pollio som Hjemmelsmand. Men selv om vi ville tillægge hans mundtlige Fortællinger en væsentlig Del i, at Caesar kunde skrive saa levende om hele denne Episode, maa vi dog fastholde, at det er *Caesar, der har skrevet hele dette Afsnit;* det bærer fuldt saa meget som noget andet Parti af Borgerkrigens Historie Præget af hans Aand. Deri bestaar netop Caesars historiske Konst (modsat Hirtius'), at han forarbejder, hvad han har faaet fra de mange forskjellige Sider, til et organisk Hele. Maaske intetsteds i det

hele Værk maa vi beundre dette saa meget som i Afsnittet om Curio.

Men foreligge i alt væsentligt de to første Bøger af Borgerkrigens Historie færdige fra Caesars Haand, saa gjælder det ikke om den tredie Bog. Der er en stor Forskjel i hele Behandlingen. Medens Begivenhederne i de to første Bøger ere grupperede i større Afsnit, falder tredie Bog underligt fra hinanden i Stumper og Stykker; man har vanskeligt ved at faa en Oversigt over Begivenhederne; der er noget springende i hele Fremstillingen. Egentlig udarbejdet er kun det store Hovedafsnit: Kampene om Dyrrhachium (K. 42—55 og 58—72), Toget til Thessalien og den afgjørende Kamp ved Pharsalus (K. 72—99). De Begivenheder, som Caesar har gjennem Indberetninger af sine Legater, ere kun skitserede, neppe altid indordnede paa deres rette Plads i den hele Fremstilling; de henligge saa at sige i Kladde og vente paa en endelig Redaktion. Tænke vi os saaledes disse Indberetninger excerperede og henlagte, som vi vilde sige, paa løse Sedler, forstaa vi bedre, hvorledes de to Kapitler 55 og 56 kunne være ombyttede. Ogsaa Samlingen af Prodigier (K. 105) har vist ligget paa en løs Seddel og har aldrig været bestemt til at udgives i den Form, hvori vi nu har den. Hele Indledningen til den alexandrinske Krig røber sig som et løst henkastet Udkast.

Ved Caesars Død tog Antonius alle hans politiske Papirer i sin Besiddelse, hans litterære Efterladenskaber brød han sig neppe om; dem synes Balbus at have taget sig af. Uagtet det intetsteds nævnes, galdt det vel først om at samle, hvad der af Borgerkrigens Historie var færdigt fra Caesars Haand, og faa det udgivet. De to første Bøger kunde udgives urørte, den tredie maatte, saa godt det lod sig gjøre, bringes i Orden og Sammenhæng. De løse Blade indflettedes i Begivenhedernes Række med en lempelig Overgang (K. 20 «isdem temporibus», K. 31 «his temporibus», K. 100 «eodem tempore», K. 101 «iisdem fere temporibus») eller uden en saadan, ofte brat nok (K. 14, K. 23, K. 56, K. 102). Forøvrigt er der Intet, der *bestemt* tyder paa, at en fremmed Haand har rørt ved Caesars Optegnelser. Steder som K. 17. 1 «Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut me-

moriae prodatur, satis causae putamus», og K. 57. 5 «Haec ad eum mandata Clodius defert ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus», — synes nærmest kun at vise, i hvilken ufærdig Tilstand Caesars Manuskript blev fundet. Et Sted som bell. Alex. 74. 3 «At Pharnaces — auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus» kunde dog lede Tanken hen paa, at der ogsaa i tredie Bog af Caesars Borgerkrig ved den endelige Redaktion kan være tilføjet en enkelt lille Berigtigelse af en fremmed Haand. Det maa være mig tilladt med Asinius Pollio at tro, at Caesar, hvis han havde levet, vilde have omarbejdet den tredie Bog af Borgerkrigens Historie.

Men Caesars Venner gik et Skridt videre end til at udgive, hvad de forefandt af Caesars Borgerkrigens Historie; de ønskede, at Skildringen af Caesars Gallerkrig, der endte ved Alesias Indtagelse, maatte føres til Ende, og Skildringen af Borgerkrigen, der noget brat var afbrudt ved Caesars Ankomst til Alexandria, maatte fortsættes ned til Caesars Død. Balbus henvendte sig i den Anledning til den Mand, der har skrevet den 8de Bog af Gallerkrigen. Hvor Sueton taler om Caesars historiske Værker, om hans commentarii Gallici civilisque belli Pompejani, føjer han til: «Nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit.» Her forudsættes altsaa, at der er én *fælles* Forfatter til alle de 3 Smaaskrifter; men, for saa vidt der er Tale om de Skrifter, vi have bevarede under Navnene bellum Alexandrinum, bellum Africum og bellum Hispaniense, er det af indre Grunde fuldkommen klart, at de ere skrevne af tre *forskjellige* Forfattere. Suetons Vidnesbyrd kunde man maaske ville tillægge mindre Vægt. Men Forfatteren af det Brev til Balbus, som indleder 8de Bog af Caesars Gallerkrig, fortæller ikke blot, at han *har* skrevet denne Bog: «Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus ejus scriptis contexui,» men ogsaa, at han *har* fortsat Borgerkrigens Historie indtil Caesars Død: «novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae *confeci* usque ad

exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitae Caesaris.» Man skulde nu dog nærmest tro, at Forfatteren kun kunde skrive saaledes, naar han virkelig havde *afsluttet* ogsaa denne Del af sit Værk; men har han fortsat Borgerkrigens Historie indtil Caesars Død, saa maa Slutningen af Værket være gaaet tabt; thi den Forfatter, der har skrevet 8de Bog af Caesars Gallerkrig, kan vel have skrevet bellum Alexandrinum, men umuligt bellum Africum og bellum Hispaniense. Dog herom mere siden.

Medens Sueton siger, at man ikke med Sikkerhed kjender Forfatteren til de tre Krige, synes han bestemt at antage *Hirtius* som Forfatter til det Brev, der gaar forud for 8de Bog af Gallerkrigen, idet han citerer et Stykke af Brevet med den Indledning: «Hirtius ita praedicat.» Hermed har man nu ogsaa slaaet sig til Ro, og jeg vil da ogsaa kalde Forfatteren til 8de Bog af Gallerkrigen og bellum Alexandrinum Hirtius.

A. Hirtius hørte til Caesars Omgangskreds, men nævnes forøvrigt ligesaalidt som Asinius Pollio i Kommentarerne. I Aaret 50 opholdt han sig hos Caesar i Gallien, hvorfra han sendtes til Balbus i Rom med et Brev. Medens Caesar var i Alexandria, var Hirtius i Achaia; senere mødte han Caesar i Antiochia og kan have ledsaget ham paa Toget mod Pharnaces. Medens Caesar kæmpede i Africa, var Hirtius i Italien; men han deltog med Caesar i den sidste Kamp i Spanien. Naar Forfatteren til Brevet til Balbus derfor siger: «mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem,» saa passer det paa Hirtius.

Da Balbus overdrog Hirtius at fortsætte Caesars Værk, og han efter store Betænkeligheder paatog sig dette Arbejde, maa vi antage, at Balbus overgav ham det Materiale, som Caesar havde liggende til Afslutningen af Gallerkrigen og Fortsættelsen af Borgerkrigen. Det er vist en fuldkommen forkert Tanke, at Hirtius nu først skulde tænke paa at skaffe det væsentlige Materiale til Veje. Tidsrummet mellem Caesars Død (15 Marts 44) og Hirtius' Død i Slaget ved Mutina (April 43) er saa kort, og selve dette Tidsrum saa optaget af vigtige Begivenheder, Borgerkrigens Fornyelse, Hirtius' alvorlige Sygdom og Konsulat, at det endda er vanskeligt at forstaa, at Hirtius kunde faa Tid til litterær Virksomhed. Imidlertid, naar

Materialet laa rede, kunde Arbejdet vel nok gaa nogenlunde rask fra Haanden. Ved Fremstillingen af Begivenhederne i Gallien Aar 51 kan Hirtius saa omtrent følge Caesars Spor. For Aaret 50 synes det at have skortet paa Materiale. Saa ganske uden Begivenheder har man ondt ved at tro at Aaret var: «insequens annus, L. Paulo C. Marcello coss., nullas habet magnopere Galliae res gestas.» Alles Tanker vende sig imod Italien. Bogens sidste Kapitler (49—55) ere kun en Overgang fra Gallerkrigene til Borgerkrigen. Hvorledes Forbindelsen mellem de to Værker er tilvejebragt, ved vi ikke, da saavel Slutningen af 8de Bog af Gallerkrigen som Begyndelsen af første Bog af Borgerkrigen er gaaet tabt i vore Haandskrifter.

I de sidste Aar er Spørgsmaalet om Caesar og hans Fortsættere traadt ind i nyt Stadium, navnlig ved en Bog af Dr. Gustav *Landgraf*: Untersuchungen zu Caesar und seinen Fortsetzern (Erlangen 1888). Forfatteren hævder her med stor Dristighed, at *Asinius Pollio* ikke blot er Forfatter til bellum Africum, men ogsaa har lagt sidste Haand paa Hirtius' Værk (8de Bog af Gallerkrigen, Slutningen af 3die Bog af Borgerkrigen og bellum Alexandrinum).

Hvorledes det forholder sig med Asinius Pollios Forfatterskab til bellum Africum og hans Medvirkning ved Bellum Alexandrinum, kommer jeg senere til at gaa ind paa. Her skal til en Begyndelse føres et Bevis for, at der ikke er nogensomhelst Grund til at tro, at Asinius Pollio eller overhoved nogen fremmed Haand (afset fra smaa Randbemærkninger, der her som andetsteds i Caesars Skrifter ere komne ind i Texten) har rørt ved 8de Bog af Gallerkrigen, som den forelaa færdig fra Hirtius' Haand.

I Modsætning hertil mener Landgraf (Unters. p. 14 og 64—73) at kunne paavise, at bestemte Stykker af 8de Bog (K. 2.2; 5.2; 23; 34.2; 47; 48.1—9; 53; 54; 55) ikke ere skrevne af Hirtius. Endydermere vil han godtgjøre, at disse Stykker ere skrevne af Asinius Pollio, saaledes som vi kjende ham af de tre Breve, som findes i Ciceros Brevsamling (ad famil. X. 31—33), af de spredte Fragmenter, som ere bevarede af hans Værker, og endelig — af Bellum Africum. De tre Breve vise os Asinius Pollio som en ogsaa i stilistisk

Henseende udpræget Personlighed med en stærkt archaiserende Retning; men selv om vi til Brevene føje de andre Fragmenter, faa vi dog kun en sparsom Grundvold til at opføre en Bygning paa; derimod giver Bellum Africum, hvis Forfatter ogsaa fører et vist archaiserende Sprog, os et rigere Materiale til Sammenligning. Gaa vi nu stiltiende ud fra Landgrafs Paastand, at Asinius Pollio er Forfatter til Bellum Africum, vil Spørgsmaalet i de fleste Tilfælde stille sig saaledes: 1) Er de af Landgraf paapegede Steder i 8de Bog af Gallerkrigen virkelig ikke af Hirtius, og: 2) Ere de i saa Fald af den Forfatter, der har skrevet Bellum Africum.

I Følge sin Natur bliver den Undersøgelse, der nu skal foretages, væsentlig lexikalsk, tildels ogsaa grammatikalsk. Det maatte gjerne kunne paavises, at Ejendommeligheder, der stadig komme igjen i Bellum Africum, ikke anvendes af Hirtius, undtagen netop i de Kapitler, som Landgraf udpeger. Nu er virkelig Sproget i Bellum Africum gjennemgaaende meget forskjelligt fra Sproget i 8de Bog af bellum Gallicum og (lader os tage det med) bellum Alexandrinum. Jeg vil kun nævne nogle af de mest i Øjne faldende Ejendommeligheder: I B. Afr. staar *subito* 22 Gange, aldrig *repente;* hos Hirtius (B. G. VIII samt B. Al.) *repente* 16 Gange, aldrig *subito;* Ordene *suppetiae, convallis, convulnero, grandis* ere almindelige i B. Afr., men forekomme slet ikke hos Hirtius; *contendo* med følgende Inf. forekommer 20 Gange i B. Afr., men slet ikke hos Hirtius; historisk Infinitiv 24 Gange i B. Afr., men aldrig hos Hirtius. Til alle disse Ejendommeligheder findes der imidlertid ligesaa lidt noget Spor i de af Landgraf som pollioniske udpegede Steder, som i de øvrige Dele af 8de Bog. Allerede dette maa vække stærk Tvivl om Rigtigheden af L.'s Paastand. Men vi vil nu se nogle af hans positive Beviser. Det er en Ejendommelighed i B. Afr., at Forfatteren ikke bruger Verbet *confirmare*, men *firmare*. Nu staar der i B. G. VIII. 48. 8: (se) «ea facturum, quae imperarit, obsidibus datis firmat.» Heri sporer L. Pollios Haand; men det er undgaaet hans Opmærksomhed, at der ogsaa K. 27. 1, der ikke hører til de mistænkte Steder, staar «obsidibus firmat». — Hirtius bruger i Flæng Verberne *hiemare* (VIII. 11. 1; 49. 1) og *hibernare* (VIII. 46. 6; 48. 1),

hvad Cicero, vel at mærke, ogsaa gjør. L. finder det nu mistænkeligt, at *hibernare* netop bruges i et Afsnit, som skal være af Pollio. «Der Verräter ist das Verbum *hibernare*. Derselbe findet sich nämlich im ganzen Corp. Caes. nur in diesem Abschnitt an zwei Stellen.» Fandtes endda *hibernare* i Bellum Africum eller i Pollios Fragmenter. Nej; men det staar hos Varro. (!) «Dass zwischen Varro und Pollio enge Beziehungen hinsichtlich der Sprache stattfinden, haben wir schon oben angedeutet.» Altsaa fordi Varro bruger *hibernare*, er det Stykke, hvori *hibernare* forekommer, ikke skrevet af Hirtius, men af Pollio.

K. 47. 3. *Infestis itineribus* (in passiver Bedeutung gefährdet, unsichergemacht) er mistænkeligt, fordi der i Pollios Brev X. 33 staar *infesto itinere;* men denne passive Betydning af infestus er jo ganske almindelig. *Iter infestum* staar saaledes Cic. Phil. XII. 25.

K. 48. 3. *Se permittit in praefectum. Se permittere* = *se immittere* «vom Reiter, der mit verhängtem Zügel auf den Feind losstürzt» steht nur hier im corp. Caes. und ist überhaupt selten. Mit Pollio(!) gemeinsam hat es der archaisirende Sisenna.» Ligesom vi ovenfor saa med Varro, saaledes her med Sisenna: fordi den archaiserende Sisenna bruger Udtrykket, kan Hirtius ikke have brugt det; men Livius bruger *equum permittere* III. 61. 9; XL. 40. 5.

Naar Caesar taler om Gallien Syd for Alperne, kalder han det *Gallia citerior*, kun et Sted (VI. 1. 2) *Gallia Cisalpina*. Heri er der vel ikke noget mærkeligt; men naar Hirtius snart siger *Gallia citerior* (VIII. 23. 3; 54. 3; B. Al. 87. 5) snart *Gallia togata* (VIII. 24. 3; 52. 1, 2), bliver det strax mistænkeligt. Navnet *Gallia togata* var vel kommet i almindelig Brug, efter at Gallia citerior havde faaet romersk Borgerret af Caesar. Det modsattes da *Gallia comata* (Dio Cass. XLVI. 55). Til K. 23. 3 bemærker saa L.: «Dass hier ein anderer schreibt als Hirtius, geht schon aus der Bezeichnung «Gallia citerior» hervor, denn Hirtius sagt immer(!) *Gallia togata*. Wer es aber ist, der an unserer Stelle Gallia citerior gesagt hat, belehrt uns K. 54. 3, wo es von derselben XV. Legion, die von Hirtius c. 24. 3 erwähnt wird [legionem autem XV, quae cum eo *fuerat* in hibernis, in *togatam* Gal-

liam mittit[1]], heisst: quam in Gallia *citeriore habuerat.* Wer gebraucht aber das Plusquamperfekt in dieser Weise für das Imperfekt — Antwort: unser alte Bekannte, Asinius Pollio.» (L. synes at have glemt, at Hirtius 24. 3, i det Sted, han selv citerer, har sagt om den samme Legion og det selvsamme Forhold: quae cum eo *fuerat* in hibernis.) L. fortsætter: «Jetzt befinden wir uns auf festem Boden (!!) und haben ein offenes Auge für die übrigen sich findenden Anomalien vom hirtianischen Sprachgebrauch. So beginnt c. 23. 4: quem *quia* non arbitrabatur — das einzige *quia* bei Hirtius im Gall. VIII und bell. Alex.! Dass *quia* dem Pollio nicht fremd ist, haben wir zu ep. 31. 6 gesehen.» — Det forholder sig ganske rigtigt saaledes, at *quia*, der staar 3 Gange i Pollios 3 Breve, kun staar dette ene Sted hos Hirtius; men det staar ogsaa kun et Sted i B. Afr.[2] (71. 3), et Sted i B. Hisp. (9. 1) og i Caesars egne Skrifter ogsaa kun et eneste Sted (B. civ. III. 30. 4). Det er interessant at se, hvorledes *quia*, der hos Plautus næsten er eneraadende, har veget Pladsen for *quod*; men hvad der deraf kan udledes i Spørgsmaalet Hirtius eller Pollio, er ikke godt at sige. Jeg kunde blive længe ved; men hvad jeg har anført af Landgrafs Bevisførelse, er vist mer end nok for uhildede Læsere. Kun et Punkt vil jeg endnu berøre. Det er ejendommeligt for Forfatteren til B. Afr., at han siger «pabulandi *gratia*», mens Hirtius siger «pabulandi *causa*». Nu staar der imidlertid B. G. VIII. 5. 2: «tentoriorum tegendorum gratia.» Jeg er enig med *Holder* og *Kraner* i, at disse tre Ord er en Randbemærkning, som urigtig er kommet ind i Texten.

Det er imidlertid tydeligt nok ikke blot lexikalske og grammatikalske Grunde, der have bevæget *Landgraf* til at tillægge Pollio visse Afsnit af 8de Bog af Gallerkrigen. Støttende sig til Suetons ovenfor citerede Ytring af Asinius Pollio om Caesar, mener L., at Pollio og ingen anden har skrevet

[1] Citatet har jeg indskudt for Sammenligningens Skyld.

[2] K. 72. 1 staar det ikke i noget Haandskrift. *Wölfflin* og *Miodónski* (Lips. 1889) udgiver rigtigt «quod, quotienscunque proelium erat commissum», saaledes som jeg allerede for mange Aar siden har rettet efter Haandskrifternes Spor.

Beretningen i 8de Bog om Atrebateren *Commius*' Skjæbne (K. 23. 3—7 samt 47 og 48. 1—9). «Das offene, wahrheitsliebende Wesen Pollios tritt in dem Schlusssatz deutlich hervor (48. 9), in welchem unumwunden zugestanden wird, dass des Commius Bitte, «ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani», deswegen Folge geleistet wurde, weil er nach den früheren Vorfällen in der That vollkommen Grund hatte der römischen Treue nicht allzusehr zu trauen.» — Hvorfor maa Hirtius ikke ogsaa være aaben og sandhedskjærlig? Sagen er den: Labienus, der ved Siden af sin umiskjendelige militære Dygtighed var en raa og grusom Person, havde i Aaret 51 søgt at snigmyrde Atrebateren Commius. Dette omtaler Caesar, der overhoved er meget hensynsfuld i sine Udtalelser om sine Legater, ikke, hvor der i 7de Bog kunde være Anledning dertil. Men da Labienus var gaaet over til Senatspartiet og ved alle Lejligheder viste det bitreste Had mod Caesar og Caesarianerne (B. Civ. III. 13. 3; 19. 6 og 8; 71. 4; 87. 1), havde Caesar ingen Grund til at spare ham, og Hirtius kan ikke nægte sig selv den Fornøjelse at fortælle Labienus' Skjændselsdaad, uagtet den falder i et tidligere Aar. Der var en ganske naturlig Anledning dertil, da Commius' videre Skjæbne fortælles. Naar Antonius tilgiver Commius, ligger i Motiveringen en bitter Dom om Labienus; men selve Tilgivelsen er ogsaa begrundet af Ønsket om ikke at skabe nye Vanskeligheder i det Øjeblik, da Caesar stod i Begreb med at forlade Gallien.

Resultatet af disse Undersøgelser turde da blive følgende: Forfatteren, efter Suetons Vidnesbyrd, som vi ikke have nogen Grund til at forkaste, Hirtius, udarbejdede i den nærmeste Tid efter Caesars Død Slutningen af Gallerkrigens Historie og udgav den, eller rettere sendte den til Balbus med det Brev, som vi endnu have bevaret foran 8de Bog. Med fuld Ret kunde han heri skrive: «Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus ejus scriptis *contexui.*» I alt væsentligt har vi 8de Bog af Caesars Gallerkrig, som Hirtius har skrevet den. Af nogen fremmed Haand — overarbejdende eller afsluttende Værket — findes intet Spor.

II.

Det Skrift, som er os opbevaret under Navn af *bellum Alexandrinum*, er nærmest at betragte som en fjerde Bog af bellum civile. Det er kun de 33 første Kapitler, som indeholde Krigen i Ægypten, den egentlige bellum Alexandrinum. Scenen for Begivenhederne er for øvrigt hele den romerske Verden fra Gades til Pontus; men de Kampe, som berettes, ere for en stor Del mod ydre Fjender — Ægypterne og Pharnaces. De indre politiske Forhold træde i Baggrunden; kun i Illyrien høre vi om Kampe mellem Caesarianere og Pompejanere; i Urolighederne i Spanien træder Modsætningen mellem de to Partier mindre skarpt frem. Medens de to første Bøger af Borgerkrigens Historie have deres naturlige Afslutning, er Afslutningen af tredie Bog rent tilfældig; Slutningsordene: «Haec initia belli Alexandrini fuerunt» ere ganske vist ikke af Caesar. Begivenhederne sidst i Borgerkrigen og først i Alexandrinerkrigen svømme over i hinanden. Borgerkrigens Historie endte, hvor Caesars Manuskript tilfældigt endte, et nyt Bevis paa, at tredie Bog laa ufærdig og uudgivet ved Caesars Død.

Der er ingen Grund til at tvivle om, at Forfatteren af 8de Bog af Gallerkrigen ogsaa i alt væsentligt er Forfatter af bellum Alexandrinum, som det foreligger. Han maa have havt et betydeligt Materiale til sin Raadighed, fyldigere der, hvor der forelaa Indberetninger fra Caesars Legater, fattigere der, hvor Caesar selv havde været til Stede. Den egentlige bellum Alexandrinum, de første 33 Kapitler af Værket, er den svageste Del af det hele. Der savnes i højeste Grad Klarhed og Oversigt. Forfatteren havde efter sin egen Angivelse ikke deltaget i Krigen og maa have været ganske ubekjendt med de stedlige Forhold. Han skriver i sit Brev til Balbus: «Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.» Hirtius nævner altsaa Caesars *mundtlige* Beretning som sin Kilde; men paa mundtlig Meddelelse alene kan selv en saa tarvelig Beskrivelse, som

den vi har i denne Del af bellum Alexandrinum, ikke gives. Men fordi han ikke forefandt noget færdigt Manuskript, er det ikke udelukket, at der kunde foreligge enkelte skriftlige Optegnelser af Caesar. Vi kan tænke paa Breve fra Caesar til Vennerne i Rom, og hvorfor ikke paa Optegnelser af forskjellig Art. Naar der K. 3. 1 staar: «Ipsi homines ingeniosi atque acutissimi, quae a *nobis* fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur» og K. 19. 6: «Pugnatur a *nobis* ex ponte et mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem et ex navibus contra molem», tyder det paa et Øjenvidnes Beretning. Nipperdey, der ogsaa antog Hirtius for Forfatter, stødte det i den Grad, at han rettede *nobis* begge Steder til *nostris*. Enkelte Skildringer af Kampe, særlig Søkampene ere saa livligt skrevne, at vi godt kunne tænke os, at de mer eller mindre direkte skylde Caesar deres Oprindelse. Hertil kommer, at ogsaa enkelte sproglige Ejendommeligheder i dette Afsnit røbe en anden Forfatter end Hirtius. Denne bruger i 8de Bog af B. G. aldrig postquam eller posteaquam, heller ikke i hele den øvrige Del af b. Alex. Kun i dette første Afsnit finde vi posteaquam K. 12. 2 (oftere hos Caesar) og postquam K. 14. 1; 20. 3; 21. 1. Er det et Tilfælde, er det ganske vist af de mærkelige. Mig forekommer det imidlertid højst sandsynligt, at der endnu har foreligget spredte Optegnelser af Caesars Haand til det første Afsnit K. 1—25 (neppe til Slutningen 26—33). Men jeg tør ikke følge Landgraf, der i det enkelte mener at kunde sondre tre Hænder, Caesars, Hirtius' — og Pollios, ofte i det samme Kapitel. For ham bliver Bellum Alexandrinum et rent Mosaikarbejde. Som Exempel paa L.'s kritiske Behandling vil jeg anføre hans Sønderlemmelse af det 11te Kapitel. — «Kap. 11 zeigt in § 1 und 2 die angefangene Schilderung eines Seetreffens noch aus Caesars Feder, § 3 und 4 gibt Hirtius das Resultat desselben. Die Folgen desselben fügt Pollio § 5 und 6 bei». Pollios Forfatterskab til de to sidste Paragraffer støtter sig kun paa Udtrykket «quod nisi nox proelium diremisset», (eine) «bei Pollio häufige Redeform». Derimod faa vi den overraskende Underretning, at i § 4 («Capta est una hostium quadriremis,

depressa est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta), der jo er hirtiansk, findes et pollionisk Udtryk. At Paragraffen i sin Helhed er af Hirtius, kan Landgraf se af Ordstillingen: «magna multitudo in reliquis navibus propugnatorum»; men det ene Led «duae omnibus epibatis nudatae» forraader sig for L. som pollionisk Tilføjelse ved Brugen af Ordet *epibata* i Stedet for *classiarius* (som Hirtius siger i 12. 1), smlg. B. Afr. 20. 1; 62. 1; 63. 4 bis. — Det forholder sig rigtigt, at *epibata* kun forekommer dette ene Sted hos Hirtius (og slet ikke hos Caesar); i B. Afr. staar det de tre Steder i Modsætning til remiges, saa at *remiges epibataeque* danner hele Skibsbesætningen; det fjerde Sted staar *omnes epibatae* vistnok lig med *omnes remiges epibataeque.* Hos Hirtius (11. 4) kan Betydningen af *omnes epibatae* være noget tvivlsomt, snarest betegner det vel kun alle, der var oven Dække; derimod betegner *classiarii* (12. 1) netop ikke det, som *epibatae* betegner i B. Afr., men i Modsætning til *propugnatores* (der nærmest er *epibatae*) de egentlige Søfolk, derunder vel ogsaa *remiges* indbefattede. Landgraf afslutter sine Betragtninger over det 11te Kapitel med de Ord: «Trüge jedes Kapitel so deutlich die Eigentümlichkeiten seiner Verfasser an der Stirn, so wäre die Ent- und Unterscheidung der Autorschaft in den einzelnen Teilen eine leichte.»(!) I Modsætning hertil vil jeg sige: naar L. kan faa saa lidt ud af dette Kapitel, som for ham staar instar omnium, ville mine Læsere vel undskylde, at jeg ikke fremdrager flere Enkeltheder af L.'s Bevisførelse, men som min Anskuelse fremsætter den Paastand, at der i det første Afsnit af Bellum Alex. nok findes Spor af fremmede Hænder, maaske af Caesars egen Haand, men at Hirtius efter fattig Evne har søgt at samarbejde det højst mangelfulde Stof, han forefandt, til et Hele, og at det foreligger i den tarvelige Tilstand, hvori han bragte det. Hvis den «aabne og sandhedskjærlige Pollio» havde lagt sidste Haand paa Værket — saavel Slutningen af bellum civile som bellum Alexandrinum —, vilde da han, der efter L.'s Mening indflettede Afsnittet om Atrebateren Commius i 8de Bog, ikke have fundet Anledning til at tilføje

noget om den Ildebrand, der fortærede Bibliotheket[1], om Caesars Forhold til Cleopatra og hans Nilfart, Begivenheder, som Bellum Alexandrinum ikke kjender noget til? Og kan virkelig noget Menneske tro, at en betydelig Personlighed, som Asinius Pollio aabenbart har været, skulde have lappet og flikket lidt hist og her paa et saa tarveligt Arbejde som det, Hirtius efter L.'s Mening havde efterladt — og afleveret det i den kummerlige Tilstand, hvori vi nu have det?

Saa tarveligt som det første Afsnit af Bellum Alexandrinum (K. 1—25 og ikke mindre K. 26—33 Mithridates' Tog og Caesars Befrielse), ere de følgende dog ikke. Der har foreligget Hirtius et rigere og mere ordnet Materiale. Afsnittet 34—41, Domitius' uheldige *Tog mod Pharnaces* forelaa vel i *Domitius*' Indberetning til Caesar. Hvis vi tør antage, at Hirtius, der mødte Caesar i Antiochia, fulgte med ham paa Toget mod Pharnaces, havde han ikke blot noget Kjendskab til hine Egne, men var kommet i Berøring med mange, der havde deltaget i den mislykkede Expedition. Imidlertid kan Alt undtagen Slutningskapitlet være skrevet lige ud af Domitius' Rapporter.

Det samme gjælder om det næste Afsnit, Begivenhederne i *Illyrien* (K. 42—47). Der maa have foreligget Indberetninger fra Caesars Quaestor *Q. Cornificius*, fra *Gabinius*, der forøvrigt døde under Felttoget, og fra *Vatinius*. Særlig dennes Indberetning har Hirtius fulgt vistnok omtrent Ord til andet i Fortællingen om Søslaget mod Octavius. Man ser, at Vatinius skriver godt for sig og ikke sætter sit Lys under en Skjæppe.

Det følgende Afsnit (K. 48—64): *Begivenhederne i Spanien,* faar en særegen Betydning i Spørgsmaalet om Asinius Pollios Forfatterskab. Jeg vil lade *Landgraf* tale (Untersuchungen S. 45 flg.): «Zur Schilderung der turbulenten Vorgänge in dem jenseitigen Spanien während der Jahre 48 und 47 war Hirtius benötigt, sich von glaubwürdiger Seite einen

[1] Aldeles forbausende er Bemærkningen b. Alex. 1. 3: Nam incendio fere tuta est Alexandria. Vidste Hirtius virkelig ikke noget om Bibliothekets Brand? Caesar har sagtens ikke fortalt sine Venner noget derom.

zuverlässigen Bericht zu verschaffen». — Hirtius vilde sandelig være ilde stedt, hvis han skulde begynde med at samle Materialet til Værket sammen fra alle Verdens Egne. Lad os til Overflødighed huske, hvor kort Tid der laa mellem Caesars og Hirtius' Død. — «An wen anders sollte er sich mit einer solchen Bitte wenden, als an den Mann, der zur Zeit der Abfassung des Kommentars — also im Sommer 44 — an der Spitze der Verwaltung jener Provinz stand — an C. Asinius Pollio, seinen Freund und Parteigenossen?» — Hvoraf ved L., at Hirtius og Pollio vare Venner? Var det ikke naturligere at søge Oplysninger om Begivenheder fra Aarene 48 og 47 hos Mænd, der havde været i Spanien dengang, end hos en Mand, der først kom dertil efter de nævnte Begivenheder, og som sandelig i det Øjeblik — efter Caesars Død, da Alt tegnede til en ny Borgerkrig, hvor Pollio efter sin Stilling ikke kunde være neutral — havde ganske andre Ting at tænke paa? Nej, her som andetsteds maa der have forligget Hirtius et ret fyldigt Materiale af Indberetninger — blandt andre ogsaa af *Trebonius,* den samme, som formentlig tidligere var Caesars Hjemmelsmand ved Fortællingen om Massilias Belejring. Trebonius blev over Hals og Hoved (subito missus, Cic. ad fam. XV. 21. 2) sendt til Spanien for at afløse Cassius, da Røret derovre var paa sit Højeste; jeg kunde tænke mig, at Trebonius havde faaet Ordre til at indgive en fuldstændig Indberetning til Caesar om alt, hvad der var passeret, ogsaa før hans Ankomst. Det er naturligvis kun en Formodning; men jeg tør dog dristig stille min Hypothese — Indberetning fra alle paagjældende, deriblandt særlig fra Trebonius — mod Landgrafs. — «Wenn also auch Hirtius noch Zeit fand, den Bericht des Asinius im einzelnen für seine Zwecke zuzurichten, hier ein Kapitel zu kürzen, dort einen Ausdruck zu ändern, so ist doch dadurch das pollionische Gepräge des Ganzen nur sehr wenig verwischt worden, ja gerade diese Partie gehört zu den besten und am anschaulichsten geschriebenen der Supplemente, zu jenen, welchen Nipperdey eine an Caesar erinnernde *alacritas* und *facilitas* zuschreibt». — Ganske rigtigt: dette Afsnit hører til de bedst skrevne i hele Værket og gjør ikke Indtryk af at være ængstelig sammenpillet af forskjellige Meddelelser; men

naar L. saa paastaar, at det bærer et pollionisk Præg, saa maa jeg først spørge: hvad menes der dermed? Hvis det er det Præg, vi kjende fra bellum Africum, saa maa jeg bestemt sige nej. Af den Række sproglige Ejendommeligheder, som jeg ovenfor nævnte som charakteristiske for Bellum Afr., og hvoraf der dog maatte findes nogle, er der ikke det fjerneste Spor, ikke et eneste *subito*, ikke en eneste *historisk Infinitiv* o. s. v. Hirtius maa som en pedantisk Skolemester have forandret ethvert Udtryk, der var charakteristisk for Pollio — lad os for en Gangs Skyld kalde ham saaledes. — Og omvendt, den *alacritas* og *facilitas*, som udmærker dette Stykke, skal man forgjæves lede om i Bellum Africum. Landgraf kan i alle disse Undersøgelser for lutter Træer ikke se Skoven. Han fortaber sig i Enkeltheder, der, selv naar de ere fuldt nøjagtige, Intet bevise; f. Ex.: af de 17 Kapitler i dette Afsnit begynde de 5 med *interim:* en meget almindelig Begyndelse i bellum Afr. — Ganske sandt; men ogsaa B. Alex. 1. 2; 4. 1; 15. 7; 35. 1 staar interim paa første Plads; paa anden Plads Bell. Alex. 36. 1; B. Gall. VIII. 38. 1; 45. 1; paa tredie Plads B. Gall. VIII. 13. 1; 19. 4. Ordforraadet er maaske lidt ejendommeligt — det vil sige ikke hirtiansk — i dette Afsnit af bellum Alex.; men Hirtius har ganske vist ikke paa Skolemestervis vraget ejendommelige Udtryk, han fandt i Indberetningerne. Som *ἅπαξ εἰρημένα* kan jeg i de to første Kapitler i dette Afsnit (efter Landgraf) nævne: *mutuo* (Adv.), *difficulter, compensare, offensio* (i K. 48); *grex (locupletium)* og *evidens* (i K. 49). Intet af disse Ord findes heller i B. Afr. Skal dette bevise noget, maa det vel nærmest være, at den fremmede Haand, vi mene at kunne spore i dette Afsnit, *ikke* er den, der har skrevet bellum Africum.

Det er altid misligt at udtage Enkeltheder af et Værk og gjendrive dem; man er udsat for Beskyldningen for at have ladet noget væsentligt uomtalt. Men skulde jeg følge Landgraf Skridt for Skridt, maatte jeg skrive en hel Bog, og den vilde Ingen læse. Jeg tror ogsaa nok, at efter det, jeg her har meddelt, vil Læseren kunne faa et fuldkommen klart Billede af Uholdbarheden af Landgrafs Bevisførelse og det Uhjemlede i hans dristige Paastande.

Det sidste Afsnit af bellum Alexandrinum (Krigen mod Pharnaces K. 65—76) kalder Landgraf «den echt hirtianischen Kern unseres Kommentars». Der er for saa vidt et ganske rigtigt Udtryk, som det er det eneste Afsnit af hele Værket, hvor Hirtius kan tale af Selvsyn, hvis vi da tør antage, at han ledsagede Caesar paa dette Felttog.

I det væsentlige kan jeg i Opfattelsen af Bellum Alexandrinum være enig med *H. Schiller,* der i en Afhandling: *Zur Hirtiusfrage* i Bl. f. d. bayr. G.-W. XVI. p. 251 flg. (citeret af Landgraf Unters. S. 9) udtaler sig saaledes: «Eine nähere Untersuchung des bell. Alex. hat mich zu dem Resultat geführt, dass nicht nur zwischen Gall. VIII und Al. im allgemeinen manche Verschiedenheiten bestehen, sondern auch zwischen den fünf Abschnitten von Al. selbst. Dass aber diese Verschiedenheiten ihren Grund hätten in der starken Benutzung fremder Berichte, habe ich geschlossen teils aus dem Umstande, dass eine Betrachtung der verschiedenen Abschnitte von Al. in bezug auf ihr zeitliches Nebeneinander für einen einzelnen die Teilnahme an nur je zwei der fünf Partien möglich, mithin die Benutzung fremder Aufzeichnungen für die übrigen geradezu notwendig erscheinen lässt, teils aus der verschiedenen Färbung der einzelnen Partien und dem Hervortreten der hirtianischen Eigentümlichkeiten, besonders in den zusammenfassenden und überleitenden capp. Es will mir scheinen, dass H., wo er Quellen benutzte, die Berichte anderer zu seinem Gebrauche zurichtete, dieselben bald etwa mit Zusätzen versehend, bald Streichungen und Korrekturen vornehmend, dass er also seine Quellen überarbeitete, nicht aber eigentlich verarbeitete; ferner dass er neben dieser Überarbeitung sein Augenmerk besonders auf die Zusammenfügung der einzelnen Abschnitte zu einem Ganzen, und wiederum des Kommentars selbst mit dem Ganzen, von dem er einen Theil bilden sollte, richtete».

Naar S. siger, at Hirtius havde sin særlige Opmærksomhed henvendt paa de enkelte Afsnits indbyrdes Forbindelse, har han vist Ret; men naar han saa tilføjer ogsaa paa Kommentarens (d. e. bell. Alex.'s) Forbindelse med det Hele, hvoraf den skulde danne en Del, forstaar jeg ham ikke. Bogen har en ganske naturlig Slutning: «Rebus felicissime

celerrimeque confectis in Italiam celerius omnium opinione venit», naar man betragter den som et Hele for sig. Krigen i Orienten var endt; men der er ingen Antydning af, at der endnu er en stor Opgave at løse, som man skulde vente efter S.'s Udtalelse. Værre er det dog med Begyndelsen: Sammenhængen mellem Slutningen af bellum civile og Begyndelsen af bellum Alexandrinum er kun rent tilsyneladende. Dette hænger imidlertid sammen med hele det første Afsnits (K. 1—33) Charakter. Efter det foreliggende Materiale kunde Hirtius nogenlunde let og hurtig sammenarbejde en sammenhængende Beretning om de andre Begivenheder; men hvor lavt man ogsaa sætter Hirtius som historisk Forfatter, kunde han umulig selv være tilfreds med det Materiale, som forelaa til den egentlige Alexandrinske Krig, og med den Beretning, han derefter kunde nedskrive. Imidlertid en Beretning har vi, og den har baade Hoved og Hale, tilsyneladende mangler der ikke noget; men jeg kan umuligt tro, at Hirtius vilde udgive Hovedafsnittet af Bogen i den Form, hvori det foreligger. Jeg kan kun betragte det som et foreløbigt Udkast, nedskrevet i stort Hastværk i Haab om bedre Tider, naar fyldigere Efterretninger kunde indsamles. Men disse bedre Tider kom ikke. Hirtius faldt i Slaget ved Mutina. Ved hans Død forelaa bellum Alexandrinum i den Tilstand, hvori vi nu have den. Til Pollios eller Andres Medvirken er der ikke Spor.

At Hirtius skulde have begyndt end sige afsluttet en Beretning om de Borgerkrige, som endnu stode tilbage — den i Africa og den i Spanien —, er ganske utroligt. Naar han derfor i det Brev, som indleder den de Bog om Gallerkrigen, skriver: «novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae *confeci* usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitae Caesaris», saa tænkte han vel, at Brevet som en *fælles* Indledning til hele hans afsluttende Forfattervirksomhed først skulde komme i Publikums Hænder, naar Værket var afsluttet, selv om han allerede tilstillede Balbus det, da første Del, 8de Bog af bell. Gall., var færdig fra hans Haand.

(Sluttes i næste hæfte.)

Sprogbygning.

Af Holger Pedersen.

I «Nord. Tidsskr. f. Filol.» 3. Række III 105—137 har Hr. Kr. Sandfeld Jensen skrevet en Artikel om Forholdet mellem Rumænsk og Albanesisk, hvortil jeg ønsker at knytte nogle Bemærkninger; ved den valgte Overskrift har jeg villet henlede Læsernes Opmærksomhed på den sprogfilosofiske Interesse, der ved Siden af den historiske er forbunden med denne Art Undersøgelser og med hele Spörgsmålet om gensidig lydlig og syntaktisk Påvirkning mellem to ubeslægtede Nabosprog. Hr. Sandfeld Jensen kommer gennem en overtydende Bevisførelse til det Resultat, at det rumænske Sprog har gennemløbet sin første Udvikling i en Egn, der grænsede op til det albanesiske Område; om Rumænerne fra først af har været romaniserede Illyrer eller har haft anden Oprindelse, lades uafgjort (S. 132), sikkert med fuld Ret. Gustav Meyer, Alb. Studien III S. 22, anfører rigtignok tre rumænske Ord, som efter hans Mening stammer fra Tiden för Romaniseringen, og som viser sig at være identiske med albanesiske Ord: *barză* «Svane» alb. *barδε* «hvid», *mazăre* «Ært» alb. *móδulε* og *viezură* «Grævling» alb. *vjéδulε*. For det sidste Ords Vedkommende indrömmer han Muligheden af Lån, medens ved det første Ord Betydningen og ved det andet Lydforholdene forhindrer en sådan Forklaring. Meyer har her anvist den Vej, man må slå ind på for at søge Spörgsmålet løst: det gælder om at skaffe etymologisk Materiale tilveje; Parallelisme i Sprogbygningen kan ikke bevise andet end et Naboforhold. Men det etymologiske Materiale, der hidtil foreligger, er ikke tilstrækkelig omfangsrigt til at afgöre Spörgsmålet.

Tidsskriftets Læsere vil sikkert ikke et Öjeblik være i Tvivl om, at Sandfeld Jensen med rette har afvist Gasters æventyrlige Gætninger, der ikke støttes af nogensomhelst videnskabelig Grund. Når en Anskuelse fremføres uden videnskabelige Grunde, har man Ret til at søge efter den psykologiske Grund. Gaster synes da

at nære den Anskuelse, at Fænomener som en efterhængt Artikel er i Strid med den jafetiske Sprogæts Væsen, så at man her må søge en «turansk» eller «finsk» Indflydelse. Dette vidner imidlertid om en fuldstændig Mangel på Indsigt i de almene Betingelser for Sprogenes Udvikling; kun når Forståelse herfor savnes, kan man forfalde til den vidt udbredte Mysticisme, der drives med Begrebet Sprogbygning. «En efterhængt Artikel — det er jo Agglutination; men vor Sprogæt er ikke agglutinerende, den er fleksivisk», således ræsonnerer denne Mysticisme, som istedenfor at stræbe efter at forstå Fænomenerne skjuler sin Tankeløshed med tomt Klingklang. Hvor vidt man i denne Retning kan gå selv i Sprogvidenskabens nuværende Periode, har den 1893 afdøde berömte Sinolog Gabelentz víst ved sit Eksempel. I sin Bog «Die Sprachwissenschaft» har han et helt Kapitel (S. 371 ff.) med Overskriften «Sprachwürderung»; som Prøve på, hvad han her byder sine Læsere, anfører jeg den Sammenligning, han S. 381—383 anstiller mellem Jafetisk og «Uralaltaisk». Karakteristisk for vor Sprogæt er efter hans Mening en vis «Voreiligkeit, Vorgreiflichkeit, Anticipation», der blandt andet viser sig i Omlyden i de germanske Sprog eller Epenthesen i Avesta. Begge disse Lydudviklinger beror jo på, at man anticiperer en følgende Stavelses Vokal. Dette stemmer godt med den jafetiske «Race»s Karakter: «Immer ein hastiges Vorwärtsdrängen, mehr vom sehnenden Zuge nach dem Zukünftigen, als von der Erinnerung an das Vergangene bestimmt». I de «uralaltaiske» Sprog hersker derimod den såkaldte Vokalharmoni, ifølge hvilken den første Stavelses Vokal bliver bestemmende for alle de følgende. (Jeg minder her Læserne om tyrk. *sev-iś-dir-il-e-me-di-ler* «de kunde ikke bringes til at elske hinanden» af Roden *sev* «elske» i Modsætning til *jaz-yś-dyr-yl-a-ma-dy-lar* «de kunde ikke bringes til at skrive til hinanden» af Roden *jaz* «skrive».) Dette opfatter Gabelentz som «eine geduldete Nachwirkung des Vergangenen, nicht ein Drang nach immer neuen vorgesteckten Zielen»; og dette stemmer med den Rolle, som Hunner, Mongoler, Tyrker o. s. v. har spillet i Historien: «Erst eine mächtige Lançade und dann ein müder Zotteltrab». Man ser, at alt går som Fod i Hose; det er næsten ligeså simpelt som den Grafologi, der af en opadløbende Håndskrift slutter sig til en frejdig Stemning hos den skrivende, medens den nedadløbende Skrift er Tegn på nedslået Humør. Den Mulighed, at Grunden f. Eks. kunde søges i den

forskellige Måde, hvorpå Papiret har ligget for den skrivende, er ikke mere iöjnefaldende end den Mulighed, at Forskellen mellem Omlyd og Vokalharmoni beror på rent lydlige Forhold, medens den psykologiske Faktor for begges Vedkommende er den samme, Hastværket. I den Periode, da Vokalharmonien opstod, må det antages, at Accenten lå på første Stavelse, og at de følgende Stavelser indeholdt en ubestemt Vokal ə, der uvilkårlig i sin akustiske Farve påvirkedes af den foregående Stavelse. Således klinger alb. *nukε* (ε = ə) næsten som *nuku*, *jaštε* som *jašta*. Om jeg ikke tager fejl, forekommer der lignende Eksempler i ældre Dansk, som jeg dog for Öjeblikket ikke kan citere, da jeg her i Greifswald ikke har Adgang til de fornødne Bøger; altså Vokalharmoni også i Dansk! Tænk, om Gaster havde vidst det! (Sml. Sandfeld Jensens Afhandling S. 122.) Også i Irsk spiller dette Fænomen en betydelig Rolle; man finder mellemirsk *dalta* istedenfor oldirsk *dalte* «Plejesön» o. s. v. I Oldirsk er derimod som bekendt et Fænomen, der svarer til vor Omlyd, meget stærkt fremtrædende (den såkaldte Infektion): Nom. *fer* «Mand» (opstået af **viros*), Gen. *fir* (af **virī*), Dat. *fiur* (af **virō*). Selvfølgelig er denne lydlige Proces foregået i en Periode, da de uaccentuerede Stavelser havde Vokaler af en bestemt udpræget akustisk Farve. Det samme gælder om Omlyden i vor Sprogklasse, om Epenthesen i Avesta o. s. v. Hvis således Forskellen mellem Omlyd og Vokalharmoni væsentligt beror på de uaccentuerede Vokalers forskellige Beskaffenhed, så må man i Gabelentz'es Ånd åbenbart antage, at Vokalen ə (vort danske tonløse *e*) er et Tegn på, at man har den store Tid bagved sig. Et Blik på Evropas Kulturfolk og deres Sprog vil imidlertid i denne Henseende virke ret beroligende[1].

Ligeså lidt som vi i Omlyd og Vokalharmoni har Ret til at søge Race-Kendetegn, ligeså lidt kan den efterhængte Artikel opfattes på denne Måde. I Skandinavisk hører den efterhængte Artikel, efter hvad Prof. Wimmer har udviklet i én af sine Forelæsninger, egentlig til det Adjektiv, som fulgte efter Substantivet. Jeg har i «Festskrift til Vilh. Thomsen» S. 248 f. gjort opmærksom på, at det selvsamme er Tilfældet i Albanesisk. Betingelserne for, at en efterhængt Artikel har kunnet udvikle sig, må altså søges i følgende syntaktiske Forhold: 1) Adjektivets Plads efter

[1] I «Indogermanische Forschungen» IV har Gabelentz gentaget sine fantastiske Anskuelser under Titelen: «Hypologie der Sprachen, eine neue Aufgabe der Linguistik».

Substantivet, 2) Brugen af en Artikel, specielt i de Tilfælde, hvor Substantivet ledsages af et Adjektiv (eller en Genitiv). Hvilket af disse Forhold er det nu, der anses for at være u-jafetisk? Adjektivets Plads efter Substantivet genfindes i en hel Række jafetiske Sprog; en Artikel optræder ligeledes hyppigt; at denne Artikel specielt anvendes, hvor Substantivet er ledsaget af et Attribut, kan vi f. Eks. iagttage i Zend: *Miþrō yō vouru-gaoyaoitiš* (se f. Eks. Bartholomae, Handbuch der altiranischen Dialekte S. 234 i Glossaret). Det selvsamme Forhold som i Zend genfinder vi i Slavisk og Litavisk, kun at Artiklen (der etymologisk er identisk med den avestiske Artikel) er smeltet sammen med det foregående Ord (oldslavisk *novyj* Gen. *novajego*, litavisk *geràs-is põnas* «den gode Herre» fem. *geró-ji*). At Artiklen i Slavisk og Litavisk er bleven efterhængt Adjektivet og ikke Substantivet, beror på Ordstillingen; hvis Adjektivet således som i Skandinavisk og Albanesisk[1] og i Zend havde haft sin Plads efter Substantivet, vilde Udviklingen være bleven nöjagtig den samme som i Albanesisk og Skandinavisk. — I hvor höj Grad Artiklen er knyttet til det Substantivet ledsagende Attribut, fremgår af en parallel Udvikling indenfor Slavisk og i Albanesisk. I nuværende Russisk må ethvert attributivt Adjektiv have den efterhængte Artikel, uden Hensyn til, om Substantivet står bestemt eller ubestemt. Ligeså må også i Albanesisk det ubestemte Adjektiv have Artikel: *n'ε mik i mirε* «en god Ven»; men da denne Brug er af yngre Oprindelse, er Artiklen ikke her smeltet sammen med det foregående Substantiv, således som Tilfældet er, hvor Substantivet står bestemt (udførligere om denne Sammensmæltning i Festskrift til Vilh. Thomsen S. 249). Et Tilløb til en lignende Sprogbrug i Rumænsk omtales af Sandfeld Jensen S. 108. — Med Forholdene fra Russisk og Albanesisk for Öje vil man forstå, hvorfor Bopps Formodning om, at Nominativendelsen *s* i jaf. **ek^i^vo-s* er opstået af Artiklen **so*, endnu finder Bifald, ligesom Herman Møllers tilsvarende Formodning om Genitivendelsen i **ek^i^ve-so* eller **ek^i^vę-sjo*. — Ikke blot i Slavisk-Baltisk,

---

[1] Adjektivet har i Alb. sin regelmæssige Plads efter Substantivet; det kan ikke sættes foran, uden at der kommer til at hvile et ganske særligt Eftertryk derpå; dette har jeg allerede antydet i Festskrift til Vilh. Thomsen S. 248 (*tε búkurεnε vajzε* Acc. «den overordentlig smukke Pige»). Sandfeld Jensens diplomatiske Tavshed om Adjektivets Plads S. 125 er ilde anbragt.

Albanesisk og Skandinavisk findes en efterhængt Artikel, men også i Armenisk (*tēr-n* «Herren», med en lille Nuance i Betydningen også *tēr-s* eller *tēr-d*).

At de forskellige Nationer afviger fra hinanden i psykologisk Henseende, kunde det ikke falde mig ind at benægte. At disse psykologiske Forskelligheder også sætter deres Præg på Sproget, er i höj Grad sandsynligt; men i Sproget at aflæse sådanne psykologiske Ejendommeligheder er ikke så simpel en Sag, som Gabelentz troede. At bilde sig ind, at man kan udrette noget ved en symbolsk Fortolkning af den færdige Sprogbygning, er naivt. Opstillede i System i Grammatiken kan de forskellige Arter Sprogbygning tage sig meget afvigende ud; men kaster man et Blik indenfor den fremmedagtige Ramme, finder man i det væsentlige det samme Sprogliv, som man kender fra sit eget Modersmål. Omvendt finder vi indenfor vor Sprogæt i Virkeligheden höjst forskellige Arter Sprogbygning. I Kymrisk træder således i stort Omfang Forandringer i Ordenes Forlyd istedenfor andre Sprogs Endeflexion; et Ord som *cleddyf* «Sværd» hedder (uden Artikel) efter de forskellige Præpositioner *a chleddyf* «med Sværd», *o gleddyf* «af Sværd», *y nghleddyf* «i Sværd», *rac cleddyf* «foran Sværd»; dette er, som man ser, nöjagtig det modsatte af *πρὸς ὁδόν, ἐν ὁδῷ, πρὸ ὁδοῦ*; sml. nyirsk *tú* «σύ» *thú* «σέ», *sinn* «ἡμεῖς» *inn* «ἡμᾶς» o. s. v. At de keltiske Fænomener efter grammatisk Tradition behandles i Lydlæren, de græske i Formlæren, er naturligvis ligegyldigt. Havde vi ligeså gode Midler til at rekonstruere för-jafetiske Sprogformer, som vi har til at rekonstruere för-keltiske Former, vilde sikkert også væsentlige Dele af den fælles-jafetiske Sprogbygning kunne behandles i Lydlæren. Med en Smule Opmærksomhed vil man idelig finde Eksempler på grundforskellig Sprogbygning indenfor beslægtede Sprogs Kreds; man sammenligne f. Eks. den vidtgående Fleksionsløshed i Nyengelsk med det stærkt udviklede Fleksionssystem i Oldgræsk o. s. v. Omvendt frembyder Balkansprogene et iöjnefaldende Eksempel på fælles Sprogbygning i ubeslægtede Sprog og lærer os, at man i genealogiske Undersøgelser ikke tör beråbe sig på en sådan Parallelisme.

Förend jeg går over til at omtale nogle Enkeltheder i Sandfeld Jensens Afhandling, må jeg fremsætte en Udtalelse om den albanesiske Sproghistories nuværende Standpunkt. Som bekendt er det G. Meyers Fortjeneste at have spredt det Mørke, som

hvilede over dette Sprog, at have anvist det sin bestemte Plads indenfor de jafetiske Sprogs Kreds og gennem Påvisningen af de latinske, romanske, slaviske, nygræske og tyrkiske Låneord at have tegnet os Omridsene af Sprogets Skæbne gennem Tiderne. G. Meyers etymologiske Undersøgelser er foretagne fra et jafetistisk Udgangspunkt; hans Mål var at påvise, hvorvidt Albanesisk hørte til vor Sprogæt eller ikke. En forsigtig videnskabelig Methode måtte altså kræve, at han ikke erklærede noget Ord eller nogen Sprogform for jafetisk, hvis der var nogensomhelst Sandsynlighed for at kunne forklare dem ved Lån. Denne Methode førte til det sikre Helhedsresultat, der nu foreligger; men i Enkelthederne måtte den bl. a. ofte føre til Antagelser, som fra et romanistisk Standpunkt måtte betegnes som höjst letsindige. Efter at Sprogets jafetiske Herkomst var slået uomstødelig fast, sporer man derfor også hos Meyer selv en Reaktion mod den Overdrivelse, han tidligere havde gjort sig skyldig i med Hensyn til den latinske Indflydelse. I sin Grammatik har han således allerede opgivet den Anskuelse, der endnu træder frem i Gröbers Grundriss, at alb. Aor. *kεndova* skulde være dannet efter lat. Impf. *cantabam*; men han har beholdt den ligeså urigtige Anskuelse, at den alb. Optativ *kεndofša* skulde være opstået af lat. *cantavissem* (med Betoningen *cantávissem* og Bevarelse af det intervokaliske *v* imod Lydlovene; en sandsynligere Tydning af *kεndofša* har jeg fremsat i «Albanesische Texte mit Glossar» S. 17). Overfor disse Anskuelser må det være nok her at udtale, at der i Albanesisk overhovedet ikke findes noget fleksivisk Element, som er optaget fra Latin. Som Sandfeld Jensen omtaler S. 134, har Meyer også i sin Tid forsøgt at forklare den alb. Artikel som Lån fra Latin; allerede ved første Öjekast viser denne Forklaring sig absolut umulig udenfor Nominativ; og i Nominativ er den i Virkeligheden ligeså umulig. Meyer har derfor i tredje Hefte af «Alb. Studien» (1892) taget denne Tydning tilbage og identificeret Artiklens Nominativformer med det Pronomen, der i Zend, Slavisk og Litavisk optræder som Artikel. I Festskrift til Vilh. Thomsen S. 251 ff. har jeg påvist, at også denne Tydning er umulig, og har selv fremsat den Anskuelse, at den alb. Artikel er identisk med den græske Artikel (*ὁ ἡ τό*, jaf. **so *sā *tod*). Denne Reaktion mod den overdrevne Antagelse af latinsk Indflydelse er imidlertid endnu ikke til Ende. Blandt andet må Antagelsen af Lån fra Latin bestemt afvises i to Tilfælde, der

spiller en Rolle i Sandfeld Jensens Undersøgelser: *dua* og *mē*[1]. Om *dua* skal jeg tale nedenfor. Hvad *mē* angår, findes hos Meyer både i Grammatiken og i Ordbogen den Angivelse, at den gegiske Form er *mā*, således som også Hahn og Rossi angiver. Dette er imidlertid åbenbart urigtigt; Kristoforidis skriver *mą̄*, som man kan se af Dialektprøven i Meyers Grammatik S. 68 f.; derfor har også Meyer selv i Glossaret til sine Læsestykker *mą̄* i Strid med § 58 i Grammatiken. Også Jarník skriver *mą̄* (Zur alb. Sprachenkunde S. 31, Příspěvky S. 46). At dette er den rigtige Form, fremgår af toskisk *mē*; her er *ε* betinget af Nasalen; der kan ikke tænkes på det *ε*, som hører hjemme i uaccentuerede Stavelser, thi *mē* er i Reglen betonet. Men heraf følger, at Ordet ikke kan have noget med lat. *magis* at göre. Det er åbenbart et ægte alb. Ord, etymologisk beslægtet med gr. *μέγας* lat. *magnus* o. s. v. Den af Sandfeld Jensen S. 119 fremhævede Overensstemmelse mellem Albanesisk og Rumænsk med Hensyn til Komparationen forsvinder altså[2].

En Del af de Overensstemmelser, som S. 106 ff. påpeges mellem Albanesisk og Rumænsk, indskrænker sig til det sydlige Albanesisk, Sproget i Epirus. Dette gælder således om Overgangen fra *a* til *ε* foran *n*[3], om Overgangen fra intervokalt *n* til *r*, om Futurumsdannelsen med *do*, der ganske vist også er gegisk, men dog er ubekendt i de nordligste gegiske Dialekter, og endelig om Erstatningen af Infinitiv ved Hjælp af Konjunktiv. I Gegisk har man så god en Infinitiv som i noget andet Sprog: *me pásunε* «at have» o. s. v.[4]; det ligger da nær at antage, at de sydlige Dialekters Sprogbrug skyldes Påvirkning fra Græsk, hvor Omskrivningen ved Hjælp af Konjunktiv, som Sandfeld Jensen selv omtaler S. 125, kan forfølges tilbage til en Tid, da

---

[1] En mærkelig Fejl begår Meyer i Gröbers Grundriss og endnu i Et. Wtb., idet han antager, at alb. *kuvεnd* er lånt fra Latin; efter den lydlige Form må det imidlertid være af yngre Oprindelse; det er vel trods det afvigende Genus lånt fra Nygræsk; det falder altså bort hos Sandfeld Jensen S. 133.

[2] Ved en hårdnakket Trykfejl står der S. 119 overalt *mē* istedenfor *mē*.

[3] Ved en lapsus calami har Sandfeld Jensen S. 106 angivet Udtalen af *ε* urigtigt; det er efter Meyers Angivelse en Lyd som det engelske *u* i *but*.

[4] Infinitivens etymologiske Oprindelse er i denne Sammenhæng ligegyldig.

næppe nogen vil antage, at Græsk skulde være påvirket af Albanesisk. Sandfeld Jensens Formodning S. 135 om, at Mangelen af Infinitiv i de sydøstitalienske Dialekter står i Forbindelse med den Omstændighed, at der her tidligere har været et illyrisk-japygisk Element, kommer derved til at svæve i Luften, og jeg benytter Lejligheden til at gentage min Advarsel mod at benytte Parallelisme i Sprogbygning som et Argument i genealogiske Undersøgelser. — Denne specielle Overensstemmelse mellem Rumænsk og Sydalbanesisk er et ret mærkeligt Forhold, og det bliver ikke mindre mærkeligt, når man opkaster det Spörgsmål, hvor Albaneserne har boet i Oldtiden. Ligeså sandsynligt som det er, at de har strakt sig over store Områder, hvorfra de nu er fortrængte, ligeså usikkert er det, om hele deres nuværende Område allerede den Gang har tilhørt dem. Man har vænnet sig til at identificere Albaneserne med Illyrerne, men Befolkningen i Epirus stilles af Strabo udtrykkelig i Modsætning til Illyrerne. Under disse Omstændigheder forekommer det mig at være overmåde tvivlsomt, om Kong Pyrrhus' Soldater har været Albanesere. I denne Sammenhæng må man lægge Mærke til, at der så godt som ingen oldgræske Låneord findes i Albanesisk; Meyer har overhovedet ikke anerkendt et eneste oldgræsk Lån; man må dog sikkert med Bugge betragte *drapɛr,* geg. *drapɛn* som optaget fra Græsk; Overensstemmelsen med *δρέπανον* er altfor påfaldende til at forklares af Sprogenes Slægtskab. Men selv om det skulde lykkes at finde endnu et eller andet Eksempel foruden dette, viser det sig dog, at Oldgræsk kun har udøvet en aldeles forsvindende Indflydelse på Albanesisk; sammenligner man hermed den overvældende Indflydelse, som Nygræsk har vist sig istand til at udøve, forekommer det mig dobbelt tvivlsomt, om Albaneserne i Oldtiden har besiddet Epirus.

Hvad Futurumsdannelsen angår, har jeg en anden Opfattelse end Sandfeld Jensen. I Forbigående korrigerer jeg den Bemærkning (S. 111), at der i Albanesisk ikke skulde kunne göres Forskel på «cantabo» og «volo cantare». Det første hedder *do tɛ kɛndój* eller (i de mig personlig bekendte Dialekter hyppigere) *do kɛndój*; det andet hedder *dua tɛ kɛndój*; «cantaturus erat» hedder *do (tɛ) kɛndón* (*kɛndón* = *kɛndónte* i andre Dialekter), «volebat cantare» hedder *duaj tɛ kɛndón* (om Brugen af Imperf. Konj. nedenfor); «non cantabo» hedder *s kɛndój* eller *nukɛ kɛndój, s kam pɛr tɛ kɛndúarɛ,* sjældnere *do mos tɛ kɛndój (do tɛ mos kɛndój, do mos kɛndój)* endnu sjældnere *nukɛ do kɛndój*; «nolo

cantare» hedder derimod ganske simpelt *s dua tε kεndój.* Dette Forhold, at Futurum ikke kan benægtes med *s*, og at man her til Erstatning griber til Brugen af Præsens eller Omskrivningen med *kam* i Dialekter, som ellers ikke kender denne Omskrivning, var hidtil ikke bekendt; jeg må derom henvise til mine «Albanesische Texte mit Glossar» (der udkommer i Løbet af Sommeren), hvor jeg under *mos* udførlig har behandlet dette Punkt. Sammesteds vil man under *tε* finde Eksempler på, at den alb. Konjunktiv undertiden næsten er synonym med Futurum, altså en Parallel til det rumænske Forhold, Sandfeld Jensen omtaler S. 113; Sammenligningen af de slaviske Sprogs Brug af Præsens Indikativ for Futurum er derimod misvisende. — Det Punkt, hvori min Opfattelse af Futurumsdannelsen fuldstændig fjærner sig fra Sandfeld Jensen, er Spörgsmålet om, fra hvilket Sprog Omskrivningen med «vil» er udgået. Sandfeld Jensen peger her på Albanesisk og bygger på Meyers Etymologi *do* < lat. *dēbet.* Men denne Etymologi er ganske sikkert urigtig. *dua* hedder i Aorist *deša,* hvilket ikke kan være lånt fra Latin; det er et ægte alb. Ord, der af Meyer sikkert med rette stilles til got. *kiusan* skr. *juṣáte* o. s. v. Spörgsmålet bliver altså, om der er Grund til en etymologisk Adskillelse mellem dette Verbums Præsens og dets Aorist. Lydligt foreligger ingen Grund. Det jafetiske Verbum, der foreligger i *deša*, dannede et Nasalpræsens, der foreligger i lat. *dēgūnō*; foran *n* måtte i Alb. *s* gå til Grunde (Meyer Alb. St. III S. 63); også *n* måtte gå tabt efter Regelen hos Meyer Kleine Gramm. § 26, Alb. St. III S. 67. Vokalforholdene er ikke ganske klare, dog mener jeg at kunne påvise Eksempler på, at et *n* har givet en foregående *e*-Lyd *o*-Farve; under alle Omstændigheder taler Vokalforholdene ikke for *do* < *dēbet*; det latinske *ē* bevares nemlig i Albanesisk; der gives ingen sikre Eksempler på en Overgang til *o*. Jeg kan heller ikke se, at Betydningen af *dua deša* gör det nødvendigt at antage Sammenblanding med lat. *dēbeō*. Ganske vist betyder *dua* også «kræver, behøver», i Passiv «behøves», men det selvsamme er Tilfældet med nygræsk *ϑέλω*, sml. ital. *ci vuol* og jydsk *vil* i Talemåder som «der vil meget til» = «der behøves meget». Det er nu ganske vist en meget ejendommelig Udvikling, at *dua* også kan betyde «skylder»: *i dua n'ε k'ind groš* «jeg skylder ham 100 Piaster» (altså egentlig «jeg behøver 100 Piaster af ham»); men den samme Udvikling foreligger også i Nygræsk, og det ligger udenfor al Sandsynlighed at antage, at Græsk her skulde være påvirket af Albanesisk; de

to Folks Stilling i kulturel Henseende gör dette altfor urimeligt. Desuden måtte man, för man indlader sig på en sådan Antagelse, vide, hvor vidt udbredt denne Sprogbrug er i Albanesisk (det citerede Eksempel har jeg taget fra Hahn). Og endelig må man lægge Mærke til, at Betydningsovergangen fra «behøver» til «skylder» er forholdsvis let i negative Sætninger som *δέν σου ϑέλω πλέον τίποτε* «jeg skylder dig ikke mere noget» (= «jeg trænger ikke til noget af Dig»). Men selv om man undrer sig nok så meget over denne Betydningsudvikling, kan man dog ikke overse, at Forholdet bare bliver endnu uklarere, når man indblander lat. *dēbeō*. Hvis *dēbeō* var optaget i Albanesisk, hvordan i Alverden skulde det så komme til at fungere som Præsens til et Verbum, der betyder «elske; ville; behøve»? *dua* er utvivlsomt et ægte alb. Ord, der ikke blot paradigmatisk, men også etymologisk hører til Aor. *deša* Part. *dášurε* med Grundbetydningen «at synes om, ville». Dermed bortfalder Sandfeld Jensens Kombinationer S. 112. Generaliseringen af tredje Person i Futurumsdannelsen er ikke påfaldende. Man vil let overbevise sig om, at f. Eks. på Dansk Udtryk som «jeg vil synge» «Du vil synge» ofte svarer til «ich werde singen» «Du wirst singen» eller «cantabo» «cantabis», uden at Forestillingen om Vilje er forsvunden i vor Sprogbevidsthed; i tredje Person er det langt hyppigere, at «vil» mister sit oprindelige Indhold: «Huset vil styrte sammen», «der vil ske Forandring» o. s. v. Det vil altså være i tredje Person, at Hjælpeverbets oprindelige Betydning glemmes; derved løsrives det fra Associationen med første og anden Person, d. v. s. man glemmer ligeledes, at det er tredje Person. Herved kommer endnu en ejendommelig Faktor til Hjælp: faststående Formler bliver i de forskelligste Sprog jævnlig forkortede på en aldeles vilkårlig Måde, der ikke har nogetsomhelst med Lydlove at göre. Dette har Richard Loewe udviklet i Indogermanische Forschungen IV 373 ff. Når f. Eks. lit. **suktumbiau* er blevet til *sùkcžiau*, så er dette ikke en lydlig Udvikling, men en vilkårlig Bortkastelse af overflødige Lyd; det minder mig om et Barn, der ikke kunde sige «Bedstefar» og «Bedstemor» og nu forandrede det første til *Batte*, det andet til *Botte* til stor Forbløffelse for dets Slægtninge, der ikke straks begreb, at den vekslende Vokal skulde erstatte Ordets sidste Stavelse, hvis øvrige Lyd Barnet anså det for overflødigt at spilde sine Kræfter på. En Forbindelse som *s mundmε tε řojmε* «vi kan ikke leve» er besværlig, og den første Personendelse er en overflødig Luksus; det er derfor i visse alb. Dia-

lekter blevet afkortet til *s mund tε rojmε* (se mine «Alb. Texte mit Glossar»). Det alb. Futurum lader sig altså forklare på to Måder, enten ved en virkelig Generalisering af tredje Person eller ved en vilkårlig Forkortelse af de forskellige Former. Denne sidste Forklaring må man ty til for Nygræsk; ad lydlig Vej kunde *θέλει νά* ikke blive til *θά*; der foreligger en vilkårlig Bortkastelse af de overflødige Lyd (Mellemleddet mellem *θέλει νά* og *θά* er *θὲ νά*, der hyppigt forekommer i Poesi; den konstruerede Form **θέννὰ* [Sandfeld Jensen S. 111] er der altså ingen Brug for). At man i Formen *θά* ikke mere kan genkende de forskellige Personer, er selvfølgeligt. Også Forkortelsen af *do tε* til *do* i Albanesisk er rent vilkårlig; den lydlige Forklaring, man har forsøgt at give (refereret hos Sandfeld Jensen S. 112), er urigtig. — Den albanesiske Futurumsdannelse med *do* står i Forbindelse med Infinitivens Omskrivning ved Hjælp af en finit Modus. Da denne sidste Ejendommelighed åbenbart er udgået fra Græsk, er sandsynligvis også denne Futurumsdannelse oprindelig græsk, medens den ægte albanesiske Typus er geg. *kam me kεrkuem*, tosk. *kam pεr tε kεrkúarε*.

Med Hensyn til den omskrevne Infinitiv bemærker Sandfeld Jensen S. 114, at det altid er Præsens Konjunktiv der anvendes, selv om Hovedverbet er Præteritum, og tilföjer, at Alb. ikke kender Imperfektum Konjunktiv. Dette er urigtigt. Alle de på dette Sted anførte Eksempler er tagne fra de Mitkos'ske Tekster hos Meyer[1], og det er undgået Sandfeld Jensens Opmærksomhed, at disse Tekster indtager en Særstilling med Hensyn til dette Punkt i Syntaksen; hos Dozon vil man således sædvanlig finde Imperfektum Konjunktiv efter Præteritum; i mine Tekster er dette en undtagelsesløs Regel. Denne Regel viser sig også undertiden i Læsestykkerne hos Meyer; en Række Eksempler anføres af Jarník i Literaturblatt für germanische und romanische Philologie 1889 Nr. 9 som Anmærkning til § 108 i Meyers Grammatik. Brugen af Præsens Konjunktiv istedenfor Imperfektum Konjunktiv skyldes åbenbart græsk Påvirkning og er således et nyt Vidnesbyrd om at den omskrevne Infinitiv og det dermed sammenhørende Futurum er opstået i Alb. under græsk Indflydelse. (Om Impf.

---

[1] Foruden Meyers Tekster citerer Sandfeld Jensen i sin Afhandling Jarník, Zur alb. Sprachenkunde, hvor den omskrevne Infinitiv ikke forekommer.

Konj. i Gegisk, se f. Eks. Paradigmerne hos Rossi Regole grammaticali.)

Hvad Sandfeld Jensen anfører S. 118 f. om de possessive Pronominer, er ingen Overensstemmelse mellem Rumænsk og Albanesisk. «un mien frère» hedder imidlertid på Alb. (Acc.) *n'ε vεłanε tim*, idet Substantivet antager den efterhængte Artikel. Denne nöjagtige Parallel til det af Sandfeld Jensen anførte rumænske Udtryk var hidtil ikke bekendt; jeg henviser til mine «Alb. Texte mit Glossar» under *im*. Ord, som ikke er Slægtskabsbetegnelser, følger en anden Regel: *n'ε marifét timinε* (Acc.) «en Kunst, jeg kan (en min Kunst)», se ligeledes mine «Alb. Texte».

Til Slutning udtaler jeg min Tak til Hr. Sandfeld Jensen for hans Afhandling, der frembyder stor Interesse ikke blot for Romanistikens, men også for Jafetistikens Venner.

Greifswald d. 4. Marts 1895.

In Euripidem.

Iph. Aul. v. 84 sq.

κἀμὲ στρατηγεῖν κᾆτα Μενέλεω χάριν
εἵλοντο, σύγγονόν γε.

Verbum *κᾆτα* corruptum esse omnes consentiunt; Marklandus *στρατηγήσοντα*, Heathius *κάρτα*, Madvigius *ταῦτα*, Weilius *ὅπλα τά*, alii alia proposuerunt nec tamen cuiquam satisfecerunt. Sed nonnihil etiam miror, si Euripides Agamemnonem dicentem fecerit, ideo solum se summum imperium accepisse, quia frater Menelai esset. Fortasse rescribendum: *καὶ κατά*, quo facto haec sententia evadit: *et me, etiam ut Menelao gratificarentur, ducem creaverunt* e. q. s.

V. 409 sq.

ΜΕ. οὐκ ἄρα δοκεῖ σοι τάδε πονεῖν σὺν Ἑλλάδι;
ΑΓΑ. Ἑλλὰς δὲ σὺν σοὶ κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Responso Agamemnonis veri simile fit, Menelaum: *οὐκ ἄρα δοκῶ σοι τάδε πονεῖν σὺν Ἑλλάδι;* dixisse.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Carminum Saliarium reliquiae, ed. *B. Maurenbrecher.* Lipsiae 1894, Teubner. Pp. 313—352 suppl. XXI. annal. philol.

Hoc libro primum disputatur de Saliaribus sacerdotibus — tab. Ig. VI a 14 *tettome Salier* falso ita interpretatur Maurenbrecher quasi eo loco mentio fiat Salii sacerdotis ac non dei — tum afferuntur reliquiae carminis vel carminum, utrumque enim dicebatur, cum adnotatione atque enarratione. In priore illa parte nihil fere novi est praeter coniecturas incertas. In edendis autem carminum reliquiis Maurenbrecher, si credimus ipsi suas praedicanti laudes, unus editorum se gessit caute ac modeste, cetera turba et quidem maxime ego in summam libidinem mutandi delapsi esse dicimur. Quod quo magis appareat vere, necne, dixerit, maximum illud fragmentum apud Varron. l. l. VII 26 exscribam verbis codicis *F*(lorentini) adiciamque recensiones meam et Maurenbrecheri:

Cozeulodori esc omnia vero adpatula coemisse F:
O Zaul adoriese omnia; vero ad patula. coemis es *Zander:*
O Zol adoriso omnia, verod Patulci cosmis! Es *Maurenbr.;*

lancusianes duonus ceruses dunus Ianus F:
ianeus, Ianes. duonus cerus es, duonus ianus *Zand.:*
Sancus, Ianis duonus, Cerus es, duonus Ianus *Maur.;*

ve vet pom melios eum recum . . . F
veveis promerios . . . e*n*um recum*de Zand.:*[1]
[ve vel] potissimum meliorum recum *Maurenbr.*

Ergo falso dicit Maurenbrecher se magis quam me haerere in vestigiis codicis. Et me quam in multis secutus sit apparet; quod scripsit *Patulci,* Baehrensium. Quae autem ipse attulit de suo, ea vix cuiquam probabit. Nam quod legit: *verod Patulci cosmis* et interpretatur sic: «revera comis Patulci», id latine ita non dicitur; neque enim particula *vero* in tali sententiae loco poni

---

[1] Sententiam sic explere temptavi incerta coniectura: «Vivis promerius (Fest. 205 = optime meritus) *prome dius* (= dies) e*n*um (= et) reconde». — Primum illud O Zaul minus mihi iam placet; fortasse pro Cozeul legendum Cozevi (= Consivi, cf. Augustini C. D. VII. 2). Tum erit sententia fere haec: «Iane Consivi intra (adorire i. e. invade) tuo numine omnia. Portarum (verom gen. plur., cf. Umbr. verer, Osc. veru) ad patulos aditus comis es ianitor (ianeus, cf. Festus p. 103), Iane».

nec tali significatione esse solet. Ac ne illud quidem melius est quod scribit: «*Es Sancus, Ianis*» = «Es Sancus, Iane». Mitto formam invocationis ineptam et inusitatam. Sed novae auctor exstitit opinionis, Ianum esse Sancum, cui opinioni cum repugnent et testimonia antiquorum et ea quae de dis illis, Iano et Sanco vel Dio Fidio, cognita habemus, iure mireris quod Maurenbrecher illud tamquam indubitatum sic nulla subiecta ratione proposuit. Nisi forte sibi videtur sententiam suam comprobasse eo quod dixit p. 333 «cognomen Sanci Iano ut deo Romanorum summo melius convenire quam ianeum ianitoremve». Quid igitur? hoc ipsum Maurenbrechero sic temere credamus Ianum et non Iovem fuisse summum deum Romanorum aut populum Quirini numen Iani pluris fecisse quam Martis? — Postrema illa «potissimum» (scil. regem Ianum) «meliorum recum» (= regum) sane ineptam comparationem habent et sententiam insulsam. Quid? Romani etiamsi inferiores fuerint Graecis arte carmina pangendi, nonne tamen indigni sunt qui existimentur precationibus publicis et solemnibus tales nugas effutisse?

Illo vero vitio disputatio Maurenbrecheri maxime laborat quod ad opus huius generis accessit non satis a scientia sermonis instructus. Qui neque eam quam par fuit cognitionem attulit linguae latinae antiquissimae neque grammaticae comparativae, qua opus est in tanta verborum antiquitate atque obscuritate. Velut Ianes temere mutavit in Ianis, quod ignorabat antiquissimos -ĕs pro -ĭs nonnumquam posuisse, ut C.I.L. I 31 = VI 1286 *a*idiles nom. sing. — Apud Varronem l. l. VI 49 est †memurii, quod Mamurie ego, Mamuri Maurenbrecher scripsit; idque fortasse iure suo, quamquam Mamurie non longius abest ab litteris codicis. Sed miror illum p. 340 dicere Mamurie esse contra usum sermonis antiquissimi. Quasi vero non constet antiquissimos in hoc genere usos esse utraque terminatione -i et -ie, ut filie Andronicus ap. Prisc. I 305; cf. Prisc. I 231. 29. — Cŏĕmis illud ap. Varr. l. l. VII 26 (falso Maur. p. 332 «VIII 27») esse id adiectivum quod post per contractionem pronuntiatum est cōmis, ego in carm. Sal. ed. dixeram (falso mireque Maur. p. 333 dicit me id «pro comite habuisse»). Vocem mutatam esse per hos gradus: co(g)vemis > cŏĕmis > cōmis. Quam sententiam impugnans Maurenbrecher negat -gu- litteras, si umquam fuissent in illa voce, tolli potuisse. Quod quam leviter insciteque negarit ex notissimis libris grammaticorum, velut Brugmanni et Stolzii discere poterit. Praeterea cf. **nogvidus* > *nūdus*, **ugvidus* > *ūdus, cogventio* > *cōntio* (ex radice *gvem*, quod imperite negat Maurenbrecher l. q. d.), *novenus* > *nōnus*. Solmsen in stud. ad hist. vocum lat. pertin. (Argentor. 1894) hos facit gradus *cogventio* > *coontio* > *cōntio*. Sed nusquam exstat tale quidquam quale **cŏŏntio*, deponi autem *v* inter vocales potuit: Nŏĕmbres C.I.L. I 831 aliisque locis, clovaca > cloaca aliaque.

Sed ut aequo animo fero puerilem impetum hominis harum rerum rudis, ita nunc ipse sperno reicioque ea quae de voce cŏēmis olim disputavi. Probabilius enim mihi nunc videtur cognata esse *cōmere* et *cōmis* atque ex radice *em* profecta (primo dicta cŏēmere, cŏemis). Nam ut *cōmere* est apte componere, quod docet Serv. ad Verg. Aen. 8. 129 «vitta comptos ramos», ita *cōmis* is dicitur qui iucunde et lepide componit vel concinnat vel conciliat animos vitam usumque hominum. — P. 337 Maur. «Neque melius est», inquit, «Zanderi quōme, quod ille — horribile dictu — ex 'quosme' ortum esse vult!» Minus horrebit Maurenbr., si cognoverit, quod instrumentali aut locativo casu ita dictum esse coniecerim, id Umbros dixisse dativo casu pusme et Gothos hvamma, utrumque ex *quosmē(i̯); v. Brugmanni Gramm. Comparativ. II 784 sq. Et Stolzius in Iw. Muelleri Antiquitatum t. II² p. 309 «*quom tum* aus **quo-sme *to-sme*». Sed de ipsa re ego quidem dubito quod *quome* ex coniectura mea restitutum est. Maurenbr. legit illo loco (Ter. Scaur. p. 28 K.) quomne (cuine *codd.*), quod pro simplici quom esse dicit. Sed ex ep. Cic. fam. IX 22. 3 elucet quomne vel, quod voce quidem ac pronuntiatione idem est, cumne oportuisse ab Romanis, qui quidem obscenitatem fugere vellent, vitari. — Festus p. 408 (290) scribit in carmine aliquo dici tame pro tam. Quod etsi nihil habet suspecti, Maurenbrecher mutavit in tanne. Magnam audaciam ac libidinem hominis novas atque inauditas voces in sua incude procudentis.

Sed haec vereor ne iam longiora videantur.

Lundae.

C. M. Zander.

G. Friedrich, Q. Horatius Flaccus, Philologische Untersuchungen. Leipzig 1894, Teubner. VIII + 232 s.

Denna bok är en samling exegetiska bidrag, hvari större delen af oderna samt åtskilliga epoder, satirer och epistlar behandlas. Än undersökes en hel dikts sammanhang, än enskilda ställen. Förf. framletar ur Horatii dikter bidrag till kännedomen om skaldens eget lif och låter dessa iakttagelser i sin ordning sprida ljus öfver dunklare ställen i dikterna. Härmed är förenad en tendens att låta skaldens personlighet rycka in öfverallt i dikterna. I detta hänseende bildar Friedrich ej sällan en motsats till Kiessling. För denne äro Horatii älskarinnor mest fantasifigurer, för Friedrich äro de lefvande varelser med kött och blod. Och de i oderna skildrade situationerna gälla för Friedrich nästan utan undantag som målningar ur skaldens och hans vänners eget lif. Så t. ex. menar Friedrich att I 9 (*Vides ut alta stet nive*

candidum Soracte o. s. v.) är en stämningsbild från ett vinterbesök hos en vän på den romerska campagnen. De svårigheter, som denna uppfattning framkallar vid förklaringen af enskilda ställen, äro emellertid ej fullt lösta af Friedrich. Å andra sidan kan visserligen ej heller Kiessling sägas hafva fullständigt lyckats med sin imitations- och kontaminationsteori (Jfr. Philol. Unters. v. Kiessling u. Wilamowitz, 2. häftet). Men bristen på helgjutenhet samt motsägelserna i flera horatianska oder vittna mot åsikten att dessa oder äro ursprungliga uttryck af hvad skalden själf upplefvat eller känt; de låta däremot förklara sig, om man antager en sammansmältning af grekiskt och romerskt, lånadt och eget. Och somliga af dessa carmina innehålla en frisk naivetet, hvilken kommer såsom en fläkt från den gamla äoliska lyriken, men som föga stämmer med Horatii egen tid. Jag erinrar exempelvis om C. I. 23 *Vitas hinnuleo me similis Chloe* o. s. v. och C. II. 5 *Nondum subacta ferre iugum valet cervice* o. s. v. Öfverensstämmelsen mellan vissa grekiska fragment och Horatianska verser förklaras af Friedrich sid. 48 så, att Horatius, «liksom Göthe» mest i begynnelsemotiv lånat af föregångare. Men äfven i fortsättningen och slutet af Horatianska skaldestycken röjer sig beroende af grekiska förebilder. T. ex. *Interfusa nitentes vites aequora Cycladas* i slutet af C. I. 14 vore föga på sin plats i romersk originalpoesi, men väl i ett carmen af Alcaeus, från hvilken början af detta stycke bevisligen är hemtad.

Textförklaringarna äro till större delen gjorda med fin iakttagelse och glänsande skarpsinne. Friedrich har därigenom dels lemnat viktiga stöd och större utredning åt förut framställda förklaringar dels själf gifvit nya bidrag till en djupare och klarare uppfattning af en poet som synes så lätt och dock är så svår.

Lund.

C. M. Z.

Historische Grammatik der lateinischen Sprache. Bearbeitet von H. Blase, G. Landgraf, J. H. Schmalz, Fr. Stolz, Jos. Thüssing, C. Wagener und A. Weinhold. Ersten Bandes erste Hälfte: Einleitung und Lautlehre. Von *Fr. Stolz*. Leipzig 1894, Teubner. XII + 364 S.

Das vorliegende Buch wird (unter Berufung auf von der Gabelentz) mit einer Erörterung über äussere und innere Sprachgeschichte eingeleitet. Wenn man diese Terminologie annehmen will, muss die äussere Sprachgeschichte die Schicksale umfassen, welche die Sprache als Ganzes durchlebt hat: von wem und wo wurde sie gesprochen, mit welchen Sprachen musste sie konkur-

riren, wie haben sich Gesetzgebung und Verwaltung, Schule und Kirche der Sprache gegenüber verhalten, welches geistige Leben hat durch die Sprache seinen Ausdruck gefunden, in welchen Litteraturwerken liegt sie vor? Die innere Sprachgeschichte ist die Geschichte der Wörter, Formen und Konstruktionen der Sprache und zerfällt in Wörterbuch und Grammatik. Die äussere Geschichte der Sprache ist eine Aufgabe der allgemeinen Geschichte, der Kultur- und Litteraturgeschichte; aus einleuchtenden Gründen werden aber die wichtigsten hiehergehörigen Thatsachen gewöhnlich als Einleitung der Grammatik vorausgeschickt. Wenn man aber mit Stolz äussere und innere Sprachgeschichte so definirt, dass man «die Erforschung des Einflusses, den die umgebenden Sprachen oder Dialekte auf Wortschatz und Grammatik ausgeübt haben», der äusseren Sprachgeschichte zuweist, bleibt die Grenze der beiden Gebiete unklar und die ganze Unterscheidung kann dann keinerlei praktischen Werth haben. — Stolz behandelt in der Einleitung zunächst die Stellung des Latein im Kreise der verwandten Sprachen. Von der Stammbaumtheorie behält Stolz die Eintheilung der japhetischen Sprachen in zwei Gruppen bei: asiatische Gruppe (Indisch und Iranisch) und europäische Gruppe (die übrigen Sprachen). Dies ist aber eine veraltete Auffassung; die enge Zusammengehörigkeit der beiden arischen Sprachen kann doch einfacher ausgedrückt werden als durch diese Zweitheilung. Eher hätte Stolz eine andere Zweitheilung erwähnen sollen: *centum*-Sprachen (Griechisch, Italisch, Keltisch, Germanisch) und *satəm*-Sprachen (Baltisch-Slavisch, Albanesisch, Armenisch, Arisch); aber auch diese Zweitheilung darf nicht für einen Stammbaum verwerthet werden. Die Schmidt'sche Wellentheorie wird von Stolz in sehr unglücklich gewählten Ausdrücken vorgeführt: die einzelnen Sprachzweige seien die Fortsetzer der bereits für die Ursprache vorauszusetzenden Dialekte. Die Periode, wo die heutigen Sprachgruppen schon als Dialektgruppen bestanden, kann man nicht passend als ursprachliche Periode bezeichnen. Von Dialekten der Ursprache vor der uns bekannten Sprachtrennung wissen wir noch nichts. Über das Verhältniss des Italischen zum Keltischen spricht Stolz keine eigene Ansicht aus, sondern verweist nur auf eine Abhandlung von Brugmann; somit bleiben die Leser über diesen wichtigen Punkt in Ungewissheit. Die «Mär von den Gräco-Italern» wird von Stolz äusserst energisch bekämpft; das heisst doch eigentlich offene Thüren einrennen; mit der Verwerfung der Stammbaumtheorie und mit der Hervorhebung der Nächst-Zusammengehörigkeit des Italischen mit dem Keltischen ist die gräco-italische Hypothese aus der Welt geschafft, und man braucht dann nicht mit Stolz die nicht abzuleugnenden speciellen Übereinstimmungen des Italischen mit dem Griechischen zu verschweigen; auch mit dem Germanischen werden vorhistorische Berührungen des Italischen anzuerkennen sein. — In den folgenden einleitenden Kapiteln

werden die Sprachen und Dialekte des alten Italien, das Verhältniss des Latein zu den romanischen Sprachen, die Hauptperioden der lateinischen Sprachgeschichte, Quellen und Hülfsmittel, Alphabet und Aussprache besprochen (bis S. 112). — Zwischen zwei einleitenden Kapiteln steht S. 95—109 der Abschnitt über die Accentuation der lateinischen Sprache. Dass die historische lat. Accentuation nicht ursprünglich sein kann, hat Corssen nachgewiesen; eine bestimmte Formulirung der vorhistorischen Accentuation hat er jedoch nicht gegeben; dagegen hat Thurneysen (Revue Celt. VI) die Ansicht aufgestellt, die nachher durch Brugmann's Grundriss eine grosse Verbreitung gefunden hat, wonach im Lateinischen ursprünglich immer die erste Silbe des Wortes betont gewesen sei. Diese Ansicht wird auch von Stolz vertreten, aber wunderbarer Weise fehlt die Begründung gänzlich. Wenn man zwischen der japhetischen Accentuation, wie sie uns durch Verner bekannt ist, und der historischen lateinischen Accentuation als Zwischenstufe ein von beiden verschiedenes System der Accentuation einschieben will, sind selbstverständlich nur solche Belege beweiskräftig, welche vom Standpunkte der japhetischen und vom Standpunkte der historischen lat. Accentuation unerklärlich sein würden. Bei Stolz werden aber als Beweismaterial verwerthet 1) Wörter, deren Lautgestalt als Konsequenz der historischen lat. Betonung erklärt werden kann, ja zum Theil Wörter, wo nur diese Erklärung möglich ist, z. B. *sestertius* < **semistertius* oder vulgär-lat. *mattinus* < *matutinus*. Bei diesem letzten Beispiel beruft Stolz sich auf eine Stelle bei Meyer-Lübke, wo genau das Gegentheil von dem, was Stolz behauptet, nachgewiesen wird. 2) führt Stolz als Beweismaterial eine Masse von Wörtern an, deren Lautgestalt sich als Konsequenz der japhetischen Betonung ganz befriedigend erklären lässt, z. B. *inimicus*; dies Wort musste nach der japh. Accentuation den Accent auf der ersten Silbe haben, beweist also für eine allgemeine Anfangsbetonung nichts. 3) griechische Lehnwörter, die evidenter Weise aus der griechischen Betonung zu erklären sind, werden gleichfalls herangezogen, z. B. *talentum τάλαντον, balineum βαλανεῖον, canistrum κάναστρον* u. s. w. Aus diesem Schutt muss der Leser selbst die möglicherweise beweisenden Beispiele ausgraben; es findet sich eigentlich überhaupt nur ein Beispiel: die Perfectbildungen wie *peperci fefelli*. In solchen Bildungen lag der japh. Accent offenbar auf der zweiten Silbe; die lat. Lautgestalt deutet aber auf Anfangsbetonung. Dies eine Beispiel genügt aber nicht, um eine allgemeine Anfangsbetonung zu beweisen; es kann hier, um von anderen Möglichkeiten ganz abzusehen, eine isolirte analogische Accentverschiebung vorliegen. Der im Kapitel über Betonung gänzlich fehlende Beweis wird durch gelegentliche Bemerkungen S. 112 und 167 ff. nicht in genügender Weise nachgeholt. S. 96

nimmt Stolz an, die Anfangsbetonung sei eine gemeinsame Eigenthümlichkeit des Italischen, Keltischen und Germanischen; demgegenüber muss bemerkt werden, dass Anfangsbetonung zwar für das Irische feststeht, für die britannischen Sprachen aber durchaus nicht; der Thurneysen'sche, bei Brugmann Grundriss I 554 nachzulesende Beweis, ist, wie Jeder leicht bemerken wird, ungenügend. — S. 112—348 wird der übrige Theil der Lautlehre behandelt; S. 348—364 folgen «sprachwissenschaftliche Erläuterungen». Gegen die Darstellung lassen sich mancherlei methodische Bedenken erheben. Eine viel zu grosse Rolle spielen Wurzelspeculationen; als «Belege» für die Lautlehre werden mir nichts dir nichts Combinationen wie *napurae* «Strohseile»: *nere* (S. 113), *lena: laxus* (S. 163) u. s. w. gegeben. Stolz hat so grosses Vertrauen auf derartige Combinationen, dass sie sogar vor wirklichen Etymologien den Vorzug erhalten. S. 308 wird zum Beweis für den Ursprung des *m* in *amnis* skr. *abhra-* «Gewitterwolke» angeführt; ir. *abann* «Fluss» wird nicht erwähnt. S. 358 wird *lira* zu got. *laists* gestellt, das sehr leicht anderswohin gehören könnte; über sl. *lĕcha* «Furche» lit. *lýsė* «Beet» kein Wort. S. 326 wird *flamen* zu got. *blotan* gestellt; woher das «Suffix» *-men*, das doch bei einem nomen agentis nicht ganz gewöhnlich ist? die einzig wahrscheinliche Etymologie (zu skr. *brahmán-* «Priester») wird nicht einmal polemisirend erwähnt. S. 299 wird *scutum* zu *obscurus* und *cutis* gestellt; über ir. *sciath* «Schild» cymr. *ysgwyt* ds., asl. *štitŭ* russ. щитъ «Schild» schweigt Stolz sich aus. «Wurzeldeterminative» spielen eine unglaubliche Rolle; S. 120 wird *κρίνω* von lat. *cerno* getrennt; S. 310 wird *premo: pressi* durch die Per Persson'sche Panacee (*pr* + *em*, *pr* + *es*) erklärt, vgl. dazu IF V 81. — S. 141 und 358 wird zu lat. *filius* eine unrichtige Etymologie gegeben, vgl. dazu KZ XXXIII 541. — S. 273 wird nach G. Meyer angenommen, die Doppelheit gr. *ζυγόν*: *ἧπαρ* habe im Albanesischen eine Entsprechung; diese Ansicht habe ich Festskrift til Vilh. Thomsen S. 253 widerlegt. — Die neuere Literatur wird fleissig citirt, aber gegen die Art und Weise, wie Stolz mit den Citaten wirthschaftet, lassen sich schwerwiegende Einwände erheben. S. 129 und 273 wird lat. *jecur* auf eine «Wurzel» *l̯ieq* zurückgeführt, deren *l* aus *d* entstanden sein soll, wofür Stolz sich auf Streitberg IF I 514 beruft. Streitberg schreibt aber (l. l.): «Urnord. **Tiuʀ* habe ich einem idg. **di̯ēus* gleichgesetzt. Daraus musste urgerm. **Tjeus* entstehen; das *j* hinter dem anlautenden *t* musste fortfallen, vgl. ahd. *lebara* von Wurzel **l̯ieq*; lat. *jecur* aus **l̯iecur* wie *Juppiter* aus **di̯ou-*.» Also keine Spur von dem, was Stolz behauptet. Wie Stolz sich *ἧπαρ* u. s. w. aus der angenommenen Grundform erklärt, bleibt räthselhaft. S. 324 wird lat. *frenum* mit alb. *bres* «Gürtel» combinirt unter Hinweis auf G. Meyer Et. Wtb. 46, wo Meyer folgende Erörterung giebt:

«*bres-zi*. Dazu gehören rum. *brĭŭ brĭn* mac. *brănu*. Die rum. Formen gehen auf **brenu* zurück, vgl. rum. *frĭ ι frĭn* mac. *frănu* = lat. *frenum*. Alb. **breno-* kann **breuno-* sein; dann bietet sich zur Vergleichung got. *brunjo*.» Der berühmte Accentfehler in lit. *kur*, von Hirt IF I 30 begangen, von Streitberg IF I 272 wiederholt, von Joh. Schmidt KZ XXXII 401 korrigirt, von Streitberg IF II 416 zurückgenommen, begegnet uns bei Stolz S. 254 noch vollkommen lebenskräftig. — Das Buch wimmelt von Fehlern; S. 143 wird behauptet, japh. kurz *u* sei im Slavischen als *y* vertreten; S. 113 soll japh. kurz *a* im Baltischen als *o* vertreten sein; S. 127 gr. *ϝεπεῖν* für *ϝειπεῖν*; S. 115 u. S. 163 lat. *nātēs* für *natēs*, S. 186 *tālum* für *tālus*, S. 128 u. 211 *sōpor*, S. 131 *rūber* u. s. w. Die nur auf etymologischem Wege erschliessbare Länge des *a* in *vastus* (ahd. *wuosti* «öde», ir. *fás* «leer») wird S. 115 als gegebene Thatsache behandelt, ebenso S. 117 das *a* von *ascia* und *lascivus*, obgleich Stolz die zu Grunde liegende Etymologie für *ascia* (aus **axcia* Marx, unrichtig) nicht anerkennt; auch in *axilla* wird die Länge des *a* als gegeben hingestellt (S. 116 u. 117), sie beruht aber auf einem Analogieschlusse nach dem überlieferten *vēxillum*. — Durch das ganze Buch herrscht die grösste Unordnung. Dazu gehört auch, dass der Leser bei der Mehrzahl der «Belege» selbst errathen muss, an welche Etymologie Stolz gedacht hat. Störende Druckfehler sind stehen geblieben (S. 349 skr. *asinvá-s* «unschädlich» statt «unersättlich», S. 131 *rōbur* für *rōbus* u. s. w.). Widersprüche kommen in den verschiedenen Theilen des Buches oft vor. — Die Darstellung ist durchweg unselbstständig; bei umstrittenen Fragen fehlt eine klare Stellungnahme, und das Papier wird nur mit resultatlosem Hin- und Herreden gefüllt.

Als Quelle direkter Belehrung ist das Buch unbrauchbar. Ich verweise diejenigen, welche sich über die zur Japhetistik gehörigen Theile der lat. Grammatik unterrichten wollen, auf die Darstellung bei Brugmann in seinem Grundriss der vergleichenden Grammatik. Zu bedauern wäre es selbstverständlich, wenn das völlige Misslingen der Stolz'schen Darstellung für den glücklichen Fortgang des grossen Unternehmens, das mit diesem Bande eingeleitet wird, hinderlich sein sollte; hoffentlich wird dies nicht der Fall werden.

Den 10. April 1895.

Holger Pedersen.

C. Berg og *Karl Hude:* Græsk Formlære til Skolebrug. København 1894, V. Pio. 156 S.

Skjønt ovennævnte Bog ikke kaldes en ny Udgave af *Bergs* græske Formlære, kommer den dog de ældre Udgaver, særlig 6. Udg. fra 1884, betydelig nærmere end den af *V. Levy* besørgede forkortede og omarbejdede 7. Udg. fra 1892. Ganske vist er den ogsaa i Sammenligning med 6. Udg. betydelig forkortet (156 Sider i Stedet for 196 S.), men i alt væsentligt slutter den sig dog til denne, en Omstændighed, som sikkert vil være den en Anbefaling hos alle de Græsklærere, som i mange Aar have brugt og i det hele taget været tilfredse med Bergs Formlære i dens ældre Skikkelse. At denne hist og her var noget bred, og at den indeholdt et og andet, som man ikke havde Brug for i Skolen, kunde alle vel let blive enige om, og derfor er det naturligt, at man har søgt at forkorte den og afpasse den noget mere efter Skolens Tarv. Kun Skade, at Prisen ikke er bleven nedsat i samme Forhold, som den er bleven forkortet!

De betydeligste Forkortelser ere opnaaede ved at *udelade dels saa godt sam hele Orddannelseslæren,* idet kun Læren om Biordenes Dannelse er bevaret og forenet med den Paragraf, som handlede om Biordenes Bøjning, til et særligt Afsnit med Overskriften: Adverbierne, *dels den systematiske Fortegnelse over de uregelmæssige Verber* (§§ 100—104 incl. i 6. Udg.). Orddannelseslæren kan maaske nok undværes. Hvad mig angaar, har jeg vel af og til henvist mine Disciple til enkelte Punkter af den, men jeg har aldrig ladet dem lære den i sin Helhed. Ganske vist bør de kjende de vigtigste Afledningsendelser saavel for Substantiver og Adjektiver som for Verber og deres særlige Betydning, men denne Kundskab ville de kunne tilegne sig efterhaanden ved deres Forfatterlæsning, naar Læreren gjør dem opmærksomme derpaa. Dog kan det ikke nægtes, at det er en Støtte for den mundtlige Undervisning at kunne henvise til Bogens Ord; det havde derfor maaske været rigtigere ikke helt at udelade Orddannelseslæren, men at give den i en forkortet Skikkelse. Noget lignende gjælder den systematiske Fortegnelse over de uregelmæssige Verber, da Disciplens Øje dog utvivlsomt bør aabnes for de mange ejendommelige Maader, hvorpaa Præsensstammen kan dannes.

En ikke ringe Forkortelse er ogsaa opnaaet derved, at *Øvelsesexemplerne ere udeladte* baade ved Substantiver, Adjektiver og Verber. I Almindelighed ere kun de Ord opregnede, som der er noget særligt at mærke ved, saaledes ved 2. Deklination de Ord paa *ος,* som ere Hunkjøn.

Ligeledes *ere mange Bøjningsmønstre udeladte* ved Substantivernes Deklination, særlig ved 1. Dekl., hvor der kun bøjes 3 Hunkønsord og 2 Hankønsord, medens 6. Udg. opstillede ikke

mindre end 8 + 4 Bøjningsmønstre i 1. Dekl. Naturligvis var der lidt at bemærke ved hvert af disse enten m. H. t. Endelse eller Betoning; men derfor var det dog ikke nødvendigt at bøje dem alle helt igjennem. Om Ord som *συκῆ*, *μνᾶ* og *Ἑρμῆς* kan man godt nøjes med at sige, at de paa Grund af Sammentrækningen skrives med Circumflex i alle Kasus.

Paa *mangfoldige andre Punkter* er Fremstillingen bleven forkortet og har derved ofte vundet i Tydelighed og Overskuelighed. Særlig vil jeg fremhæve de indledende Bemærkninger til de enkelte Klasser af Verber, der i deres tidligere Skikkelse maaske kunde se lidt afskrækkende ud med de mange Anmærkninger, men nu gives i al ønskelig Korthed og Klarhed. Saaledes ere f. Ex. de 4 Sider i 6. Udg., der danne Indledning til Verberne, hvis Stamme ender paa en P- eller K-Lyd, reducerede til $1^1/_2$ Side. Indledningen til Verberne paa *ευω* er endogsaa helt udeladt, hvilken den ogsaa uden Skade kan, da det fremgaar tydelig nok af Paradigmet selv, hvorledes de enkelte Tider dannes.

Stoffets Ordning er i alt væsentligt den samme som i 6. Udgave. Kun paa ét Punkt af større Betydning er der skeet en Forandring, idet Adjektivernes og Participiernes Deklination, der tidligere udgjorde et Afsnit for sig, nu er behandlet under ét med Substantivernes Deklination. Jeg kan dog ikke se, at der er vundet noget derved; ganske vist læres Adjektivernes Deklination i Almindelighed samtidig med Substantivernes; men det var jo dog en let Sag at henvise til det særlige Afsnit om Adjektiverne, og jeg troer, at det kan have sin Fordel at have alt angaaende Adjektivernes Bøjning paa ét Sted eller i det mindste at give en samlet Oversigt over deres Deklination i Lighed med den, der findes i 6. Udg. §§ 38—40 incl.; men ogsaa her indrømmer jeg, at Fremstillingen i de ældre Udgaver var unødvendig bred og ikke fri for Gjentagelser, saa at der nok kunde være Grund til at forkorte den.

Det Afsnit af Bogen, som har undergaaet den største Omarbejdelse, er *Lydlæren*. Først møde vi de nyere Benævnelser paa Medlydene: Lukkelyd (explosivæ) i Stedet for stumme Medlyd, ustemte og stemte i St. f. haarde og bløde; dernæst gives der en meget omarbejdet Fremstilling af Lydlovene, særlig for Selvlydene. Som noget nyt maa især fremhæves § 8 om Aflyd med en Række oplysende Exempler paa Vokalovergange.

Da Pladsen ikke tillader mig at gaa ind paa forskjellige *Enkeltheder*, hvorimod jeg kunde have en eller anden lille Indvending at gjøre, skal jeg blot til Slutning fremhæve, at den nye Udgave, bortseet fra de ovenfor omtalte Forkortelser og Omarbejdelser, hvorom Meningerne maaske kunne være delte, utvivlsomt paa mange Steder har modtaget *Forbedringer*, idet den har fremdraget et og andet, som ikke var berørt i 6. Udg., men nok var Omtale værd, eller givet en med Videnskabens nuværende

Standpunkt stemmende Forklaring af forskjellige Fænomener. Saaledes omtales i § 54, Anm. 5 de ejendommelige Udtryk *ἵππος χιλία* og *ἀσπὶς μυρία*. I § 58, b, Anm. 2 gjøres der opmærksom paa, at *ἑαυτόν* og *σφᾶς αὐτούς* undertiden bruges som 1. og 2. Persons Reflexiv, og den samme Bemærkning gjøres om det possessive Pronomen *ὅς* (§ 59, Anm. u. Str.). I § 62, Anm. 2 u. Str. nævnes det lille Ord *τε,* der hos Homer saa ofte føjes enklitisk til relative Ord, og som er bevaret i enkelte attiske Udtryk f. Ex. *οἷός τέ εἰμι*. S. 64—65 (§ 74, 7 u. Str.) fremhæves, at Aor. Konj. oprindelig har havt kort Bindevokal, og at de lange Vokaler i Aor. Konj., som vi ofte træffe allerede hos Homer, ere trængte ind fra Præsens. S. 153 (§ 99) opstilles 4 Rækker pronominale Stedsadverbier:

ἐκεῖ	*ἐκεῖσε*	*ἐκεῖθεν*
αὐτοῦ, αὐτόθι	*αὐτόσε*	*αὐτόθεν*
ἄλλοθι	*ἄλλοσε*	*ἄλλοθεν*
οὐδαμόθι, -μοῦ	*οὐδαμόσε*	*οὐδαμόθεν.*

Den Slags Sammenstillinger ere nyttige og lette at lære, desto lettere, jo mere Overensstemmelsen imellem Rækkerne træder frem. Derfor vilde jeg i den første Række ogsaa have nævnet *ἐκεῖθι,* selv om det ikke forekommer i attisk Prosa; i den anden Række vilde jeg have stillet *αὐτόθι* foran *αὐτοῦ* (cfr. 4. Række); i 3. Række burde *ἄλλου* tilføjes, for hvilket Bergs Lexikon, 1. Udg., nævner Lysias som Hjemmel. Der kunde vel ogsaa være Grund til at fremhæve, at lignende Stedsadverbier dannes af flere andre Ord f. Ex. *ἕτερος, ἑκάτερος, ἕκαστος* (*ἑκασταχόθι, -χοῦ* o. s. v.), *πᾶς* (*πανταχόθι, -χοῦ* o. s. v.).

S. 135 u. Str. er Stammen *μεν,* som træder frem i *μέμονα* og *μέμαα,* jeg stræber, udsondret fra *μένω,* jeg forbliver.

Endnu skal jeg henlede Opmærksomheden paa de nyere og rigtigere Forklaringer af de kortere Former af Komparativerne paa *ων* (§ 51, Anm.); af Former som *τετάχαται, κόρακα, κόρακας, λόγους* og *ἰχθῦς* (§ 12, Anm. 2); af Verbalstammerne paa *σ,* der staa paa Overgangen mellem den aabne og den lukkede Konjugation (§ 78). Den i de tidligere Udgaver givne Forklaring af de episke Former *ὁρόω, ὁράᾳς* o. s. v. som opstaaede ved en Vokal-Assimilation er ogsaa forladt, idet den nye Udgave (§ 77, A, 2 u. Str.) siger, at de «fremtræde som en Udvidelse af den sammentrukne Form».

Idet jeg hermed afslutter mine Bemærkninger om Bergs og Hudes græske Formlære, skal jeg sammenfatte min Dom om Bogen i disse Ord: Selv om jeg kunde ønske, at den paa adskillige Punkter havde holdt sig endnu nærmere til 6. Udg., afviger den dog ikke mere fra denne, end at de Lærere, som have sat Pris paa Bergs Formlære i dens ældre Skikkelse, sikkert ogsaa kunne føle sig tilfredsstillede ved den nye Udgave, saa

meget mere som den hist og her har modtaget Forbedringer og ved den kortere Fremstilling ofte har vundet i Klarhed og Overskuelighed.

Herlufsholm, *Juli 1895.*

A. K. Hasselager.

Des *Q. Horatius Flaccus* Satiren und Episteln. Für den Schulgebrauch erkl. v. *G. T. A. Krüger*. I—II. 13. umgearb. Aufl. besorgt v. *Gustav Krüger*. Leipzig 1894, Teubner. XVI + 206; X + 217 ss.

Den Nauck-Krüger'ske udgave af Horats er en gammel bekendt, også for Danske filologer, og at det Teubner'ske forlag i fjor kunde udsende 14. udg. af oder og epoder og 13. udg. af satirer og epistler, vidner om værkets store udbredelse. Bægge de oprindelige udgivere er døde; men ligesom Krüger's søn allerede har besørget en hel række nye udgaver af faderens værk, således har nu også Nauck fundet en afløser i professor dr. O. Weissenfels. —, Da jeg påtog mig at anmelde de nævnte udgaver, blev det mig hurtigt klart, at anmeldelsen ikke kunde begrænses til ændringerne, der er foretagne i den sidste udgave, men måtte se på hele det således ændrede værk, altså også rette sin kritik mod ting, der efter anm.'s skøn burde have været ændrede i en ny udgave. Og dette turde også være ganske rimeligt, da værket, såvidt jeg véd, ikke tidligere er anmeldt i dette tidsskrift. I denne artikel skal kun den Krüger'ske del af udgaven, altså satirer og epistler, omtales.

At værket er beregnet paa skolebrug, siger titelbladet os. Det skal dog næppe forstås alt for bogstaveligt: dels er der jo satirer, som slet ikke egner sig til læsning i skoler, dels er også kommentaren alt for overvældende fyldig til, at skoleelever kunde have rigtig nytte af den, — i alt fald eleverne i vore Danske skoler; men Tyskerne må jo rigtignok have en anden opfattelse af dette spørgsmål, når selv en så snaksom kommentar som Hermann Schütz's af udgiveren tænkes brugt i skolen. Vi vil altså ikke bedømme den som skolebog, men som et hjælpemiddel til forståelse af Horats for filologer, studerende og lærere. Som sådant har bogen vundet indpas, og jeg behøver derfor ikke at dvæle ved dens mange gode sider. Hvad nu særlig den sidste udgave angår, da synes den i det hele at have fulgt godt med den nyere Horats-litteratur, i alt fald den Tyske del af den; derimod har udg. ikke kendt afdøde Birch's bemærkninger til

Horats's breve (i N. tidskr. f. filol., n. r., VIII og IX), som vistnok vilde have ændret hans opfattelse enkelte steder. Således *ep.* I. 13. 12, hvor B. med god begrundelse forklarer *sic positum servabis onus* «. . . skal du, efter at have aftaget din byrde, endnu holde den tilbage (ɔ: ikke straks overrække den)»; endvidere *ep.* II. 1. 9 f., hvor B. gengiver *suis non respondere favorem speratum meritis* således: «at deres fortjenester ikke lønnedes med den anerkendelse, de havde gjort regning på»; i hvert fald fortjente *respondere* både her og *sat.* II. 8. 66 at omtales. I det vanskelige sted *ep.* II. 1. 170 ff. slutter udg. sig til Kiessling's forklaring, men havde gjort bedre i at følge B.: *quo pacto tutetur*, = «hvilken umage P. gør sig for at gennemføre», og *quantus sit Dossennus*, = «hvor højt D. vel rækker» (ɔ: hvor lidet højt D. nå'r som digter). — I det følgende skal jeg nu nævne en række steder, hvor teksten eller kommentaren synes mig at trænge til et korrektiv. Dog bemærker jeg udtrykkelig, at jeg naturligvis langtfra i alle de tusender af noter, jeg lader uomtalte, deler udg.'s opfattelse.

For altså at begynde med *sat. I.* skal jeg til 1. 4 bemærke, at *gravis armis* er en (unyttig) konjektur af Bouhier, hdskrr.: *gravis annis*. Udg. siger det omvendte. 1. 69: Den nye forklaring af *quid rides?* er ikke heldig: Tantalos's situation kan umulig fremkalde latter ved omtalen. Hvorfor ikke beholde den tidligere forklaring: gnieren ler hånligt ved at blive sammenlignet med T.; han mener, at lignelsen halter på det afgørende punkt. 3. 5: Ved at følge Madvig's gr.³ § 347 (Drachm.'s udg. § 350) b anm. 2 vilde udg. have forklaret imperfekterne bedre, og at sammenstille II. 3. 286 dermed er hélt forkert: dér kunde plqpf. slet ikke bruges, da *cum venderet* er = *vendens*. 3. 54: Var udg. lidt mindre doktrinær i interpunktionen, og erkendte han, at den ingen anden opgave har end at vejlede til forståelse, vilde han sikkert hist og her give et lille hjælpsomt komma en plads, som de strænge regler nægter det, således her foran *iunctos* og 7. 12 foran *animosum*; mangen stakkels skoledreng vilde også skønne på et komma foran og efter *insane* II. 2. 33. Også i 3. 84 f. gør interpunktionen stedet (*quod*) utydeligt. 3. 132: *Tonsor* burde forklares. 4. 88: Det burde være noteret, at *post* er adverbium. 5. 15: *Ut* forklares urigtigt som = *dum*; i stedet af Terents (*ad.* 406), som skulde bevise den betydning, er det «just som», «bedst som». 5. 91: Det er ikke enhver læsers sag at opdage, at *Canusi lapidosus* skal suppleres med *panis est.* Burde være tilføjet. 6. 52: Kommaet efter *dicere* er vel en trykfejl. 6. 104: Konjekturen *curvo* f. *curto* bør skånselløst stryges i næste udgave: Horats vil dog ikke fremstille sig som en stodder, der ikke engang kunde eje et ordentligt muldyr, og for resten bliver firføddede dyr ikke «krumbøjede» af alderdom. 6. 109: *lasanum* be-

tyder hos Horats sikkert det samme som hos Petronius, «natstol», og Tillius's gærrighed ytrer sig kun i det uansélige optog, ikke i, at han selv medfører vin og kogerekvisitter. Påstanden, at I. 7 er én af de ældste satirer, kunde i høj grad trænge til beviser.

9. 7: Det går ikke an at oversætte *noris nos* «*du kennst mich hoffentlich*»: konjunktiv bruges jo ikke ved formodninger om, at noget virkelig finder sted. Rigtigere Kiessling: «*du solltest doch unsereins kennen*». 9. 54: At lægge en underfundig dobbeltbetydning i *proximus* er ganske uberettiget. (Lignende fejl begås i *epist.* I. 1. 3, hvor læseren i denne sammenhæng kun kan opfatte *ludus* som «gladiatorskole», 5. 19 ved *fecundi*, 18. 66 ved *ludum*, vel ogsaa II. 3. 446 ved *atrum*.) 9. 78: Anhangsbemærkningen om et Apollon-tempel i nærheden er der al grund til at stryge. Selv om der fandtes et sådant, vilde ingen af Horats's læsere tænke på det, og satirens sortie blev jo ikke en smule morsommere derved. 10. 86: Det er urigtigt at sige, at Bibulus og Furnius ikke kendes nærmere; se Kiessling.

Sat. II. 2. 29: Den lange forklaring af stedet på basis «*nihil magis* = *ebenso wenig*» (efter Feldbausch) giver denne mening: «beholder påfuglen sit pragtfulde ydre, når den er stegt? (Tænkt svar: nej!) Og skønt hønen heller ikke m. h. t. kød står tilbage for den, lader du dig åbenbart vildlede af det forskellige udseende». Det er dog alt for urimeligt at adskille de to ting, stegens udseende og stegens smag, således, og navnlig at lade *caro* betyde «kødet m. h. t. smag». Madvig's humoristisk-resignerte bemærkning i *advers. crit.* I p. 102 not. må sandes.

2. 80: *Dicto citius* bør man sikkert (med Porphyrio) tage til *sopori dedit*: han falder øjeblikkelig i en dyb søvn. 2. 124: Den nye, i øvrigt rigtige, forklaring til verset er lidt utydelig, hvilket også gælder andre af udg.'s noter. 3. 8: *Paries* er ikke forstået rigtigt; det må betegne den snævre stue, der hæmmer digteråndens rørelser. 3. 11: I dette selskab må komediedigteren Platon, ikke filosoffen være ment. 3. 54: Opfattelsen af *timentis* er næppe korrekt: det hører til *stultitiae,* og som subjekt for *queratur* osv. substituerer man i tanken *stultus.*

3. 61: Hvor mærkeligt det end lyder, viser den nye note til stedet, at udg. ikke forstår, at præs. partic. udtrykker samtidigheden lige godt, enten så hovedverbet er nutidigt eller fortidigt.

3. 72: Om *malis ridentem alienis* kan man vist kun sige, at det ikke lader sig forklare. Når det hedder, at Penelope's bejlere «lo med fremmede kæber» (Od. XX. 347), betegnes deres latter som en unaturlig fortrækning af ansigtet, medens de i hjærtet følte trang til gråd. Men det passer jo slet ikke til skyldnerens Proteus-skikkelse: han véd, at han sagtens kan klare sig. Skulde *ridens* være det rette? 3. 205: *Adverso* må her betyde «fjendtligsindet», ikke «ligeoverfor liggende». 3. 208: Beviset for, at *scelus* kan betyde «ryggesløshed» og «forbryderisk tænke-

måde», kunde være sparet: det kender jo enhver discipel, der er nået til Horats. Og så er det tilmed aldeles ligegyldigt, om man her lader *scelus* betyde «den forbryderiske tænkemåde» eller «den (påtænkte) forbryderiske handling». 3. 299. Verset burde være forklaret med tanken på v. 53. 4. 14: Hvad *callosa* betyder her, turde være tvivlsomt; men en dyd ved blommen (*«fleischig»*) kan det umulig betegne. 5. 89: Siesbye's rettelse *opera* burde være optaget. Mon ikke også v. 103 Lachmann's elegante konjektur *illacrima : e re est* —? 6. 75: Spørgsmålet er ikke dubitativt: der spørges om, hvad der faktisk drager menneskene til at indgå venskaber, praktiske hensyn (*usus*)? eller dydens krav? 8. 90 ff.: Sammenhængen forbyder at lægge ironi i *suaves res;* på Horats's tid må *pectore adusto merulae* såvelsom *sine clune palumbes* have været delikatesser.

Epist. I. 1. 76: *Nam* trænger til forklaring, især da Kiessling sikkert fejler ved at tage *nam quid* = *quidnam.* Ved *nam* indledes motiveringen af det brugte udtryk: dette er berettiget; ti ellers måtte der kunne påvises en enkelt person eller ting som mønster til efterligning. Noget lignende er stedet 2. 37: det er virkelig berettiget at klage over menneskenes ligegyldighed overfor deres sjælelige helbred; ti ellers vilde man ikke være mindre omhyggelig til at fjærne sjælelige sygdomsspirer end det, der volder legemlige lidelser. Jf. også *sat.* II. 2. 128 f. 1. 93: Medens udg. i øvrigt har rettet noten til *nauseat* rigtigt, har han undladt at gøre opmærksom på, at Horats her går udenfor stedets egentlige tankegang. (Lembckes forklaring holder ikke stik.) 1. 94: Det kan umulig være rigtigt at tage *inaequali tonsore* som absolut ablativ. 1. 100: Ved *mutat quadrata rotundis* burde der være henvist til anekdoten Plut. *ἀποφθ. Λακ.* 29, hvoraf ses, hvad der tænkes snart gjort rundt, snart firkantet. 2. 5: At lægge ironi i *nisi quid te distinet* er næppe forsvarligt. 2. 24: Det nærliggende forsøg på at fjærne uoverensstemmelsen mellem Horats og Odysseen ved at lægge tonen på *stultus cupidusque* er lidet tiltalende. Langt snarere husker Horats fejl, og i det følgende møder vi jo også betragtninger (både om Kirke og Faiakerne), som H. bestemt ikke har fra Homér — det burde være omtalt —, men har lånt fra græske moralfilosoffer. Jeg tør næsten tro, at H. slet ikke har repeteret sin Homér i Praeneste, men derimod dyrket filosofien, som han jo også i *ep.* 1 siger er hans hovedinteresse for tiden. Her og flere andre steder burde udg. have benyttet Kiessling's udgave noget mere. 2. 43: Hvorledes dette verses bygning svarer særlig til tanken, ses ikke. Heldigvis går udg. da ikke så vidt i retning af sådanne opdagelser som visse andre tyske udgivere; hvad mener man f. eks. om, at Luc. Müller lader den ejendommelige versebygning i 9. 4 (*dignum mente domoque legentis honesta Neronis*) med de 4 amfibrakher skildre «*die vorsichtige, verschlossene, zähe und*

kühle natur des Tiberius»? 3. 9: Det havde være rigtigst at bemærke, at Titius er ukendt (ligeså v. 31 ved Munatius), og at Horats's spådom ikke gik i opfyldelse. 3. 33: Den nye forklaring af *rerum inscitia* («*irgend ein gegenseitiges missverständnis, beruhend auf unkenntnis* (*verkennen*) *der bezüglichen wirklichen sachlage*») er ikke en forbedring. 4. 15: *Nitidum* forklares uheldigt som betegnelse for drankerens rødligglinsende ansigtsfarve. 6. 9 og 11: De underlige opfattelser af *fere* og *simul* burde være korrigerede. 6. 50: I noten står fejlagtigt *ambitus* for *ambitio*. 6. 67: Der henvises til bogens *anhang*; men dér findes intet; ligeså ved 7. 32, 15. 15, 17. 5; *sat*. II. 1. 64, 3. 14, 3. 43, 3. 117 (*age*). Den modsatte fejl har jeg bemærket ved *ep*. II. 1. 19 og *sat*. II. 6. 58. 7. 5: I noten hertil skulde vist ikke stå *ende september*, men *anfang*.

7. 29: Udg. optager Bentley's rettelse *nitedula* for *volpecula*. Jeg skal ikke komme nærmere ind på denne meget omtalte konjektur. Den forekommer mig usandsynlig. Sandt nok, Horats burde ikke have gjort ræven til et kornædende dyr, og det gør han jo her. Men jeg kunde tænke mig, at hans original vel lader ræven æde sig mæt nede i kornkisten, men i mus, ikke i korn. Væselen eller vildkatten (hvad nu *mustela* er) blev da dens skadefro konkurrent, og H.s zoologiske bommert fandt sin forklaring. 8. 9: *Fidis medicis* må være dativ; *offendar* betyder jo «vredes på», ikke «fortørnes over». 9. 13: I *scribe tui gregis hunc* er *gregis* ikke partitiv genetiv så lidt som i det anførte parallelsted *carm*. III. 13. 13: *nobilium fontium* (hvor en lang række Nauck'ske udgaver har advaret mod den opfattelse); i ældre udg. skrev Krüger dog «partitiv eller possessiv genetiv». 10. 4: Udg. burde ikke have fulgt Kiessling, der sætter *quidquid negat alter, et alter* i parenthes og gør *cetera* til objekt for *adnuimus*: det naturligste er dog at opstille *negare* og *adnuere* som sideordnede modsætninger. 10. 24: At udg. optager læsemåden *naturam expelles furca*, er fuldt forsvarligt. Stedet må desværre indrangeres mellem de citater, der altid citeres falsk (jf. «*interdum dormitat bonus Homerus*», «*man merkt die absicht und wird verstimmt*», «*tu l'as voulu, George Dandin*» o. fl.). For straks at medtage et andet hyppigt citeret sted, *A. P.* 5, så har udg. også her optaget en anden forklaring end den almindelige, idet *amici* skal være nominativ. Det synes mig mindre sikkert, ligesom også læsemåden *parturient montes* . . . (smst. v. 139). 10. 40: *Improbus* er ikke = *immodicus*, men «lavsindet» ell. lign. 11. 7—10: Disse vers gøres til Bullatius's replik; det beror på en urigtig opfattelse af tankegangen i v. 6 ff. Da jeg ingensteds har set den udviklet således, som jeg tror den bør opfattes, skal jeg referere den efter min opfattelse: «Er du, siger Horats, bleven så led og ked af rejselivet, at du er uimodtagelig for alt det skønne, rejsen byder, og at et roligt ophold for

resten af livet selv i et hul som Lebedos sammenlignelsesvis kunde synes dig tillokkende? Såmænd, jeg kunde godt tænke mig et lignende ønske dukke op hos mig, hvis jeg var i samme rejsetrætte stemning». Så bliver der god sammenhæng med det følgende; *vellem* får sin rette betydning og betegner et ønske, H. under andre omstændigheder kunde have, og *obliviscendus* får betydning som fut. part. pass. 15. 3: *Et tam en* forklares urigtigt; betones *me* i næste vers, får man den rigtige koncessive sætning: skønt skylden er Musa's, ikke min. Således flere udgg. 15. 12 f.: Den nye forklaring er mig hélt uforståelig. At *sed* volder besvær, er vist nok; men en forståelig tydning kan dog præsteres. For at få mening i *sed* må man lade *laeva habena* høre blot til *stomachosus* (hvorved fås et adjektivisk udtryk i lighed med verbale udtryk som *ore timere*; jf. Siesbye i *opusc. ad Madv. missa* p. 243 ff.), altså: «(gnaven ɔ:) ytrende sin gnavenhed med venstre tøjle». Så udtaler sætningen *sed — ore* kun en modsætning til *dicet*; men hesten hører ikke, dens øre er munden med bidslet. 16. 6: Den side af dalen, som har morgensol, er den vestlige, og når Horats kalder den højre side, må han vende ansigtet mod syd. 17. 31: Cruquius's rettelse *chlanidem* for *chlamydem* burde være optaget. I de flg. vers (33 ff.) er tankegangen ikke refereret tydeligt. 18. 10: Ordet *sassen* i noten burde ikke blive ved at gå igen i alle udgaverne, men rettes til *lagen*, «lå til bords». 18. 35: *Nummos alienos* er ikke en variation på *aes alienum*, og *n. a. pascere* betyder ikke «forøge sin gæld», men, som gamle Jac. Baden oversætter det, «føde andres penge»; de lånte penge tages så at sige i kost hos låntageren. 18. 98: Spørgesætningen burde forklares, da læseren ikke let falder på, at den betyder «om da evig og altid begærlighed skal plage dig . . .»; i øvrigt turde det af Lambinus, Bentley, Madvig o. fl. foretrukne *ne* for *num* (også i v. 99) være bedre. 18. 102: *Pure* forklares urigtigt som = *vere*. 20. 19: At man på Latin (som på alverdens sprog) kan betegne tiden på dagen ved at sige «når solen er varmest» osv., havde virkelig ikke behøvet beviser. Ønskeligere havde det været at se eksempler på betydningen «mindre varm», «sval» af *tepidus*.

Epist. II. 1. 48: *Redit in fastos* må betyde «søger tilbage til f.»; at syslen med værker fra og om fortiden kan kaldes en tilbagevenden, er let at forstå. 1. 51: Den nye (for resten af andre fremsatte) forklaring af *leviter curare videtur* kunde være meget god, når man notabene først fik bevis for, at *non curat* kan betyde «han behøver ikke at bryde sig om». Men da det næppe lader sig gøre, bliver der vist ikke andet for end at lade meningen være den: Ennius hæves til skyerne, skønt han tager sig sin digteropgave alt for let. Altså: det, der her er hovedtanken, er udtrykt i appositionen. 1. 182: *Etiam* hører til *hoc*, ikke til *audacem*, og dette betegner den, der trods de

nævnte ulemper vover sig frem på scenen med sine dramaer. *Saepe etiam* i betydningen «ofte (sker) også (det og det)» findes f. eks. Cic. *de div.* I. 14. 1. 213: Kiessling's lille rettelse *et magus ut* for *ut magus et* fortjente at optages. 2. 61: Den tidligere opfattelse af *prope,* som hørende til hele sætningen, var bedre: «det synes mig næsten at være så, at tre gæster ikke kan være samlede, uden at de har hver sin mening». 2. 110: Ved *tabulis* skal der sikkert ikke tænkes på census-tavler. 2. 112: At gøre *ferentur* = *iudicabuntur* går ikke an; bedre «går med blandt de andre» (Lembcke) eller måské «kommer i omløb», «bliver bekendte» (Keller). 2. 128: *Aut* trykfejl for *haud.* 2. 176: At underforstå *heredis* til *alterius* er at lægge mere i udtrykket, end der naturligt ligger. 3. 23: Det er utvivlsomt galt at tage *quidvis* som subjekt (»ethvert digterværk»). 3. 30: Jeg kan ikke tro, at Horats ved at advare mod at følge dens eksempel, som *delphinum silvis adpingit, fluctibus aprum,* vil forbyde digteren at skildre de mærkeligheder, en oversvømmelse faktisk kan frembyde (og altså fordømme sine egne vers *carm.* I. 2. 6—12). Han markerer kun sit krav om enhed i digterværket ved at nævne, ligesom i v. 1—4, urimeligheder, som ingen kunstner med sund sans vil gøre sig skyldig i. . 3. 95: Om den efter Vahlen optagne interpunktion, komma efter *pedestri,* er rigtig, synes mig tvivlsomt; men i hvert fald burde kommentaren oplyse, at *tragicus* så skal betyde «den tragiske person». 3. 131 ff.: Sammenhængen med det foregående angives urigtigt; se Kiessling. 3. 205: At *nondum* hører til *spissa nimis,* er vist rigtigt; men der savnes forklaring på, hvorfor *spissa sedilia,* der jo dog ikke kan betyde store theatre, kræver stærkere musik end det mindre fyldte theater. Stærkere støj eller vanskeligere akustik? 3. 224: *Functisque* er vel en trykfejl for *functusque*; men det står rigtignok både i tekst og kommentar. 3. 304: *Nil tanti est* forklares: «intet er så meget værd» *sc.* som åndelig sundhed. Det synes mig ganske umuligt at få dette som underforstået sammenligningsled ud af det foregående. *Nil* må være = *non*: for så høj en pris vil jeg ikke købe digterry og digternavn. 3. 347—60: Tankegangen burde være oplyst noget bedre, navnlig den tilsyneladende modsigelse mellem v. 351 f. og 359. 3. 441: Udgiveren har her, hvad han sjælden gør, vovet sig frem med en selvgjort konjektur og læser *aut* (for *et*) *male tornatos incudi reddere versus.* Den forekommer mig umotiveret, da handlingerne *delere* og *incudi reddere* jo meget vel kan gælde de samme vers: først slettes de ud på vokstavlen, derpå bliver de, billedlig talt, omsmeddede. 3. 460: Forklaringen af *non sit* som imperativisk konjunktiv er urimelig. Men endnu urimeligere er det at finde ironi i *frigidus,* v. 465.

Jeg standser her, ikke af mangel på stof, men mest af hensyn til tidsskriftets begrænsede plads, og jeg slutter med at ud-

tale, at efter mit skøn fortjener værket, også i den nye udgave, udbredelse, ikke så meget til videnskabeligt Horats-studium — dertil må vel både Kiessling's og Luc. Müller's udgaver foretrækkes —, men til daglig anvendelse af læreren i skolen.

Valdemar Thoresen.

C. Synnerberg, Studier till Horatii Oder, I—III. Särtryck ur Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland 1891, 1892 och 1894.

I den förste af disse afhandlinger söger Forf. at paavise, at Horats's Ode I 7, der tidligere af adskillige er bleven opfattet som 2 Digte, er opstaaet saaledes, at v. 15—32 som et særligt Digt er bleven skrevet til Munatius Plancus for at trøste ham, da han Aar 32 havde svigtet Antonius, og Tanken om den forestaaende Kamp fyldte ham med Ængstelse for det Partis Held, til hvilket han havde sluttet sig, og at Horats senere for ikke ved Udgivelsen af Digtet at skade Plancus i hans Forhold til Augustus har föjet v. 1—14 til i Tilknytning til Ordene *Tiburis umbra,* for at hele Digtet mere skulde blive en almindelig Lovprisning af Tibur og det oprindelige Digts Anledning trænges tilbage. Den anden Afhandling, der behandler Sammenhængen mellem 3die Bogs 6 første Oder, indeholder en Kritik af Th. Mommsens Opfattelse af disse Oder som en Cyclus af Digte, der skal fejre det nye Augustusnavn og sammenfatte de Tanker, der knyttede sig dertil. Forfatteren opponerer med Rette mod den Maade, hvorpaa M. overalt ser politiske Hentydninger og fremhæver særligt Slutningsordene *Ætas parentum* o. s. v. som lidet egnede til at ende en Digtcyclus til Herskerens Forherligelse. I 3die Afhandling behandles *carmen seculare,* belyst ved den 1890 ved Tiberen fundne Indskrift.

H. Rafn.

C. H. Grandgent, English in America. (Særtryk af Die Neueren Sprachen, II, 1894—5. Marburg, Elwert.)

Professor Grandgent is well known among phoneticians on account of his paper on *Vowel Measurements* (see Storm's

appreciation, *Engl. Philologie*, 2d ed. p. 331), his small, but useful book on *German and English Sounds* (Boston 1892), and several papers on special points of American pronunciation, printed in *Modern Language Notes* and elsewhere. But in the treatise now before us he has collected not only the essential contents of those previous works, but also a great many new observations, so that he has given us what many of us have long been anxious to have, a tolerably full and clear account of the most important peculiarities of the American pronunciation of English. Or rather, of the American pronunciations of English, for the author does not content himself with giving an accurate analysis of his own natural pronunciation, but he has personally examined a great many Americans belonging to various parts of the United States, and finally he has sent out printed questions to institutions of learning all over the country. «Five sets of circulars were distributed; to each one there were from 150 to 200 replies, representing nearly all the region east of Mississippi and six or seven states west of that river. In every case the answers are supposed to describe the natural, unstudied speech of a cultivated American.»

The first chapter deals with the sounds in detail. Here I cannot help thinking that the alphabetical[1] arrangement employed by the author is an unlucky one: it separates phenomena that belong closely together, it necessitates numerous cross-references, etc. Useful, nay indispensable as the alphabetical order may be in an index, it is nevertheless the most unscientific one imaginable. See, for instance, the treatment of «long u» under *ĭ*, *ĭù*, *ĭû*, and *ıû*. Under *k* we find the observation that «*Length* and *strength* are almost universally pronounced with a *k* between the *η* and the *þ*» (a pronunciation which is by no means unknown in England); under the heading *p* we read «A *p* is frequently developed between *m* and a voiceless spirant, as in *warmth* (where it is nearly universal), *something*, *camphor*», and finally, under *t*, we are told that «many persons develop a *t* between *n* and a voiceless spirant: *sense* = *sènts*, *answer* = *æntsəɹ*, *thirteenth* = *þäɹ tînþ*.» Now, would not it have been better to have given these three facts in one place? In reality, und when we look at the articulations instead of at the letters, we have here not three distinct phenomena, but one and the same phenomenon, a want of simultaneity in the movements of the velum palati and those of the other organs. Nor is this the only instance, where a more systematic order would have facilitated a thorough understanding of the facts observed. But these are in themselves so numerous and so interesting that we ought, perhaps, to be thankful

[1] The alphabet used is that of *Le Maître Phonétique*, slightly modified.

to the author for what he has given, without finding fault with his arrangement. Wherever it is necessary, full word-lists are given to show the extent of the phenomena. As specially interesting points I should like to mention the different values of *au* and *ai* before voiced and voiceless consonants, the «long *u*», the unrounding of *o* in *hot*, etc., the ö (i. e. the «New England short o» in *whole*, etc.), the *r*, the tš, dž, š and ž, for *tj*, *dj*, *sj*, and *zj*. The peculiar diphthong ending in ĭ (a retracted *i*, the author terms it: a 'high-mixed vowel', would perhaps have been preferable) which many Americans use in *bird*, etc. has been observed by other phoneticians, but we learn from Grandgent that it is only found before a consonant, so that it is wrong when *err* is sometimes given as an example of this sound. — G. says, «Some Americans, especially Westerners, substitute ä for è before r + vowel in a few words, such as *American, bury, terrible, very*». I have frequently heard this «very American» pronunciation, but if I am right in my imitation of it, it does not contain the proper ä-sound (low-mixed); the tongue it not low, but comparatively high; the whole of the tongue is very much retracted. and no *r* is formed between the vowel and the following *i*. It is to be noted that the vowel following is always *i*, and that the transition between the two vowels suggests an (American) *r* to the ear, just as in my mother-tongue, such words as *forelsket, forældre* are very frequently pronounced without any *r*, the transition from the back to the front vowel being sufficient to suggest a (Danish) *r*. — I very much doubt the correctness of the author's distinction between the English and the American *l;* the latter seems to me to have exactly the same *u*-like quality as the former.

The following chapters give valuable information concerning «Vowels before *r*» (here many remarks given in the first chapter would have found their natural place), «Stress», and «Quantity» (where I am astonished to find the statement that «a final consonant preceded by a short, accented vowel is not lengthened in America, as it is in England (*hit* = *hit*, not *hitt)*»). On syllabification and intonation, on the other hand, the author has very little to say.

Finally we have 8 pages of phonetic texts, illustrating several varieties of the author's own pronunciation: familiar talk, conversational style, public speaking, reading (prose and poetry), and singing. The difference of style is very carefully rendered, and all these pieces deserve a very attentive and close study, the first two being, of course, the most interesting on account of their numerous «slurrings», etc. Prof. Grandgent is one of the few phoneticians who dare to hear and to represent the real facts of living speech. **Otto Jespersen.**

Catulli Veronensis liber. Recensuit *Aemilius Baehrens*. Nova editio a *K. P. Schulze* curata. Leipzig 1893, Teubner. LXXVI + 127 S.

Bährens's Udgave af Catul, der udkom 1876, havde sit Værd ved den consequente Benyttelse af cod. O(xoniensis), der allerede var fremdraget af Ellis, men hvis Betydning som sideordnet med Sangermanensis (G) först Bährens fuldtud havde erkjendt. Texten var behandlet med den hos B. sædvanlige Vilkaarlighed. Denne Udgave fremtræder nu i ny Bearbeidelse ved Schulze, der ogsaa ellers har gjort sig bekjendt ved Arbeider over Catul. Apparatet er gjennemseet og gjort nøiagtigere, tildeels paa Grundlag af Udg.s egne Collationer; eet af de interpolerede Hds.'s Læsemaader er gjennemgaaende anførte; og Texten er renset for Bährens's vilkaarlige Ændringer. Udg. er herved gaaet saa radikalt tilværks, at han ogsaa har forviist de fleste af B.s Indfald fra Apparatet — maaskee en noget pietetløs Fremgangsmaade; men Videnskaben taber ganske vist Lidet eller Intet derved. Egne Conjecturer giver S. i yderst ringe Antal og ingen af Betydning; i at optage Andres er han tilbageholden. Resultatet af alt dette er en i det Hele god og paalidelig, helt igjennem conservativ Udgave, der ikke ligner den oprindelige i stort Andet end den ydre Udstyrelse, men derimod ikke adskiller sig synderlig fra andre Udgaver, der er udarbeidede efter de samme Principer, især ikke fra Schwabes. Overensstemmelsen er her saa stor baade i Textens Behandling og i Apparatets Angivelser (og maatte efter Sagens Natur blive det), at man fristes til det Spørgsmaal, hvortil den nye Udgave overhovedet skal tjene. Imidlertid — at Bogen overhovedet udkommer, indeholder vel en Præsumption for, at den vil finde Kjøbere; og det kan ikke negtes, at den har visse ydre Fortrin fremfor Schwabes; især er Apparatet overskueligere, deels paa Grund af bedre Tryk, deels ved Adskillelsen mellem Varianter og Testimonia, der hos Schwabe staaer mellem hinanden paa en noget forvirrende Maade.

De udførlige Prolegomena, hvori Udgaven vel nærmest skulde søge sin indre Berettigelse til at existere, er en Omarbeidelse af Bährens's, saaledes at man ikke kan skjelne, hvad der skyldes ham og hvad den nuværende Udgiver. Denne Fremgangsmaade er ikke heldig. Bährens, som først erkjendte O's Værdi, var nødt til at gjøre Rede for, at dette Hds. er sideordnet med G; denne Redegjørelse har S. deels gjentaget, deels omarbeidet og udvidet, saa at den nu gaaer fra S. XXXII—XLIII. Alt dette er overflødigt nu, da Alle er enige om Forholdet; det havde været nok at henvise til B.'s Fortale. Fra S. selv stammer en udførlig Paavisning af, at de interpolerede Hdss. (ς) ikke, som B. antog, stammer fra G, men fra en tredie (eller en tredie og

fjerde) Afskrift af V(eronensis). En saadan var det rimeligt at give, dersom den kan gives; men den burde have være givet ved at anføre nogle faa afgjørende Steder og bortforklare de vægtigste Beviser for B.'s Paastand. I Stedet meddeles i lange Opregninger Alt imellem hinanden, deriblandt Skrivefeil som *podraga* i G rettet til *podagra* i ς o. l. Til Gjengjæld gaaes der let hen over Ting som at i c. 92 to Vers er bevarede i O, men mangler i G ς (i Forbindelse med samme Skrivefeil), eller at 67, 21 og 68ª, 16 begge mangler i O, men er bevarede i G ς — Forhold, der ellers pleier at ansees for afgjørende i Spørgsmaal om Haandskrifters Proveniens. — For at vise Betydningen af den interpolerede cod. M(arcianus), som Udg. meddeler en fuldstændig Collation af, opregnes dens «bonae lectiones» paa 2½ Side stor Octav; deriblandt er Perler som *idoneus* (*ydoneus* V), *menia* (*meniam* G), *rufe* (*ruffe* V), *macer* (*mater* V, c. 89, 4, hvor *mater* ikke er Vers og det rigtige *macer* fremgaaer aldeles tydeligt af Vers 1 og 6), o. s. v. Ved Siden af det gjennemgaaende Slægtskab med G, der fremgaaer af S.'s Opregning, forbauses man ved at finde Posten: LXV, 1 *defectum* M ς *pauci; defectu* O, *confectum* G ς plerique. Forbauselsen stiger, men tager en anden Adresse, naar man i Apparatet til 65, 1 finder, at M har *confectum* i Texten og *defectum* kun som Variant over Linien! Efter den hele Opregning anføres saa nogle enkelte Steder som særlig bevisende, deriblandt 80, 8 *illa* (der skal staae *ilia*; V har *ille*, M ved en Feilskrift *illa*, som den selv har rettet til *ille*!); 76, 18 *extrema* (V *extremo*, der i ς, vistnok rigtig, er rettet til *extremam*; i M staaer, formodentlig ved en Forglemmelse, *extrema*). Resten er af samme Slags.

Paa denne Maade skriver man ingen kritisk Indledning. Udg. er aabenbart uvant med at omgaaes Haandskrifter; det maa tilraades ham i en eventuel ny Udgave at lægge sig paa Sinde, at Præcision og Korthed er de væsentligste Fordringer til en Redegjørelse for en Forfatters Overlevering, og at kun aldeles uangribelige Steder er brugbare til Bestemmelse af Haandskrifters indbyrdes Forhold — især naar det dreier sig om den altid mislige Opgave, at bevise, at et utvivlsomt interpoleret Hds. indeholder, ægte Overlevering. I Schulzes Fortale er dette Bevis i hvert Fald ikke ført.

Til selve Texten har jeg kun lidet at bemærke, saa meget mindre, som Udg.'s Forsvar for ς ikke har afsat sig nævneværdige Spor i hans Recension — iøvrigt det bedste Bevis for, at det hele Spørgsmaal er temmelig ørkesløst. I 10, 26 er *commoda volo deferri* ikke Latin, i 11, 11 *horribilesque ultimosque* ikke Vers (overhovedet mangler ofte en Betegnelse af corrupte Steder som saadanne). — 41, 7 *non est sana puella, nec rogate, qualis sit: solide est imaginosa* med Haupt, sikkert forkert: Froehlich har rigtig rettet: *nec rogare* (saal. V), *qualis*

sit, solet aes (*et* G O) *imaginosum* (saal. V) — en emendatio vere palmaris, som S. ikke engang nævner i Apparatet. (I Afskrifterne efter V forvexles ogsaa ellers s og t: 7, 4 *iacet;* 64, 275 *refulgent;* V har i 41, 7 formodentlig haft *es.*) — 63, 54 er Hdss.'s *et earum omnia adirem* beholdt, 60 derimod *gymnasiis* med Ellis rettet til *guminasiis.* Lader man de rene Ionikere staae det ene Sted, synes der ikke at være Methode i at rette dem det andet. — 63, 91 *dea, magna dea Cybelle, dea domina Dindymei* er et godt Exempel paa den Vildfarelse, at man saadan uden videre kan ændre Opfattelsen af et Sted ved Interpunktion. Udg. maa først slette alle sine Kommaer og saa see til, hvorledes en antik Læser vilde forstaae Stedet. Og her kunde en antik Læser selvfølgelig kun forstaae *dea* anaphorisk alle tre Steder, da det staaer saaledes først i Verset og efter Cæsuren. — 64, 140 *non haec misere sperare iubebas* forstaaer jeg ikke; almindelig læses *miserae,* ganske vist mærkeligt, men maaskee dog forklarligt som Græcisme. — 64, 344 har Schulze optaget Interpolationen *campi,* hvad der ikke stemmer med de Principer, der ellers følges i Udg. — 65, 9, der mangler i V ς og næsten alene er overleveret i cod. Datanus, er her opført som ægte, jeg seer ikke med hvilken Ret, af en Udg., der mener at alle Hdss. stammer fra V. — 66, 15 *atque* bibeholdt med V istedenfor at optage Italienernes rigtige *anne.* — 66, 21 *At* med V for det rigtige *an.* — 66, 48 Jupiter, ut Chalybum omne genus pereat — et Uhyre af et Vers. — 68 b, 3 *nec* for det rigtige *ne.* — 73, 3 er i S.'s Text uforstaaeligt.

Disse Exempler, der kunde suppleres med flere, er tilstrækkelige til at give Begreb om Udgiverens Textbehandling. Den konservative Tendens maa anerkjendes, men det er ikke gjort med den alene. Der kræves tillige en vis Frihed og Overlegenhed i Bedømmelsen af Overleveringen og et sundt Judicium overfor Forslag til Rettelse af fordærvede Steder. I begge disse Henseender lader Udgiveren endeel tilbage at ønske.

A. B. Drachmann.

Incerti auctoris de ratione dicendi ad *C. Herennium* libri IV [M. Tulli Ciceronis ad Herennium libri VI]. Ed. *Fr. Marx.* Lipsiae 1894, Teubner. VI + 554 pp.

Det lille rhetoriske Skrift, hvoraf her foreligger en ny Udgave, har en vis Interesse. Det har ogsaa herhjemme været Genstand for Studium, idet Dr. *Joh. Forchhammer* i Kort Ud-

sigt over det filol.-histor. Samfunds Virksomhed 1858—59, S. 12—13 har meddelt Indholdet af et Foredrag derom. Han gør deri opmærksom paa de mange til Dels gamle Haandskrifter, paa Bogens Brug i Middelalderen som Lærebog ved Forelæsninger, hvor Tilhørerne føjede Bemærkninger til i deres Exemplarer (der findes en græsk Oversættelse fra byzantinsk Tid — Planudes? — af nogle Kapitler af Skriftet under Ciceros Navn, aftrykte i nærværende Udgave p. 54—59), og han slutter sig til Kaysers Mening, at Forfatteren rimeligvis var Cornificius, under hvis Navn Quinctilian anfører en Del Steder af Skriftet, om end Cornificius's Skrift efter Quinctilian sættes som yngre end Ciceros, medens Rhet. ad Her. i Virkeligheden er ældre end Ciceros de inventione.

Disse og andre Spørgsmaal behandler Udgiveren i en Indledning (Prolegomena S. 1—180), som falder temmelig bred i sin latinske Form. Af Haandskrifter er fremdraget et fra Würzburg (cod. Herbipolitanus) fra IX—X Aarh. i «blandet longobardisk og uncial» Skrift, som indeholder en Subscriptio, der viser hen til Romanianus Tagastensis, en rig Mand, der omtr. 350 spillede en Rolle i det romerske Africa, bl. a. som Beskytter af Rhetorer og Digtere, og omtales med Hæder af Augustinus ved 385. Udgiveren mener, at Skriftet ad Heren. er fremdraget paa den Tid, og at man da har givet det Cicero til Forfatter. — Om Middelalderens Forsøg paa Forbedringer af Texten handler S. 36—39, 51 ff.; det archæologisk interessante Sted IV, 6, 9 (som endnu i Overbecks Schriftquellen Nr. 1556 citeres i den interpolerede Form) maa lyde: *Chares ab Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelae, pectus Polycletium, sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte poterat considerare* (saaledes ogsaa Kayser). — Udgiveren vil ikke anerkende Cornificius som Forfatter af Skriftet, men kommer dog til det Resultat, at dets Forfatter har haft samme Lærer som Cornificius og at det er skrevet paa samme Tid[1]. Efter de historiske Forhold, hvortil der sigtes i Skriftet, kan dets Affattelse bestemmes til Aarene mellem 86 og 82 f. Chr.

Som man ser, indtager Skriftet blandt de bevarede latinske Prosaarbejder en ærværdig Plads i Henseende til Alder. Det maatte da være en Fordring at underkaste Sproget i denne Bog en indgaaende Undersøgelse. Dette har Udgiveren gjort, idet hans Index Verborum er en fuldstændig Ordbog til Skriftet, der anfører alle Ord og angiver alle Steder, hvor de findes (med Undtagelse af *et* og *est*). Dette Ordregister gaar fra S. 387 til

---

[1] Skriftets Titel er ikke overleveret, Udg. tager den fra nogle Ord i Begyndelsen, men til almindelig Brug benytter han ofte den almindelige *rhetorica ad Heren.*, hvor han dog bøjer det første Ord *rhetorica*, *-ae*, ikke som man ellers altid har gjort (fra Ciceros Dage) *rhetorica*, *-orum*.

554 og betegnes af Udg. som et Bidrag til den af M. Hertz planlagte Thesaurus. I Prolegomena S. 162—179 gøres ogsaa nogle Bemærkninger om Sproget. Udg. stiller sig det Formaal i sproglig Henseende ikke at normalisere Sproget til en bestemt Tids antagne Sprogbrug; men hvor der er Levninger af ældre Sprogbrug i Hdskr., da at lade disse staa og i det hele vælge de ældre Former, hvor der er Vaklen. Det er interessant at se, hvorledes Forfatterens Sprog, som i det hele havde nogen Tilbøjelighed for det «vulgære», er bleven behandlet i det fjerde Aarhundrede, da man, som antaget, igen fremdrog Skriftet; nogle Steder har man forøget den rustike Charakter, andre Steder afglattet den. Man skriver *emitari treptolemus facileme commodisseme* med *e* for *i* ligesom man paa Indskrifter finder *emitari merentessemo karessemo* osv. Et Steds er *ei* som Betegnelse for det lange *i* bevaret i *splendorei,* Udg. har indsat det andre Steder, hvor han troede at kunne spore dets tidligere Tilstedeværelse ved Afvigelser i de ældre Haandskrifters Text. — *Paulolum uolnerat* o. l. med *o* for *u* er sparsomt, ligesaa *optumus* o. a., *erint* for *erunt* er usikkert (*poterint* i Claudius's Tale paa Indskriften fra Lyon). — Uden Aspiration skrives *Kartago Graccus pulcritudo irundines.* — Fremdeles *puplicus, neclegere optinere optundere, secuntur locuntur.* *Quom* restituerer Udg. baade som Conjunktion og Præposition (= *cum*). Ogsaa findes *nemonicis* for *mnemonicis.*

I Ordforraadet ses Ligheder med ældre Latin, *quo setius* som i Fragmenter af Togatadigteren Afranius, *conducibilis* som hos Plautus saa vel som Flertalsbrugen *gloriae industriae, exaugere magnificare* og *persequentissimum inimicitiarum* (stærk Forfølger af Fjendskab). Et Forarbejde her er *Thielmann,* de sermonis proprietatibus quae leguntur apud Cornificium et in primis Ciceronis libris, Strassb. 1879. — Forfatteren til ad Her. bruger aldrig Adverbiet *haud.* En hyppig Brug af *sed* som Overgangsled ved korte Sætninger dadler Udgiveren som «puerilt» og sammenligner dermed Cornelius Nepos's Stil. — Det af Plautus anvendte Schema for Fremtidsbetegnelse «si das operam, eloquar» anvendes ofte af Forf.: *quae si sequimur reperiemus* IV, 56, 69, altsaa Præsens for Futurum (mange Exempler Proleg. p. 177). Overflødighed i Udtrykket, mindende om daglig Tale, findes ofte: *saepe . . . multi, semper omnes, separatim dividit, necessario coegit, deinde tum* osv. Udeladelse af Subjekt i Accus. med Infin. *si dicet pecuniae causa fecisse* (II 3, 5).

Lad os slutte med Omtalen af et Forhold, der er vigtigt for vor hele Bedømmelse af Sproget i yngre Haandskrifter af Oldtidsforfatterne. Udgiveren oplyser (p. 48 f.), at den ene (yngre) Classe af Haandskrifter ofte bruger sammensatte Verber, hvor den ældre Classe Haandskrifter har enkelte Verber, saaledes i de yngre Hdskr. *emittat* for *mittat, accepi* for *cepi, obvenit* for

venit, devenerit for *venerit, inesse* for *esse, persequemur* for *sequemur, repetere* for *petere, revertemur* for *vertemur, effugisse* for *fugisse,* desuden gøres i de yngre Hdskr. andre Tilføjelser: *permultus* for *multus, ⟨in⟩ omnibus rebus, ⟨in⟩ locis certis* og meget ofte er *que* og *et* tilføjede. Denne Art rent vilkaarlige Forandringer i yngre Haandskrifter kan, som man let vil forstaa, blive yderst farlig for Studiet af Forfatternes Sprog, og ved ældre Forfattere, hvor man kun har unge Haandskrifter, bliver Resultaterne af den sproglige Undersøgelse derfor tit ganske usikre. Det er nemlig ikke noget enestaaende ved dette Skrift; vi har f. Ex. ved Senecas Quaestiones naturales gjort en lignende Iagttagelse; de ældste Haandskrifter at Senecas Skrift ere fra 13de Aarh.; men imellem de forskellige Haandskrifter er der en mærkelig Afvigelse, idet idelig Ordstillingen er forandret, hvor den er nogenlunde ligegyldig. Man kunde i mange Tilfælde være i Forlegenhed med hvad man skulde foretrække, indtil rent tilfældige Uagtsomheder fra Interpolatorens Side røbede, hvilket Haandskrift man i denne Sag burde have Tiltro til, nemlig atter her det ældste Haandskrift, skønt Forskellen i Tid ikke var stor.

C. Jørgensen.

O. E. Schmidt, der Briefwechsel des M. Tullius Cicero von seinem Prokonsulat in Cilicien bis zu Caesars Ermordung, nebst einem Neudrucke des XII. und XIII. Buches der Briefe an Atticus. Leipzig 1893, Teubner. XI + 534 S.

Historikeres Opmærksomhed henledes paa ovenstaaende indholdsrige Bog. Den sætter sig blandt andet til Opgave at fremlægge Ciceros Breve i en saa paalidelig Ordning og med en saa alsidig Behandling af de henhørende historiske Spørgsmaal, at disse yderst vigtige Kildeskrifter med Sikkerhed kunne benyttes ved historiske Undersøgelser, og ikke mere, som det nu jævnlig sker, skal afskrække de historiske Forfattere ved den chaotiske Forvirring, hvori Brevene og Textens enkelte Dele ofte befinder sig.

I øvrigt gør S.'s Bog nærmest Indtryk af at være et Forarbejde for en tidsvarende Kommentar til Ciceros Breve, en Opgave, som maa siges i høj Grad at ligge for. En almindelig historisk Indledning om Ciceros Liv fra S. 1—44 er skreven med velvillig Opfattelse af Ciceros Charakter og Forstaaelse af hans Motiver. Derefter følger Bogens Hovedafsnit «Ciceros Briefschaften 51—44 v. Chr.». Brevene selv ere ikke aftrykte, men

der meddeles en Ordning af den hele næsten sammenhængende, yderst interessante Række Breve fra dette Tidsrum. Skridt for Skridt følger Forf. Begivenhedernes Gang og giver derved i Virkeligheden en fortløbende historisk Kommentar til Brevene. Den chronologiske Ordning af Brevene har mange tidligere forsøgt og Forf. nævner sine Forgængere og fortsætter deres Arbejde. Næsten Dag for Dag lader Brevenes Rækkefølge sig fastslaa under Hensyn dels til de i Brevene selv givne Antydninger, dels til Stedet, hvorfra Brevet er sendt, dels Vejlængden det har haft at tilbagelægge, og Hurtigheden af de sædvanlige Bud (navnlig det sidste Middel har Forfatteren benyttet i større Udstrækning). Af særlig Interesse er Behandlingen af Begyndelsen af Borgerkrigen mellem Caesar og Pompejus, idet her Caesars Fremstilling (i *de bello civ.*) og Ciceros Breve oplyse og delvis berigtige hinanden.

Til stor Nytte vil ogsaa Afsnittet «Regesten zu Ciceros Leben und Briefen vom 1. Januar 51 bis zum 15. März 44 v. Chr.» være. Det er en Tidstavle i stor Udførlighed for de nævnte Aar, forsaavidt Begivenhederne berøre Ciceros Breve, og ved hver Begivenhed er anført, hvilke Breve der knytte sig dertil.

Bogen slutter med en kritisk Udgave af 12te og 13de Bog af Ciceros Breve til Atticus (fra Aarene 46 og 45), i hvilke Bøger det ikke blot gælder at bestemme Brevenes Tidsfølge, men ogsaa hvor meget af Texten der hører til hvert Brev, idet Sondringen af Brevene har været ufuldstændig fra gammel Tid. I Codex Mediceus skrives Texten af de to Bøger ud i ét uden nogen Adskillelse mellem de enkelte Breve og saaledes vel ogsaa i de andre Haandskrifter; først Udgiverne begynde en Inddeling; den, der har faaet Hævd, er skabt af P. Manutius og Bosius. Dette Forhold synes at være glemt fuldstændig i nyere Tid, saa at S. (noget overdrevent) taler om «et lidet berømmeligt Kapitel af Filologiens Historie», som han her har afsløret.

Om Haandskriftforholdet ved Brevene ad Att. er der opstaaet en temmelig ørkesløs Strid mellem S. og Lehmann, som jeg ikke her skal komme ind paa.

Hovedfortjenesten ved det flittige Skrift ligger vistnok i Fastsættelsen af Brevenes Datering og Begivenhedernes Rækkefølge; hvor Anm. har kunnet gaa Undersøgelserne efter, have de oftest vist sig omhyggeligere og Resultaterne rigtigere end de tidligere gængse Anskuelser.

C. J.

T. Macci Plauti comoediae ex recensione *Georgii Goetz* et *Friderici Schoell.* Fasc. I—IV, 1892—1895. Lipsiae, Teubner.

En let tilgængelig ny Textudgave af Plautus var et Savn, som her vil blive udfyldt. Smaa Hæfter med tre Komedier i hvert og desuden Salg af de enkelte Komedier til meget billig Pris vil skaffe denne Udgave stor Udbredelse og være til Nytte ogsaa ved Skoleundervisningen.

Udgiverne have som bekendt nylig afsluttet en kritisk Udgave af Plautus, som tillige skulde være en Bearbejdelse af Ritschl's paabegyndte store Udgave.

Det i filologisk Henseende interessanteste ved den foreliggende Textudgave er, at den i Virkeligheden ganske bryder med den Ritschl'ske Textbehandling; det synes at være blevet Udgiverne klart, alt medens den kritiske Udgave skred fremad støttet paa omhyggelige Haandskriftundersøgelser, at man tabte al Sikkerhed ved vilkaarligt at forlade Haandskriftgrundlaget, og at en forstandig Kritik maatte nøjes med at give, hvad der foreligger i vore bedste Haandskrifter. Ritschl's store Tanke, at det skulde lykkes at gengive Plautus hans Tidsalders Sprogform helt ud, var ganske naturligt opstaaet paa en Tid, hvor Studiet af det ældre latinske Sprog havde taget stort Opsving, og hos en Mand, der selv var blandt de bedste Repræsentanter for disse Studier og navnlig var saa fortrolig med de ældre latinske Indskrifter. De mange metriske Uregelmæssigheder skulde hjælpe til at vise, hvor de ældre Sprogformer vare forvanskede, og hvilken Vej man skulde gaa for at reconstruere disse Former. Men det fra andre Sider overleverede Sprogmateriale var for lille, til at man kunde bevæge sig med Sikkerhed paa denne Vej, og Ritschl forfaldt tillige til at stille Vers om og hele Scener for at «forbedre» Stykkernes Composition. Det var mod denne Behandling af den overleverede Text, at Madvig nedlagde en kraftig Protest (Adversaria crit. II, S. 4), hvori han betegnede den som en *temeritas* og *artis criticae perturbatio,* hvilket Ritschl tog ham yderst ilde op. I Forordet til den foreliggende Textudgave bemærkes, at man vistnok med Undren ja endog med Spot (*cum irrisione*) vil opdage, at Udgiverne har fulgt en Fremgangsmaade, der er vidt forskellig (*longe diversam*) fra den af Fleckeisen og Udgiverne i deres Bearbejdelse af Ritschl's Værk benyttede. Hertil knyttes nogle undskyldende Ord om Udgavernes forskellige Formaal. Men Hovedsagen er, at vi faa en ædrueligere Textbehandling efter omtrent de samme Anskuelser, som har ligget til Grund ved Ussings Udgave og som stemme med Madvigs Opfattelse af Kritikens Fordringer i dette Tilfælde.

Ligesom i Ussings Udgave meddeles under Texten de vigtigste Haandskriftlæsemaader. Til Hjælp ved Oplæsningen findes de

sædvanlige Accenter og desuden — meget praktisk — Anbringelsen af en lodret Streg, hvor der er en Hiat.

Fasc. I., 1893 (XXXIII, 158 pp.), indeholder *Amphitruo, Asinaria, Aulularia* og som Indledning Optryk af de Steder hos antike Forfattere, hvor Plautus og hans Digtning omtales, Fasc. II, 1892 (VIII, 161 pp.), *Bacchides, Captivi* og *Casina,* Fasc. III, 1895 (XIII, 130 pp.), *Cistellaria, Curculio, Epidicus,* Fasc. IV, 1895 (XVIII, 222 pp.), *Menaechmi, Mercator* og *Miles gloriosus.* Ved flere tvivlsomme Steder i de sidste Hæfters Text have Udgg. paa ny efterset den ambrosianske Palimpsest.

C. J.

Friedrich Kauffmann: Deutsche Mythologie. 2te Aufl. Stuttgart 1893, Göschen. 119 S.

Schwer wird es einem gelingen, in so gedrängter form wie in der von prof. Kauffmann gegebenen, eine inhaltsreichere darstellung der mythologie mit berücksichtigung der verschiedenartigen erscheinungen bei allen germanischen völkern zu finden. Die darstellung ist von anmutiger frische belebt; vieles kann des beschränkten raumes wegen nur leise angedeutet werden; dies geschieht aber auf eine solche weise, dass der laie zu weiterer wissbegierde, der jünger der wissenschaft zu weiterem studium angeregt wird. In dem büchlein spürt man die forschungen der germ. mythologiekunde von ihrem anfang an bis zum heutigen stand der einschlägigen fragen. — Einige der rationalistisch-naturalistischen mythendeutungen könnten wohl mit vorteil überschlagen sein. Ungenau ist das referat von Þrymskviða seite 73: Loki hat es nicht nötig dem erzürnten Thor mitzuteilen, dass der hammer gestohlen worden sei, das weiss Thor schon selbst; er teilt es dem Loki mit, nachdem er umsonst in seinem haar und bart gesucht. — Besonders anregend und orientierend ist die geschichtliche einleitung vom untergang des germ. heidentums.

R. M.

Die schöne Magelone, aus dem Französischen übersetzt von *Veit Warbeck* 1527. Herausg. vom *J. Bolte.* [Bibl. ält. deutscher Uebers., hrsg. von *A. Sauer.* 1.] Weimar 1894, Felber. LXVII + 87 S.

Wiederum haben deutsche gelehrte eine die wissenschaft fördernde und das studium belebende neue arbeit begonnen: die veröffentlichung älterer deutscher übersetzungen. Diese reihe von neudrucken wird vom herausgeber dem prof. Bernays gewidmet. Auf den umschlägen des ersten heftes werden vorläufig nicht weniger als 45 nummern in aussicht gestellt, von denen viele schon in vorbereitung sind[1]; nicht nur das litterarische studium sondern auch das der sprache an und für sich wird aus dem auf diese weise dargebotenen stoff hoffentlich grossen nutzen ziehen können.

Das erschienene heft: Warbecks schöne Magelone hebt mit einer inhaltsreichen, die vorliegenden fragen erschöpfenden einleitung an, welche die französische vorlage Warbecks, deren verbreitung, Warbecks leben, die französische litteratur am kursächsischen hofe, Warbecks verdeutschung und die nachwirkung derselben behandelt und mit einer bibliographie endet. In der dänischen bibliographie wird auch auf Holberg Peder Paars 4, 2 hingewiesen, wo »skiønne Magdelone» und «med Sølvnøgelen, Herr Peer, Velbaarne Herre» angerufen werden. Jedoch kann dies natürlicherweise nicht zum beweise einer dänischen ausgabe der schönen Magelone «schon vor 1646» dienen[2]. — Nach abdruck des textes sind die varianten des ersten druckes Augsburg 1535 angeführt. Die bemerkung «Die 2. Person Plur. bildet der Augsburger dreifach: auf -et, -en, oder -ent, während Warbeck *nur* die Endung -et und -en gebraucht» wäre zu ergänzen: in der ausgabe Boltes s. 71 «wissent» (imper. 2. pers. pl.); gleichfalls die bemerkung: «*Lust* gebraucht Warbeck als Fem., der Augsburger als Masc.»: in der ausgabe Boltes s. 37 «keinen Lust» (acc. sing.).

Raphael Meyer.

---

[1] Die publikationen werden eine auswahl der deutschen übersetzungslitteratur vom 14. bis zum 19. jahrhundert umfassen; die brauchbarkeit der ausgaben wird durch bewährte namen verbürgt.

[2] Die jahreszahl 1646 wäre übrigens in 1648 zu ändern, da der betreffende 2te teil (besser so als das 2te buch) von D'Urfés Astrée in der übersetzung Søren Terkelsens erst 1648 erschien, mit welcher jahreszahl auch die betreffende vorrede unterschrieben ist. Die dänische ausgabe von 1690 weist in der vorrede auf die deutsche von 1535 hin.

Thucydides. Ausgewählte Abschnitte für den Schulgebrauch bearb. von *Chr. Harder.* I. Text (XIV + 224 S.); II. Schülerkommentar (34 S.). Leipzig 1894, Freytag.

Dette udvalg er ifølge forordet afpasset efter den nye undervisningsplan i Tyskland, der nøder til stærk begrænsning af læsestoffet; efter udg.'s sigende tør Thukydid for fremtiden ikke gøre regning på mere end 1 af de 4 semestre, som han må dele med Platon og Demosthenes. Udvalget, der henter sit stof fra hele værket, mest fra 2., 6. og 7. bog, er dog så stort, at man ved at læse blot halvdelen deraf vilde få en ganske god forestilling om historieskriveren; tilmed er der ret praktisk imellem de enkelte stykker indskudt korte indholdsangivelser af det forbigåede, såat kontinuiteten nogenlunde er bevaret. Til slutning er tilføjet Lucrets' skildring af pesten i Athen, et uddrag af Andokides' mysterietale og lignende brudstykker, der heldigt supplerer Thukydids fremstilling.

Som rimeligt, er texten lagt tilrette for skolen og byder intet væsenligt nyt. I forordet s. VI anfører udg. 4 læsemåder, der, såvidt ham bekendt, «sich in dieser Auswahl zum ersten Male finden», nemlig: II 44, 1 *τραφέντας* (overflødigt, når man med Abresch skriver *τόδε* istf. *τὸ δὲ*); II 52, 2 *ἔκειντο καὶ ἀποθνήσκοντες* (sål. Oncken); II 76, 2 *ξυντεκτηνάμενοι* («durch Bretter stützen», en efter mit skøn tvivlsom og heller ikke rigtig passende betydning); III 82, 2 *μᾶλλον δὲ καὶ ἧσσον χαλεπὰ* (sål. i mine comm. crit. p. 111). Sammesteds gør han to nye forslag: III 58, 4 *ἐναγίσμασι* istf. det ganske vist mærkelige *ἐσθήμασι* og III 82, 1 *τῶν ξυμμάχων* istf. *ξυμμαχίας*, lidet sandsynligt.

Kommentaren er i allerhøjeste grad kortfattet; det går dog vel vidt, når der til det mærkelige *ἐπεὶ* II 51, 5 blot bemærkes: «advers. od. kausal». Oversættelsen gør ikke altid indtryk af at være nøjagtig eller heldigt formuleret.

K. H.

C. P. Christensen Schmidt.

(30te Maj 1832—29de Marts 1895.)

Den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, hørte til det Slægtled af Filologer, der er kendt ved Navne som Edv. Holm, O. Siesbye, Jean Pio, C. Iversen, Chr. Bruun, V. Pingel, Fr. Nutzhorn. Han var født i 1832 og blev filologisk Candidat i Januar 1858. Hans Studieaar faldt under Madvig i dennes kraftigste Alder, og Madvigs Indvirkning spores tydelig i Christensen Schmidts overvejende Interesse for den syntaktiske Side af Sprogvidenskaben. Med sine naturlige Anlæg for Poesi og sin varme Kærlighed til de store græske Digtere forbandt han denne, som man skulde synes, fjærnere liggende Lyst til Indgaaen paa grammatiske Undersøgelser, der ofte krævede det taalmodigste, smaaligste Arbejde, og hvis Resultater nødvendigvis maatte være uanseelige i Sammenligning med den anvendte Flid. C. S.'s grammatiske Afhandlinger, hvoraf de fleste ere trykte i dette Tidskrift, fortjene en større Opmærksomhed, end de vistnok tør siges at have fundet hos Filologerne, hvortil maaske den noget tunge og brede Fremstilling har bidraget. De indeholde mange rigtige og frugtbare Opfattelser og hvile overalt paa et stort, omhyggelig samlet Materiale. Paa dette Omraade, hvor Forfatteren var selvstændig Forsker, udstrakte han sine Undersøgelser videre, ogsaa udenfor det græske Sprog, idet han søgte Oplysninger hos den sammenlignende historiske Sprogforskning og i Modersmaalets ældre og yngre Former.

Ellers var han i Filologien og i sine Sympathier udelukkende Græker. Han var fortrolig med de græske Digtere langt udover, hvad Filologer pleje at være. Han har oversat flere Digterværker, som ikke forelaa paa Dansk, fornemmelig de Skuespil af Euripides, som Wilster ikke havde gengivet; og han efterlader en Oversættelse af Apollonios's Argonautertoget, som nu er under Trykken. Ogsaa alt andet, der vedrørte den græske Cultur, var sikkert paa hans Deltagelse og Forstaaelse, uden at han derfor glemte sit Fædreland, hvis Ære og Lykke stedse laa ham alvorligt paa Sinde.

Hos dem, der have kendt C. S., vil han dog ikke blot mindes som den lærde Grammatiker og omhyggelige Oversætter, men Erindringen vil nok saa meget dvæle ved hans Personlighed, som han stod glad og rig ved Sangens og Digtekunstens Gaver i den Kreds, han holdt af, fordi den havde samme Interesser som

han og dyrkede den samme Videnskab. Thi Haand i Haand med C. S.'s trofaste Kærlighed til græsk Aandsliv og græsk Poesi gik hans stærke og rene Begejstring for den filologiske Videnskab. Baaret af denne Følelse virkede han ogsaa i det filologisk-historiske Samfund; de allerfleste af hans Arbejder ere først meddelte paa Møderne i dette Samfund, og ogsaa ellers var C. S. en af de faa ældre, som regelmæssigt indfandt sig ved de videnskabelige Sammenkomster og ved Samfundets Fester; kun i de sidste Aar tillod hans Helbred ham ikke at komme. At han var en velset Gæst, kan bevidnes af hele den ældre Slægt; han var en interesseret Tilhører ved Foredragene, og ved Festerne var det ham, som gav Stemningen Udtryk i sine Digte og altid havde noget smukt at sige i sin Tale.

For Erindringen staar Billedet af C. S. i milde Farver men med kraftige Conturer, en dygtig Personlighed, udholdende og selvfornægtende i sit Arbejde, ubrødelig tro mod den Skønhedsverden, hans Sjæl tilhørte, beskeden og tilbageholdende i sin Færd. Han har ikke svigtet det Kald, han selv sang om ved filologisk Samfunds Femogtyveaarsfest med disse Ord:

Gjennem Tider lange
Gaae fra Haand til Haand
Sagn om tusind gamle
Spor af Slægtens Aand;
Sagnets Røst at tyde
For vor Old med Skik
Er det høje, skjønne
Kald, vor Fylking fik.

C. Jørgensen.

Fortegnelse over Christensen Schmidts Arbejder.

Hvorledes er det fat med Studenterlivet og hvad kan der gjøres derved? Et Samvittighedsspørgsmaal for alle Studenter, besvaret efter bedste Evne af *Unus de Multis.* Manuscript for Studenter. September 1856. Kbh. 23 S. 8°.

Nogle Bemærkninger til Læren om Participierne i Græsk (Kort Udsigt over d. philol.-hist. Samfunds Virksomhed 1860—74, S. 32—34).

Undersøgelser om Ønskesætningen i Græsk, fortrinsviis paa Grundlag af de homeriske Digte (Smst. 1874—76, S. 30—35).

Om det saakaldte *σχῆμα διὰ μέσου* (Smst. 1876—78, S. 27—40).

Den prohibitive Nægtelsespartikels Brug i de ældste græske Sprogmindesmærker (Smst. 1880—82, S. 15—19).

Om Infinitivens Tempusformer ved ἐβουλόμην ἄν og lign. Udtryk (Det philol.-hist. Samfunds Mindeskrift i Anl. af dets femogtyveaarige Virksomhed 1879, S. 34—46).

Bemærkninger om nogle eiendommelige conjunctiviske Spørgeformler i Græsk (Nord. Tidskr. f. Filologi og Pædagogik, ny Række, I, 1874, S. 193—245).

Om ὡς ἄν med efterfølgende Participium, Bemærkninger til Xenophons Anabasis V, 7, 22 (Smst. II, 1875, S. 113—145).

Undersøgelser om Grækernes hypothetisk-betingede og potentiale Udsagn i indicativisk Form, fortrinsviis paa Grundlag af de homeriske Digte (Nord. Tidskr. f. Filologi, ny R., III, 1878, S. 161—209).

Aorist Indicativ om det Ikke-Fortidige i hypothetisk-betinget og potentialt Udsagn (Smst. IV, 1880, S. 245 - 271).

Om det græske Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger (Smst. VII, 1887, S. 81—118).

Om de til *est (nihil est, quid est) cur* o. l. svarende græske Sætningsforbindelser (Smst. VIII, 1888, S. 241—283).

Om den antagne homeriske Conjunction ὅ τε, dens formodede Betydningsudvikling og dens Forhold til Tidsconjunctionen ὅτε (Smst. X, 1892, S. 89—159; Kort Uds. II, S. 178).

Om Gjensidighedsforholdet mellem Grund og Følge og de sproglige Vidnesbyrd derom i visse, nærmest græske, Sætningsforbindelser (Smst. 3. Række, I, 1893, S. 15—35, 49—70; Kort Uds. II, 212—213).

Om den eiendommelige Udtryksform og Sætningsforbindelse i Platons Kriton p. 44 D (Smst. II, 1894. S. 49—78).

Særegenheder i den græske Ordføiningslære. Korte Regler og Bemærkninger til Brug ved Undervisningen. Odense (1875) 1888. 20 S.

Oversættelser.

Prøve af en Euripides-Oversættelse (Troerinderne V. 98—568) (Tidskr. f. Philol. og Pædag. VIII, 1869, S. 94—108).

Skuespil af Euripides, oversatte. 1.—2. Hæfte. Kbh. 1875.

Udvalgte Stykker af Hesiodos (Opuscula philologica ad J. N. Madvigium missa. Kbh. 1876, S. 279—293).

Pigen fra Æthiopien, græsk Roman af Heliodoros, oversat. Odense 1893.

Caesar, Hirtius og Pollio.

Historisk-kritisk Undersøgelse.

Af **Joh. Forchhammer.**

(Sluttet.)

III. *Bellum Africum.*

Fordi *Asinius Pollio* ikke har havt nogen Del i den endelige Redaktion af Caesars og Hirtius' Skrifter, er det ingenlunde udelukket. at han kan have skrevet *Bellum Africum*[1]. Forfatteren til denne lille Bog maa have været en Mand, der i Caesars nærmeste Omgivelser har deltaget i Felttoget i Africa fra Begyndelsen indtil Enden. Af Plutarchs Caesar 52 ved vi, at Pollio var med Caesar i Africa; det er saaledes ikke umuligt at tænke paa ham som Forfatter af en saadan Dagbog. Men gaar vi fra det rent negative over til positive Beviser, støder vi i vor Undersøgelse paa to store Vanskeligheder. Dels har vi saa lidt tilbage af Asinius Pollios Skrifter, at vi ikke deraf kan danne os et klart Begreb om hans Forfatterejendommelighed, dels er bellum Africum os overleveret i en saa mishandlet Skikkelse, at det er rent umuligt at sige, hvorledes Bogen oprindeligt har set ud.

Asinius Pollio kjender vi bedst fra de tre Breve fra ham til Cicero, som er optagne i Ciceros Breve ad familiares X. 31—33. De er baade efter Indhold og Form ret charakteristiske. I det 32te Brev giver Pollio en bidende Kritik af sin Kvæstor Balbus, hvori der falder et ganske lille Hib til Caesar. Hans Kritik af Caesars Commentarii, som Sueton har bevaret, har jeg allerede tidligere omtalt (S. 30). *M. Annaeus Seneca* har i Suasoria VII givet os to Brudstykker af Pollio; det ene, af hans Tale pro Lamia, er et nærgaaende Angreb paa Ciceros

[1] Bellum *Africum* kalder Curio Krigen Caes. de b. civ. II. 32. 13, og saaledes kaldes Bogen Suet. Caes. 56 og i de bedste Haandskrifter til selve Værket. Bellum *Africanum* kalder Hirtius Krigen i sit Brev til Balbus.

Charakter; det andet, hentet fra Pollios store historiske Værk om Borgerkrigen mellem Caesar og Pompejus, indeholder en kort, velskreven, ikke smigrende, men i det hele ret træffende Charakteristik af Cicero. Føjer vi hertil Beskyldningen mod Livius for Patavinitas, kan vi vel samle alt dette til et Billede af Pollio som en kritisk Natur med et skarpt Blik for andres svage Sider.

Som Pollio selv var en ejendommelig Personlighed, var hans Historie et anset Værk. Som den, der havde levet i Caesars Omgivelser, havde han meget at fortælle, og vi maa tro, at han, der kritiserede andre saa strængt, i det mindste har stræbt efter at skrive upartisk. En Ting vil jeg dog udhæve: Pollio var ikke bange for at omtale sig selv. Beretningen hos *Appian* (b. civ. II. 45) om Pollios Virksomhed for at redde Levningerne af Curios Hær efter Nederlaget ved Bagrada (S. 33), og Beretningen hos *Plutarch* (Caes. K. 52), om at Pollio tilligemed Caesar havde reddet Hæren ved et Angreb af Fjenden i Africa (se nedenfor), kan kun være hentede — direkte eller indirekte — fra Pollios historiske Værk. Jeg udhæver dette, fordi det kun daarligt stemmer med den Rolle, som *Landgraf* tillægger Pollio: ved Redaktionen af Hirtius' efterladte Værk af Beskedenhed at have udslettet ethvert Spor af sin egen Virksomhed.

Hvad Pollios Stil angaar, charakteriserer *Quinctilian* (X. 1. 113) ham som Taler saaledes: «Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia videatur, et consilii et animi satis, a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior». Et andet Sted (X. 2. 17) udhæver *Quinctilian* særlig hans *diligentia*. *Seneca* (epist. 100. 7) taler om Pollionis Asinii (compositio) salebrosa et exsiliens et ubi minime expectes relictura. Hans stærkt archaiserende Stil udhæves i *Dialogus de oratoribus* K. 21: «Asinius videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse». Denne hans Stræben efter gammeldags Ord og Vendinger — i bevidst eller ubevidst Modsætning til Ciceros Sprog — viser ogsaa hans efterladte Breve[1].

---

[1] *J. H. Schmalz:* Ueber den Sprachgebrauch des Asinius Pollio. Zweite Auflage. München 1890.

Med dette Billede af Pollio som Person og Forfatter vil vi saa sammenligne det Billede, vi faar af Forfatteren til Bellum Africum. Den rent sproglige Side, der for Landgraf er et og alt, vil vi foreløbig lade ligge.

Bellum Africum er nærmest at betragte som en overarbejdet og udvidet Dagbog. Forfatteren begynder med Caesars (og sin egen?) Ankomst til Lilybaeum den 18de December 46 (i Virkeligheden svarer det til den 23de Oktober). Vi faar strax i det første Kapitel et levende Indtryk af Caesars Utaalmodighed, medens Skibene og Tropperne samles. Vi hører foruroligende Rygter om de Troppemasser, der vare samlede mod Caesar i Afrika. — K. 2. Da sex Legioner og 2000 Ryttere ere samlede, gaar Caesar ombord d. 26. Decbr. og faar efter fire Dages Sejlads Afrika i Sigte; men Stormen havde spredt Flaaden, og kun med faa Skibe sejlede han forbi Clupea og Neapolis — flere Borge og Byer ikke langt fra Havet lader han bag sig — og landsætter saa de Tropper, han havde med sig, ved Adrumetum. Forfatteren beretter saa Begivenhederne Dag for Dag — jevnlig med nøjagtig Angivelse af Dato og med stor Omstændelighed. Det kunde vi nu kalde det oprindelige Dagbogsstof. Men ved Siden heraf hører vi ogsaa, hvad der foregaar hos Modstanderne, hvad Forfatteren ikke selv har været Øjenvidne til, men som han bagefter lejlighedsvis har hørt af Overløbere eller andre; det indsættes da i Dagbogen, der hvor det formentlig chronologisk hører hjemme. Det er altsaa en Udvidelse af Dagbogen. I K. 4 fortælles saaledes, hvorledes L. Plancus beder Caesar om Tilladelse til at aabne Forhandlinger med C. Considius, der var Kommandant i Adrumetum. Han faar Tilladelsen og sender en Fange med et Brev til Considius. Saa fortælles, hvorledes det gik videre med Fangen og Brevet, hvilket Forfatteren ikke kan have erfaret før senere. — Efter den uheldige Rytterkamp d. 4de Jan. (K. 12—18), forskandser Caesar sig i sin Lejr udenfor Ruspina, hvor han holder sig rolig indtil den 26de Januar, da han efter at have faaet nye Tropper fra Sicilien føler sig stærk nok til at gaa angrebsvis frem. I dette Afsnit (K. 20—36), hvor der selvfølgelig foregaar lidet i Lejren selv, indflettes en Række samtidige Begivenheder til Lands og til Vands: hos *M. Cato* i Utica (K.

22 og 23), hos Kong *Juba* (K. 25), hvad *Scipio* tager sig for (K. 24; 27; 30; 32), o. s. v. Hvert Kapitel eller Afsnit indledes med det ensformige: «Cato interim», «Scipio interim», «Caesar interim», eller «dum haec ad Ruspinam fiunt». Til disse to Hovedbestanddele af Dagbogen, det selvoplevede og det af andre berettede, kommer som tredie Del Forfatterens Betragtninger.

Lad os først se lidt nærmere paa det, som Forfatteren beretter som Øjenvidne. Trods den store Nøjagtighed, hvormed han tilsyneladende medtager alt indtil de mindste Enkeltheder, kunne vi ikke holde det Spørgsmaal tilbage: Tør vi virkelig stole paa Sandheden af hans Beretning? En vis Tvivl paatrænger sig Læseren strax ved de første Dages Begivenheder. Da Forhandlingerne med Considius om Adrumets Overgivelse ikke førte til noget, og Caesar med sine faa Tropper ikke vovede et Angreb paa Byen, brød han næste Dag op i Retning af Ruspina. Dette Øjeblik benyttede Considius til et Angreb. *Dio Cassius* fortæller kort (42. 58. 4), at Caesar *προσέβαλε μὲν τῷ Ἀδρυμήτῳ, ἀποκρουσθεὶς δὲ καὶ προσέτι καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου βιαίως ἐκβληθεὶς μετέστη πρὸς πόλιν ἑτέραν Ῥούσπινα.* Om et egentligt Angreb paa Adrumetum kunde der med de Tropper, Caesar havde, ikke vel være Tale. Her kan Dio Cassius neppe have Ret. Angrebet paa Lejren skildrer Forfatteren til B. Afr. saaledes K. 6: «(Caesar) castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, — castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen extremum insequi coeperunt». Selv om Caesar ganske frivilligt forlod Lejren (og der kan ikke være Tale om, at han, som Dio Cassius siger, blev jaget eller drevet ud af den), ser det dog ud som om Sandheden i Bell. Afr. er lidt tilsløret. Caesar blev aabenbart angrebet under Opbrudet. Udtrykket «quum movere *vellet*», er vist mere korrekt end det følgende: «castra, unde Caesar egressus iter facere coeperat». Med det følgende: «accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent fugarentque in oppidum» (vel at mærke, et Øjeblik efter var Rytterne der igjen), maa sammenlignes K. 70. 3: «Caesaris autem non amplius III aut IV milites veterani cum se con-

vertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos cojecissent, amplius duum milium numero ad unum terga vertebant» o. s. v. Begge Steder dækkes der med broutende Ord over en meget kritisk Stilling. Mon Pollio vilde berette Sagen paa en saa kejtet Maade? Et enkelt Sted synes vi at kunne anstille en Sammenligning mellem den virkelige Asinius Pollio og Pseudonymen. *Plutarch* fortæller aabenbart efter Asinius Pollio (K. 52): «Engang, da Caesars Ryttere» — jeg tænker, de holdt Vagt uden for Lejren — «ikke vare agtpaagivende, (thi en Libysk Mand dansede for dem og spillede samtidigt beundringsværdigt paa Fløjte, og de sad og morede sig, medens de havde overgivet deres Heste til Slaverne), omringede Fjenderne dem og huggede ind paa dem, og nogle dræbte de paa Stedet, andre dreve de over Hals og Hoved ind i Lejren og trængte ind sammen med dem i Lejren. Og hvis ikke Caesar selv og Asinius Pollio sammen med Caesar var ilet til Hjælp og havde standset Flugten ud af Lejren, vilde Krigen være endt med det samme». Hvis nu det er Asinius Pollios Dagbog, vi have opbevaret, hvorfor har han da ikke med et eneste Ord berørt den Begivenhed, hvori han spillede en saa hæderlig Rolle? Hvem vil dog tro paa Fabelen om Asinius Pollio's store Beskedenhed — endogsaa i hans Dagbog! —, hvorved han udslettede alle Spor af sin egen Virksomhed baade som Kriger og Forfatter? For mig staar Forfatterens Taushed som det første Bevis paa, at Bellum Africum ikke kan være skrevet af Asinius Pollio.

Noget af det mærkværdigste er de Betragtninger, som Forfatteren af bellum Africum, der er en blind Beundrer af Caesar og blottet for al Kritik, anstiller ved enhver Lejlighed. Som et Exempel vil jeg anføre Forfatterens Betragtninger K. 31. Jeg har tidligere omtalt, hvorledes Caesar saa sig nødt til mellem den 5te og 26de Januar (gammel Stil) at indskrænke sig til Defensiven. Han drog Mure fra Lejren til Havet og til Staden Ruspina, og fra Staden til Havet, befæstede Stillingen paa alle Maader og ventede paa den Troppesending, der skulde komme fra Sicilien. Scipio, der i flere Dage havde opstillet sin Slaglinie udenfor sin Lejr, vovede sig en Dag ind under Caesars Lejr og tilbød Slag. K. 31: Quibus rebus cognitis Caesar jubet milites, qui extra muni-

tiones processerant[1] pabulandi lignandique aut etiam muniendi gratia vallum[2] petierant quaeque[3] ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret. Quodsi propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. Efter en Række Betragtninger, som jeg senere skal komme til, følger saa K. 32. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra et concione advocata de terrore suo* desperationeque exercitus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar jubet milites rursus ad opus redire et per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Det er en meget detailleret, men klar Fremstilling af, hvad der gik for sig fra begge Sider, og Texten er upaaklagelig. Men den jevne Beretning afbrydes af følgende Betragtninger (K. 31 §§ 4—10): At haec non ipse (Caesar) per se coram, cum de vallo prospecularetur; sed mirabili [peritus] scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae munitiones castrorum [atque][4] valli fossarumque altitudo et extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant: scorpionum, catapultarum cetero-

---

[1] quique addunt codd.
[2] vallem codd.
[3] quique codd.
[4] atque om. A.
* [Mon ikke *summo*? Red.]

rumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi et metu commotus. Patientem[1] se timidumque hostium opinioni praebebat; neque idcirco copias — quamquam erant paucae tironumque — non educebat in aciem, quod[2] victoriae suae diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura; turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

Den sidste Sætning indeholder Grunden til, at Caesar holdt sig rolig i Lejren og ikke modtog det tilbudte Slag. Lejrens fortrinlige Befæstning var Grund nok for Scipio til ikke at vove en Storm. Alt det øvrige er kun store Ord, der skal dække over den ubehagelige Kjendsgjærning, at Caesar ikke tør optage den Handske, der kastes til ham. Jeg tænker, *Caesar* vilde faa sig en hjærtelig Latter ved at læse sin Krigsfælles Betragtninger; men *Asinius Pollio* vilde med Rette blive yderst indigneret, naar han hørte en lærd Mand paastaa, at han havde skrevet slige Taabeligheder.

Forfatteren af bellum Africum kan til Nød fortælle og beskrive; men ræsonnere kan han slet ikke; havde han afholdt sig derfra, var hans Bog blevet betydelig bedre. Det er ikke blot Caesars, men ogsaa Scipios Tanker, som Forfatteren mener at kunne gætte. — Endelig (K. 34) kommer den længe ventede anden Troppesending fra Sicilien; men Tropperne ere medtagne af Rejsen og Søsygen, og Caesar vil unde dem nogle Dages Hvile, inden han begynder at gaa angrebsvis til Værks. K. 35. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant [comites] mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre et lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationi-

[1] sapientem codd. Jeg har forandret Interpunktionen.
[2] qui A (an quia?).

busque propositis, pro perfugis speculandi gratia in castra Caesaris mittunt. — Spejderne blive Overløbere og berette som Hensigten med deres Sendelse: Venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus atque eis renuntiaremus. — Det er der god Logik i, men ikke i Forfatterens Ræsonnement om Scipios Frygt, som han ikke kunde vide Besked om. Var Scipio begyndt at blive bange, var det vel, for at Caesar nu vilde gaa over fra Forsvar til Angreb, som ogsaa snart skete.

Den nyeste Udgave af *bellum Africum* er besørget af *Edv. Wölfflin* og *Adam Miodónski* (Lips. 1889). Udgivernes Standpunkt fremgaar noksom af Titlen: «*C. Asini Polionis*[1] *de bello Africo commentarius*». Bogen er tilegnet *Gustav Landgraf* og fremkaldt ved hans «Untersuchungen». Udgiverne hylde Landgrafs Theori om Asinius Pollio, ikke blot som Forfatter af *bellum Africum,* men ogsaa som Redaktør og Afslutter af Hirtius' Værker.

For dem som for Landgraf er den historiske Side af Undersøgelsen ganske underordnet; Spørgsmaalet bliver overvejende lexikalsk, og den vidtløftige og i Enkeltheder lærerige Kommentar, der ledsager Værket, ligesaa. Naar man nu hos Landgraf eller hos *W.—M.* (Praefatio XXII. XXIII) ser Fortegnelsen over Ord, som forekomme i Pollios tre Breve til Cicero og gjenfindes i b. Afr., kan jeg til Nød forstaa, at man, naar man kun vejer Ord, kan komme til den Tro, at Ligheden maa have en dybere Grund; men læser man saa b. Afr. fordomsfrit igjennem og gjør en Slags Kontraprøve, vil man finde, at de Ord og Former, der er de mest ejendommelige for denne Forfatters Stil (smlgn. S. 38), ligesaalidt gjenfindes i Pollios tre Breve som i de Afsnit af 8de Bog af b. Gall. eller i b. Alex., som L. tillægger Pollio. I hvilken Grad Striden for og imod Pollio er bleven en Strid om Ord viser følgende (W.—M. S. XXVI). En Modstander af Theorien gjorde opmærksom paa, at Ordet *plane* fandtes fire Gange i Pollios tre Breve, det maatte da være et Yndlingsudtryk;

[1] Formen *Pollio,* ikke *Polio,* synes at være den overvejende i Indskrifter.

men det fandtes ikke i hele b. Afr. W. — M. véd dog Råad: «dissensum sustulimus (!) leni emendatione cap. 22. 2, ubi pro «Italiam *paene* oppressam» restituendum erat «*plane* oppressam». Saa er jo alt godt.

Hvorledes skal vi nu forklare den Lighed, der er mellem Ordforraadet hos de to Forfattere? I Republikens sidste Menneskealder spores en dobbelt Strømning i det romerske Skriftsprog. En nyere Retning, hvis Hovedrepræsentant var *Cicero*, fjernede sig mere fra det ældre noget tungere Skriftsprog og fra det daglige mere skjødesløse Talesprog. De fleste af Datidens Talere, ikke blot *Caesar* og *Hirtius* (der ligefrem tog Undervisning hos Cicero[1]), men overhoved de fleste af Ciceros Korrespondenter høre til denne Retning. Det udelukker vel ikke, at hver til en vis Grad bevarer sin Forfatterejendommelighed: Caesar er ikke Cicero, og Hirtius ikke Caesar, men et vist Fællespræg lader sig ikke nægte.

I Modsætning hertil gik en anden Retning ud paa at hævde det ældre Skriftsprogs og det daglige Talesprogs Ret, tildels endogsaa paa med Bevidsthed at drage forældede Ord og Former frem. Vi tage vel ikke fejl, naar vi sætte *Varro* som Hovedrepræsentant for denne Retning, som ogsaa *Pollio* med Bevidsthed sluttede sig til. Herved kunde disse Forfattere i mangt og meget faa en vis Lighed med dem, der uden en saadan bevidst Stræben anvendte det Sprog, de vare vante til at bruge i det daglige Liv, ogsaa i Skrift. Det er heller ikke saa underligt, om der i en længere Krigsperiode danner sig et eget Soldatersprog[2]. I et saadant Sprog er b. Afr. nærmest skrevet, uden at derfor Forfatteren behøver at være en ganske udannet Soldat. Snarere viser han sig ved Brugen af græske Ord og nogle Vendinger fra Rhetorskolen

---

[1] Cic. ad fam. IX. 16. 7: Hirtium ego et Dolabellam dicendi discipulos habeo, coenandi magistros.

[2] Hvis der er Mening i Stedet b. Afr. 85. 7. «illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures ant vulnerarunt aut interfecerunt», maa *urbani* være et Øgenavn, som Veteranerne (auctores caedis) gav de Legater og andre højere staaende Mænd, der nylig vare komne fra Rom og ikke vare fortrolige med Soldaterlivet. Maaske ogsaa det mærkværdige *pauci* (*οἱ ὀλίγοι*, Aristokraterne) K. 2. 3. og 98. 2 maa forklares som et saadant Soldaterudtryk. (Hos Sallust Cat. 20. 7 og hist. 1. 48. 6 staar det dog noget anderledes.)

som halvdannet, og af saadanne «halvstuderede Røvere» kunde der vel findes flere i underordnede militære Stillinger. Pollio, der i flere Aar havde levet i Lejren, kunde godt med eller uden Bevidsthed have optaget endel af dette Soldatersprog; men for de værste Udløbere har hans Dannelse dog friet ham. Saaledes vilde jeg forklare Ligheden mellem Pollio og Forfatteren af b. Afr. Naar derfor denne skriver 'postquam—quum—jussisset' (K. 40. 5), 'postquam—quum—venisset' (K. 50. 3) og 'simulatque—quum pervenisset' (K. 4. 3), mener jeg ikke, at det bør rettes i et Værk som b. Afr.[1]; men selv om det var godt Latin i Lejren ved Ruspina, tror jeg derfor ikke, at *Pollio* vilde have optaget det i et Brev til Cicero, endnu mindre i sine *historiae*, efter at han 10 Aar senere havde taget Undervisning hos Filologen Ateius (Svet. de ill. gramm. 10) — ikke en Gang i en Dagbog, om han havde ført en saadan. Hvad der gjælder om saadanne grammatikalske Ejendommeligheder, gjælder ogsaa om Ordvalget. De Ord, som Pollio har optaget af det daglige Sprog, kan Forfatteren til b. Afr. ogsaa have brugt; men man kan ikke slutte omvendt. Gaar man nu Listen af fælles Ord og Udtryk igjennem (W.—M. XXII. XXIII), saa ere de færreste af dem ejendommelige. Som særlig talende Beviser nævner W.—M. S. XXIV flg. regnum *Bogudis*. Efter Priscian bruger Livius ogsaa denne Form. Fordi Strabo og Appian kalder ham Bogos og Dio Cassius Boguas, kan godt alle Samtidige i Africa have brugt den anden Form af Navnet. — *Pro contione* findes ikke hos Caesar og Cicero, men hos Sallust Jug. 8. 2. — Hverken hos Caesar eller Hirtius finde vi Ordet *villa* brugt, men hos Pollio (ep. 33. 5) staar «aut in agris aut in omnibus villis» og i b. Afr. (65. 1) staar «in agris et in omnibus villis». — Paa disse tre Steder lægge W.—M. særlig Vægt. Skulde jeg lægge Vægt paa et enkelt Ord, kunde jeg endnu nævne det sjeldne Ord *utrobique* og Udtrykket «duxit se ab Gadibus» (ep. 32. 1) sammenlignet med «se clam subduxit» (b. Afr. 93. 1); men det smager af et Soldaterudtryk.

Det Resultat, hvortil jeg i min Undersøgelse er kommet,

[1] A og saagodt som alle andre Haandskrifter har det saaledes alle tre Steder.

bliver altsaa, at Pollio umulig kan være Forfatter til b. Africum. Det er en meget daarlig Tjeneste man viser en fremragende Mand, som Pollio aabenbart har været, at tiltro ham Forfatterskabet af et Værk som bellum Africum, selv om man vil sige, at det er rent private Optegnelser, der aldrig have været bestemte til Udgivelse, og selv om man nok saa meget tager Hensyn til den sørgelige Tilstand, hvori Bogen er os overleveret. De sidste Udgivere have ogsaa følt, at Bogen maatte bringes i en anden Skikkelse for at kunne gjælde for et Værk af Pollio og have ment at udrette store Ting ved at udslette en Mængde mistænkelige eller overflødige Ord. Medens Nipperdey og andre have ment at kunne paavise en Snes Glossemata, have Wölfflin og Miodónski ment at kunne paavise omtrent 300 Interpolationer!! «Quodsi in nostra editione prope trecentas invenies interpolationes uncis inclusas, neque omnes nos indagasse affirmamus, nec hic illic nos justo severiores fuisse negamus; sed quoniam novam viam praeivimus, hujus rei rationem reddendam esse duximus.» Endel af disse «Interpolationer» have Udgiverne ment at kunne paavise ved Haandskrifternes Hjælp, naar vedkommende Ord mangle i cod. Ashburnhamensis (A), som de fuldstændig have konfereret, eller i det forøvrigt stærkt interpolerede Leidnerhaandskrift (L.).[1] Andre Interpolationer have de ment at kunne paavise af indre Grunde, og her bliver Vilkaarligheden endnu større end ved den første Klasse. «De reliquis, quas statuimus satis multas, interpolationibus hoc loco silere quam parum dicere praestat idque eo magis, quum, quibus causis ad eicienda glossemata adducti simus, quoad fieri potuit, in adnotatione aperuerimus. Quarum gravissima fuit, quum verba interpolatoris ab Asinii dicendi genere abhorrebant (!).» Her er Vejen aabnet for de største Vilkaarligheder; men til Ære for Udgiverne være det sagt, at de dog sjeldent synes at have slaaet ind paa denne Vej. Trods de 300 Udslettelser er Udbyttet imidlertid tarveligt nok. Bellum Afri-

[1] *Werner Müller* (De Caesaris quod fertur belli Africi recensione. Rostochii 1893) har vist Ret, naar han S. 48 siger: 'removendus est cod. L. ex apparatu critico neque ulla ejus lectionum in textu constituendo ratio habenda'. M. er en Modstander af L.'s Theori.

cum smager ikke mere af Pollio efter Wölfflins og Miodónskis Recension end tidligere.

Jeg har allerede ovenfor paavist, at det svageste ved 'Bellum Africum' er de Betragtninger, der knytter sig til Beretningen. Jeg har oftere havt ondt ved at holde den Tanke tilbage, at de slet ikke skyldes samme Forfatter. Men selv om vi vilde fjerne alle Betragtninger og holde os til Beretningen alene, vilde jeg derfor ikke anse Pollio for Forfatter. Det ligger i Bogens Charakter som halv Dagbog, at man kan tænke sig, at Forfatteren efter først at have nedskreven sin Beretning, kan have faaet fyldigere Oplysninger om et eller andet og saa føjet det til i Randen i en løsere Form. Maaske ogsaa en eller anden Betragtning ad den Vej senere er kommet til — af Forfatteren eller andre. Det maatte vel nærmest kunne indtræde ved Beretning om Begivenheder, som Forfatteren ikke havde været Øjenvidne til. Hvorledes jeg tænker mig Beretningen udvidet ved senere Tilføjelser, vil jeg søge at oplyse ved en Analyse af nogle enkelte Kapitler.

Kap. 25.

Dum haec ita fiunt[1], rex Juba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque pancitate (α), comparatis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e regno ire contendit P. Sitius interim (β) cognito regis Jubae egressu propius ejus regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum ejus regni, adortus paucis diebus pugnando capit (γ) Quibus[2] quum conditionem ferret ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudiassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes Inde progressus agros oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus

(α) non est visum dare spatium convalescendi augendarumque ejus opum. Itaque

(β) et rex Bocchus conjunctis suis copiis[1]

(γ) et praeterea duo oppida Gaetulorum

[1] Dum — fierent codd. quum — fierent edd. cfr. c. 28. 1; 33. 1; 36. 1. — [2] ɔ: incolis Cirtae.

[1] conj. s. copiis om. codd. UF. —

ducibus abesset (δ), rursus se recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus timens, elephantisque XXX relictis suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

(δ) capit consilium, ratus[1] satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno pulsus forsitan utraque re (!) expelleretur. Itaque

Jeg tror at have opnaaet, at dette Kapitel bliver læseligt, hvad det tidligere ikke var. Beretningen skrider ret jævnt fremad fra først til sidst. Vi kunne forstaa, hvorledes en nøjagtig Beretter føler sig forpligtet til at berigtige, at Sitius ikke var ene om det, som han først troede, men at Kong Bocchus havde forenet sine Tropper med ham. — Den næste Tilføjelse beviser sig som saadan ved sin Stilling. Hele den følgende Sætning viser ogsaa, at der kun er Tale om én By, og det er naturligvis den vigtige Stad Cirta, ikke en af de to smaa Gætulerbyer. — Ræsonnementerne ere charakteristiske, idet de ere kejtet formede og dumpe forstyrrende midt ned i Beretningen. Men om det virkeligt er lykkedes mig ved denne radikale Kur at forklare dette Kapitels Skikkelse, er naturligvis et stort Spørgsmaal.

Kap. 3.

Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius (α), ibi paulisper Caesar ante portum commoratus — exponit exercitum.

(α) et a Clupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adrumetum Cn. Piso cum Mauris circiter tribus milibus apparuit.

At en hel Sætning fra Randen er kommet paa et urigtigt Sted forstyrrende ind i Fortællingen, er klart nok. Bemærkningen 'et a Clupeis o. s. v.' hører hjemme i 2det Kapitel, ikke i 3die. Idet Forfatteren sejler forbi Afrikas Kyst, opdager han en fjendtlig Afdeling, der bevæger sig i samme Retning som Caesars Skibe fra Clupea henimod Adrumetum. Tilnærmelsesvis kunde man vurdere Afdelingens Størrelse, henimod 3000 Mand, men hvem der førte den, kunde man naturligvis ikke se fra Skibene, det erfarede han først senere og føjede da Bemærkningen til i Randen, hvorfra den saa kom ind paa et rent forkert Sted i Texten. Det er den

---

[1] ratus har jeg tilføjet for at faa lidt Sammenhæng i Stykket; det kunde let bortfalde foran satius.

samme Rytterafdeling, der (maaske forstærket med en anden Afdeling) møder os i K. 18. 1. «Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MDC[1] electis peditatuque ejusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt[2].» De ankom midt under Slaget «*ex itinere*». Hvad der maaske var lidt gnidret tilføjet i Randen, var udsat for større Fejllæsning, end hvad der stod i den oprindelige Text. Det Tal, der nævnes K. 3 — circiter tribus milibus — kan, sammenlignet med de senere Talangivelser, umuligt være Ryttere; disse kaldes ogsaa Numidae, ikke Mauri. Indskuddet maa vel nærmest, naar man vil have noget ud af det, læses saaledes «et a Clupeis secundum oram maritumam Cn. Piso cum Mauris circiter tribus milibus apparuit.»

K. 41.

Jamque minus mille pass. ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianae, quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim derecta elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit (α). Suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrumque sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti[3] adversariorum constituit.

(α) quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit.[1]

K. 42.

Quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit. Quum jam prope solis occasum Caesar expectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem pro-

(β) non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texis-

[1] Haandskrifternes Tal CCC er rettet efter 19. 4 (W. — M.)

[2] accurrunt (?), A har concurrunt.

[3] patenti om. A.

[1] Naar denne Sætning sættes efter Kapitlets Slutning, er Alt nogenlunde i Orden.

gredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere (β), reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

sent. Sibi difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque

Den logiske Eftersætning til: «Da Caesar havde ventet næsten til Solnedgang», er: «førte han sine Tropper tilbage til Lejren», ikke: «fandt han ingen Grund til at rykke nærmere til Byen». Havde han villet angribe, havde han naturligvis ikke ventet dermed til Solnedgang. Det er altsaa ligesaa fuldt en Sidebemærkning som den, der er paavist K. 25 «non est visum», uagtet der i K. 42 ikke fremkommer en saa haandgribelig og fuldkommen uforklarlig Anakoluthi som i K. 25. Jeg har forøvrigt aftrykt disse to Kapitler ordlydende, som de findes i de bedre Haandskrifter, mener ogsaa at de, som de er, giver en rigtig Forestilling om Forfatterens Ejendommelighed. W.—M. have (efter Nipperdey) antaget en Lacune i K. 41 foran «suamque aciem», hvilket ogsaa er nødvendigt, naar man ikke flytter Sætningen «quod ubi Caesar — constitit» hen paa sin rette Plads. Endvidere have de anvendt de kritiske Klammer ved følgende Ord: K. 41 [armatisque], [certo animo] og [patenti]; K. 42 [propius se], [hostesque mediam aciem suam texisse][1], [uno tempore], [in cornu dextro ac sinistro][2], [defatigati], [suis] foran copiis.

En Bemærkning, der fra Randen er kommen ind i Texten, er tydeligt nok ogsaa K. 48 § 3—4. Det indskudte Stykke adskiller den logiske Forbindelse mellem § 2 og § 5.

Med disse Bemærkninger vil jeg slutte denne lille Afhandling. Min nærmeste Opgave har ikke været at rekonstruere Texten i bellum Africum, men at paavise, at dette Værk umuligt kan være skrevet af Asinius Pollio. Jeg tror virkelig, at selv den ivrigste Tilhænger af Landgrafs Theori vil blive betænkelig, naar han læser igjennem for sig de Be-

---

[1] Nipp. og W.—M. læse «texisse et» imod Haandskrifterne.

[2] A har «in cornum dextrum ac sinistrum».

tragtninger, som Forfatteren af b. Afr. lejlighedsvis føjer til den nøgne Beretning. Selv om denne ved hundrede kritiske Klammer og ligesaa mange Konjekturer kunde bringes i en læselig Form, bliver Betragtningerne tilbage, som ingen kritisk Kunst vil berøve deres puerile, af og til rent absurde Charakter. Det er en Fornærmelse mod Asinius Pollios Minde at nævne ham som Forfatter til Bellum Africum.

ΚΑΡΔΙΟΦΥΛΑΞ.

Hvor *Polyb* VI. 23 har skildret de romerske Legionærsoldaters Udrustning, deres Skjold, Spyd og Hjælm, føjer han til: "*οἱ μὲν οὖν πολλοὶ προσλαβόντες χάλκωμα σπιθαμιαῖον πάντῃ πάντως, ὃ προστίθενται μὲν πρὸ τῶν στέρνων καλοῦσι δὲ καρδιοφύλακα, τελείαν ἔχουσι τὴν καθόπλισιν· οἱ δὲ ὑπὲρ τὰς μυρίας τιμώμενοι δραχμὰς ἀντὶ τοῦ καρδιοφύλακος σὺν τοῖς ἄλλοις ἁλυσιδετοὺς περιτίθενται θώρακας.*" Det er Hastaternes Udrustning, Polyb her har skildret; men han føjer til: "*ὁ δὲ αὐτὸς τρόπος τῆς καθοπλίσεώς ἐστι καὶ περὶ τοὺς πρίγκιπας καὶ τριαρίους.*" I alle tre Rækker kunde der findes Velhavere — *ὑπὲρ τὰς μυρίας δραχμὰς* (100000 asses) *τιμώμενοι* — som bar et Ringpantser; men de fleste bar kun en Bronceplade for paa Brystet — *ὃ καλοῦσι καρδιοφύλακα.* — Hvilket latinsk Ord tænker Polyb her paa? Et saadant af *cor* afledet Ord findes ikke; derimod er der et Ord *pectorale,* som Polyb maaske har oversat lidt friere. Hvor *Plinius* taler om de Broncekolosser, som findes i Italien, siger han H. N. XXXIV. 18: «Fecit et Sp. Carvilius [Konsul 293] Jovem, qui est in Capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus, e pectoralibus eorum, ocreisque et galeis. Altitudo tanta est, ut conspiciatur a Latiari Jove.» — Til en Broncestatue anvendtes selvfølgelig kun Broncevaaben: Benskinner, Hjælme og — *pectoralia.* De samnitiske Sværtbevæbnede har altsaa ligesom de romerske hundrede Aar senere baaret en Brystplade af Bronce — om af samme Form og Størrelse, kan vi naturligvis ikke sige. Selve Navnet — der ellers kun forekommer hos Varro L. L. V. 118 — har Plinius (eller hans Kilde) vel fundet i Indskriften paa Statuen. Med Genstanden gik vel ogsaa dens Navn i Glemme.

Joh. Forchhammer.

Anmeldelser.

J. L. Heiberg: Attiske Gravmæler. København 1895, Philipsen. 140 S.

Forfatteren begynder med en Slags Undskyldning: «Naar jeg uden at være Archæolog af Fag har vovet mig til denne Opgave, sker det i den Overbevisning, at den ene Ensidighed ikke er værre end den anden; saa sandt græsk Kunst og græsk Litteratur er Børn af samme Aand, maa Syslen med de skrevne Mindesmærker give nogle Forudsætninger til Forstaaelsen af de hugne». Dette er der vist Ingen, der tvivler om, og disse Ord kunne have deres Berettigelse som Advarsel mod Ensidighed og som Opfordring til Filologen om ikke at glemme, at der ved Siden af Litteraturen i Monumenterne flyder en ikke mindre righoldig Kilde til Kundskab om den klassiske Oldtid, og til Archæologen om at erindre, at grundig Kjendskab til Litteraturen er en nødvendig Forudsætning for Forstaaelsen af Monumenterne; men som Undskyldning var de overflødige; thi naar Forf. «har følt Trang til at give den Taknemmelighed Luft, som han skylder disse Grave for mangen god Time i deres stille Selskab», vil Læseren ogsaa være ham taknemmelig, fordi han har indført ham i det samme gode Selskab, og gjort det saa oplysende, at man Intet savner af hvad behøves til Forstaaelsen, og saa følelsesfuldt, at man rives med og faar den samme Kjærlighed til disse Monumenter som Forfatteren. Det er en fornøielig Bog, smukt udstyret i typografisk Henseende og forsynet med 28 gode fotografiske Billeder, og livlig skrevet, som Forfatteren pleier. Men vigtigere end den «aandrige» Stil er det, at Bogen er skreven med Sagkundskab og med Kjærlighed til Emnet, og med klar og sund Opfattelse af den helleniske Oldtids Tankegang.

Forfatteren har under sit Ophold i Athen faaet et uforglemmeligt Indtryk af disse Monumenter, og senere suppleret sin Kundskab ved Conzes store Værk «Die attischen Grabreliefs», samt ved Michaelis' smukke Anmeldelse deraf i Zeitschrift für bildende Kunst 1893, og andre Skrifter. I sin Fremstilling følger han Historiens Gang og søger at paavise Anskuelsernes og Kunstens Udvikling igjennem Tiderne. Han begynder med de ældste kjendte attiske Grave, dem fra Gravpladsen foran Dipylonporten. Der finder man kun Lerkar, tildels meget store og forsynede med Maling i den eiendommelige Stil, man har givet Navn efter Findestedet, d. e. med tarvelige Linearornamenter og Figurer med konventionelle, stærkt karikerede Former uden Tanke om at Kunsten skulde gjengive Natúren undtagen for saa vidt som det behøvedes til at fortælle, hvad der skulde fortælles; men dette

sker ogsaa tydelig nok. Stenmonumenter ere ikke fundne der, ikkun brændt Ler. Det var en tarvelig, for ikke at sige fattig Befolkning, der boede i Byen, Haandværkere og mindre Handlende. De Fornemme og Velhavende boede paa deres Landeiendomme udenfor Byen, og der finde vi ogsaa de ældste Stenmonumenter. Det bør dog ikke kaldes en «Adelsforret» (S. 35) at kunne reise sig et saadant Minde, og det var ikke først «i Perikles' Athen, at Enhver var berettiget til at fortælle Efterverdnen, hvem og hvad han var» (S. 55). Dette har til enhver Tid den kunnet gjøre, der havde Raad og Lyst dertil, men i den ældste Tid var de Riges Tal ringe, og som Følge deraf de kostbare Gravmæler faa. Hvor tidlig man har havt saadanne Stenmonumenter i Athen, vide vi ikke; men det er lidet sandsynligt, at denne Skik først skulde hidrøre fra det 6. Aarh. Stelen omtales jo allerede hos Homer, og flere Aarhundreder tidligere finde vi den i Mykenæ. Fordi vi endnu ikke have Data nok til at bygge en fast Bro imellem den mykenæiske og den gamle attiske Kultur, ere vi ikke berettigede til at antage en uoverstigelig Kløft imellem dem, Sandsynligheden er a priori for en gradvis Udvikling. Ved Spata i Attika har man fundet interessante Minder om den mykenæiske Kulturperiode, blandt andet en lille Elfenbens-Sfinx; men man har ogsaa fundet et Par Marmorsfinxer, uden Tvivl Gravmonumenter fra den gamle attiske Tid; den ene af dem findes i Glyptótheket paa Ny Carlsberg. Hvor gammel denne er, er vanskeligt at sige; men selv om den ikke skulde være ældre end Begyndelsen af det 6. Aarh., var det dog naturligt at antage, at den var forbunden med hin ældre Sfinx ved en uafbrudt Kjæde, og at der havde existeret ældre Gravmonumenter af samme Art, som vi nu ikke have. Sfinxen, dette frygtelige Væsen, hvortil Grækernes Fantasi havde omdannet Ægypternes Harmachis, dette blodtørstige Uhyre, der røvede Thebens Ynglinge indtil Oedipus løste dens Gaade, satte man i den ældste Tid paa Gravene som en Betegnelse af den grusomme Død. Senere benyttede man dertil Sirenerne. Thi disse Væsener, i hvilke de sildigere Slægter, ved en Misforstaaelse af Sagnet i Odysseen, saa Repræsentanter for Sangens og Talens henrivende Magt, var oprindelig Dødsgudinder forsynede med Fuglekløer og Fuglevinger for at gribe og bortføre dem, der skulde forlade de Levendes Sted. I Forbigaaende være det her bemærket, at naar Forf. S. 30 efter den almindelige Mening siger, at Harpyier og Kerer fremstilledes i den samme fantastiske Skikkelse, tror jeg andetsteds at have eftervist, at hverken Harpyier eller Kerer paa Monumenterne forekomme med Fuglekløer; de fremstilles helt menneskelige, og den saakaldte Harpyiegrav fra Lykien bærer dette Navn med Urette; det er Sirener, der bortføre de unge Piger.

Men det var ingenlunde nødvendigt, at Gravmonumentet

skulde fremvise et saadant Dødssymbol, ja det var ei engang det Almindelige. At det var et Gravmonument, behøvede ikke at betegnes nærmere. Derimod var det nødvendigt, hvis det ellers skulde være et Minde om den Afdøde, at det maatte bære hans Navn, at sige fra den Tid, da Skriften var bleven almindelig, eller hans Billede alt eftersom man havde Evne og Kræfter til at udføre det. Man oprejste over Graven en høj og smal Stentavle, netop saa stor, at den Afdødes Billede kunde anbringes paa den; thi det var her ligesom paa de ældste Vaser Principet, at Fladen, saa vidt muligt, helt skulde fyldes af Billedet. Dette var malet paa Tavlen, eller, hvis man vilde sikre sig en større Varighed og større Virkning, udskaaret i lavt Relief, og derefter malet. Som Exempel anføres den bekjendte Stele fra Velanidezza, der foreviger Krigeren Aristion, S. 16 f. Her er dog indløbet en Unøiagtighed i Beskrivelsen, idet der siges, at Figuren «mangler Sværd». Der er paa Marmoret tydelige Spor af, at han har havt et kort Broncesværd i høire Haand, og deraf følger ogsaa, at han maatte have Lansen i venstre Haand.

Denne aflange Steleform holdt sig langt ned i Tiden. Naar vi paa Vaser fra det 5. og 4. Aarh. ser en Grav afbildet, ser den altid saaledes ud. Men de Marmormonumenter, vi have tilbage fra disse Aarhundreder, vise os for det Meste en noget anden Form og en anden Smag. Her ligesom i Vasedekorationen har man forladt det gamle Princip, som man har kaldt horror vacui. Man har indset, at der opnaas større Virkning, naar Billedet fremtræder paa en neutral Flade eller i en egen Ramme. Relieffet bliver derfor ikke blot høiere og kraftigere, men omgives ogsaa ofte af en architektonisk Ramme, som om man saa den Afdøde i hans Hjem. Tavlen bliver bredere, saa at Forestillingen kan blive rigere og fyldigere og indeholde flere Figurer; thi den Afdøde stod jo ikke ene i Verden, og naar de Efterlevende mindes ham og hædre ham med et Monument, er det særlig som Medlem af Familien; Manden kunde man vel fremstille alene, især hvis han havde spillet en Rolle i Staten, men Kvinden, hun maatte grupperes sammen med sine Nærmeste. Saaledes fremkomme disse henrivende Familiebilleder, hvoraf vi have en saa stor Mængde tilbage, navnlig i Museet i Athen, som ikke blot vise os Oldtidens Kunst i en saa ren og ædel Skikkelse, men gjøre os bekjendte med de gamle Hellenere i deres personlige Forhold og paa en Maade føre os ind i deres Fortrolighed. Det er dem, der ere Hovedemnet for Prof. Heibergs lille Bog; og ingen Ven af Oldtiden vil fortryde at følge ham paa hans Vandring imellem dem. De Gamle sagde, at man mistede Hukommelsen, naar man læste Gravskrifterne paa Kirkegaarden. Ja, Navnene glemmer man; men man har levet nogle Øieblikke sammen med en Mængde skjønne og elskværdige Mennesker, hvis sande og rene Følelse

man ikke glemmer; der er Liv og Afvexling deri, trods Monumenternes i det Hele ensartede Charakter.

Det er Grupper af faa Personer, oftest vel kun af to, en ældre Mand eller en Kvinde, som sidder paa en Stol imellem sine Nærmeste. Ofte se vi dem tage hinanden i Haanden; det vemodige Udtryk, som ledsager denne Bevægelse, tolker de Efterlevendes Afsked med den Bortdragende. At dette har kunnet misforstaaes, er besynderligt. H. siger S. 46: «Endnu er der ikke engang opnaaet Enighed om det allerførste Grundlag for Fortolkningen. Der er dem, der mener, at de Scener, der fremstilles paa Gravmælerne, foregaar i Elysium, at det er Gjensynet med den Afdøde og Forvisningen om, at, hvad der hører sammen, kommer sammen, der danner Grundtonen. Andre vil udelukke enhver bestemt Antydning af Døden og Adskillelsens Smerte og i det høieste indrømme «ein Zug leichter Trauer» i Almindelighed eller helst endog gjøre det altsammen til Genrebilleder af det daglige Liv». Han har dog upaatvivlelig gjort i det mindste den førstnævnte Anskuelse for megen Ære; den bør i vore Dage betragtes som ikke længere existerende. Hvad den sidstnævnte angaar, kan det ikke nægtes, at der findes Billeder, hvor det vemodige Udtryk mangler, og man blot ser en enkelt Person eller to Personer opstillede uden Spor af nogen saadan Følelse, som i Billedet S. 39; men dette er Undtagelser, aandløse Undtagelser, hvis det er Kunstneren og ikke Bestilleren, der er Skyld deri. Det 5. og 4. Aarhundredes Kunstnere ønskede ikke, at Personerne skulde staa ligegyldige ved Siden af hinanden; de maa tænke Noget og have Noget at sige til hinanden, og hvad skulde det være uden Hjertets og Familiekjærlighedens Sprog?

Man har spurgt om, hvem af de fremstillede Personer der var den Afdøde. Dette Spørgsmaal er heldig løst af Forf. S. 99 ff. Indskriften er ikke altid afgjørende, thi ofte, for ikke at sige oftest, staar der Navne over alle Personerne. Her kunde det jo være, at Gravstedet var bestemt til at modtage Flere end den først Afdøde; men i næsten alle Tilfælde er det dog klart, at Monumentet er udført for en Enkelt, der tydelig viser sig som Hovedpersonen. For det Meste er dette nu den siddende Person, men ikke altid. Det kan være, at en ung Kriger tager Afsked med sin gamle Fader (S. 81), eller en ung Pige med sin Moder (S. 69 og 133), og i dette Tilfælde er det den Døende, der staar. Et sikkert Kriterium er det derimod, hvor der er Flere end to Personer tilstede, at den Afdøde er den, paa hvem Alles Øine ere heftede.

At der er bevaret en saa overordentlig stor Mængde Monumenter af denne Art, viser, at dette har været den almindelige Form for Gravminder i det 5. og 4. Aarh. f. Chr. i Athen. Det er sandsynligt, at enkelte rige eller overdaadige Personer have ladet udføre kostbarere og pragtfuldere Monumenter. Demo-

sthenes fortæller, at Bankieren Phormio reiste et Monument til 2 Talenter over en Kvinde, han havde forført, og Harpalos, Alexander den Stores bortløbne Skatmester, skal have reist et til 30 Talenter over sin Hetære Pythionike. Der kan være nogen Overdrivelse i de angivne Summer, men ellers kan der ikke tvivles om disse Beretninger. Anderledes forholder det sig med hvad der fortælles om Isokrates' og Theodektes' Monumenter hos den pseudoplutarcheiske Forfatter til de 10 Taleres Levnedsbeskrivelser, en Forfatter, som H. (S. 63) gjør for megen Ære ad ved at kalde ham «vel instrueret». Om Theodektes' Grav veed han, at den laa paa Veien til Eleusis, men den var nedrevet. Han fortæller, at Theodektes dér havde opstillet de ańseteste Digtere tilligemed sig selv; men kun Homer var bevaret. Siden Monumentet var nedrevet, maa vi vel spørge: hvor? Havde Forfatteren vidst Noget derom, havde han nok sagt det. Om Isokrates, der tilligemed sin Familie var begravet ved Kynosarges, fortæller han, at der paa hans Grav skulde have staaet — thi den existerede ikke mere — en 30 Alen høi Søile, hvorpaa en 7 Alen høi Sirene, og ved Siden af denne et Bord, τράπεζα; han tænker vel paa, hvad vi vilde kalde et firkantet Alter. Paa dette stod der Billeder af forskjellige Digtere og hans Lærere, hvoriblandt ogsaa Gorgias, som ser paa en Himmelglobus, og ved Siden af ham Isokrates selv. Heiberg forstaar dette om en Basis med Statuer; naturligst forstaaes det om Relieffer, og vil man søge Analogier fra andre Grave, som Maussoleet i Halikarnas, Nereidegraven fra Xanthos og romerske Maussoleer, føres man ogsaa nærmest dertil; men i Virkeligheden yder Archæologien disse æventyrlige Beretninger om Theodektes' og Isokrates' Grave ingen som helst Støtte.

Efter den Lamiske Krig var Athen en forarmet Stad og en macedonisk Vasalstat. Det stemmer godt hermed, at Phalereeren Demetrios paabød almindelig Tarvelighed og forbød overdreven Luxus i Gravmonumenter. «Super terræ tumulum noluit quid statui nisi columellam tribus cubitis ne altiorem aut mensam aut labellum» (Cic. Leg. II § 66). Men det er dog sikkert ikke denne Forordning, men Stadens tiltagende Fattigdom og den dermed følgende Tilbagegang i Kunsten og Kunsthaandværket, der er Skyld i at fra nu af de bevarede Gravmonumenter for det Meste kun ere skjødesløse og raa Haandværksarbeider. Dem ofrer H. ingen Omtale; det er den attiske Aands kortvarige Blomstringstid, hans lille Bog fører os ind i.

J. L. Ussing.

Ludv. F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen*. I. 2. *De historiske runemindesmærker*. Kbh. 1895. Gyldendalske boghandel. 174 sider i 4⁰.

Hvor mange, til dels meget dygtige, lærde der end i indeværende hundredår har givet sig af med forklaring af vore runeindskrifter, er det dog kun yderst få af disse fortolkninger fra hvad jeg vilde kalde den för-wimmerske periode, som i et og alt vilde stå mål for nutidens kritik, der på dette område for Danmarks vedkommende væsenlig er vakt og skærpet ved Wimmers ihærdige og omfattende virksomhed. Mindst kan der i så henseende være tale om *P. G. Thorsens* De danske runemindesmærker (i to bind, 1864—80), som det ellers allerede på grund af den fælles tittel lå nærmest at sammenligne med Wimmers nyeste værk; thi vel tog man i den første glæde adskillige af Thorsens lidet holdfaste læsninger og løsninger for gode varer[1]; men det gik dog snart op for alle nogenlunde sagkyndige og domføre, at Thorsen hverken havde været skarpsynet, skarpsindig eller sprogsikker nok, til at hans med store forventninger imødesete bog i længden kunde virke andet end en voksende længsel efter at få en mere fyldestgörende behandling af runestoffet. Heldigvis har nu Wimmer ved en lang række værdifulde skrifter og afhandlinger vist, at han er i besiddelse netop af de egenskaber og ueftergivelige forudsætninger, hvorpå det skortede Thorsen, hvis arbejdskraft tilmed næppe var synderlig stor.

Efter at Wimmer har fuldendt indsamlingen af og forarbejderne til sit store runeværk, hvori skal optages indskrifterne på dansk grund (selvfølgelig også hinsides Øresund og Kongeåen) med de særlig nordiske runer, har han begyndt udgivelsen med første binds anden afdeling, der indeholder tegning, beskrivelse og tolkning af 18 runestene, hvorpå nævnes personer, som enten har spillet en fremragende politisk rolle eller i al fald har deltaget i udførelsen af noget historisk mindeværdigt. Af stenene er 4 (för behandlede i forfatterens festskrift til kongeparrets guldbryllup) fra Sønderjylland, 8 fra Nörrejylland, 5 fra Skåne, 1 fra Bornholm. Den ældste sten, den mindre i Jællinge, er fra omtrent 940, den yngste, Åsumstenen i Skåne, fra omtrent 1210. 2 stene, Vedelspangerne, mælder sig som hedenske ved deres *vi* (helligdom); 3 forkynder sig ved deres indhold som kristelige: den store i Jællinge, Bornholmeren og Åsumeren, den første desuden

[1] Det af Thorsen I 45 og 57 opfundne mandsnavn *Sødreng* gik over i en skolebog som Flors Håndbog og i et ægte lærdomsværk som A. D. Jörgensens Den danske kirkes grundl. og udvikl. s. 213 jf. 453. Forsigtigere var Rosenberg i Nordboernes åndsliv I 97 sml. E. Jessen i Tidsskr. . fil. og pæd. V 290.

ved sit smukke Kristusbillede. Kristelig prægede er vel også de stene, der delvis eller helt har skråtliggende kors til skilletegn[1] mellem ordene, nemlig Hedeby-, Års- og Kolindstenene samt den store Århussten. De øvrige 9 stene møder ikke frem med noget ydre eller indre tros-mærke.

De to Jællingstenes ret til at tale et ord med om datidens historie tör vel ingen længer nægte. De to Vedelspangere i forening kaster klare strejflys over det lille svensk-sønderjyske kongerige i første halvdel af tiende hundredår, ligesom Hedeby- og Danevirkestenene samt den lille Århussten over et sammenstød ved Hedeby mellem Sven tjugeskæg og Erik sejrsæl i slutningen af samme hundredår. Medens Søndervissingstenen (den större), fra Nörrejylland, stiller os over for en obotritisk prinsesse som Harald den godes (blåtands) hustru, minder de tre Hællestadstene og Sjørupstenen[2], alle i Skåne, om slaget ved Upsal (omtrent 980) og nævner en ellers ukendt sön, Toke, den sidste også en sönnesön af Gorm den gamle, hvilke bægge lod deres liv i hin kamp. Efter Wimmers rimelige gisning er *Valtoke* på Årsstenen[3], i Nörrejylland, ingen anden end denne Toke Gormssön. Den store Århussten over en mand, der faldt øster ude (d. e. på havet), henføres med rette af Wimmer, ligesom Kolindstenen, Nörrejylland, af meget lignende indhold, til Slaget ved Svolder. Den Sigvaldi, som på den jyske Sjællesten over Frøstens «mand» Gyrd lange nævnes som dennes broder, antages med föje af Wimmer at være den noksom bekendte Sigvalde jarl, og den *Kåbe-Sven,* som på Bornholm rejste sten (Ny Larsker I) efter sin sön Bose, der ved midten af det 11. hundredår «blev dræbt i slag(et) ved *Utlængja*», var uden tvivl sön af Sigurd kåbe og Tove, Sigvaldes søster. Endelig underretter Åsumstenen os om, at byens kirke er bekostet opført af ærkebiskop Absalon og den *Æsbern mule,* der omtales af Weeke i hans udgave af Lunde kapittels gavebøger s. 180.

Underbygningen for de historiske sammenstillinger er naturligvis de sproglige udlægninger. Hvad der i höj grad styrker vor tillid til Wimmer som runetolk, er den lige så vederhæftige som möjsommelige måde, hvorpå han har tilvejebragt sit stof, og hvorfor han har gjort nöjagtig rede i Universitetets indbydelsesskrift April 1895 s. 82 ff. Særlig fortjener at fremhæves, at Magn. Petersens tegning og Wimmers *aftryk* af indskrifterne foretoges uafhængig af hinanden. Vel ses sådanne «*gnidebilleder*»

---

[1] Wimmer Døbefonten i Åkirkeby s. 4, sml. Die runenschrift s. 166 anm. 1.

[2] Denne er i en sen tid sondersprængt og stykkevis indmuret i en brohvælving, under hvilken den har måttet opsøges, tegnes og læses, se tegningerne s. 92 f.

[3] Verset på denne sten er først rigtig tolket af *S. Bugge* og *K. J. Lyngby.*

af og til at have være benyttede af Rafn ved læsningen af rune-indskrifter, men fuldt pålidelige hjælpemidler til dette brug er de dog først blevne under Wimmers hænder. Ligesom endvidere den omstændelige redegörelse for alt hvad der i indskrifterne er mer eller mindre medtaget af tidens tand ægger læseren til selv at deltage i drøftelsen, således fremmes anskueligheden meget ved den omhyggelige skildring af de stedlige forhold, undertiden oplyst ved særlige tegninger. På den anden side må det billiges, at W. ikke har dvælet ved de ældre vranglæsninger eller ved de mange senere forsøg på at udfylde et eller andet for utydeligt anset sted, der har vist sig uforenelige med hvad der virkelig står på stenene[1]. Efter at det f. e. ved gentagne besøg i Jællinge er lykkedes W. at komme til fuld klarhed om slutningen af indskriften på den större sten, er der ingen grund til at optrykke de tidligere gætninger af Briem, Rafn, Sæve og N. M. Petersen, for ikke at tale om *Repp*[2], der vilde göre stedordet *sær* (sig) til navneordet *søri* (ed) og mente, at navnlig udtrykket «den Harald» beviste, at runehuggeren havde været en Sydtysker! Nej, så er det en anderledes fin og dyrket sprogsans, der ledte Wimmer til opdagelsen af, at indskriften på den første Vedelspanger er i svensk, på den anden i dansk sprogart, ligesom i sin tid til påvisningen af, at sproget på døbefonten i Åkirkeby er gullandsk.

Naturligvis kan der göres indvendinger imod og rejses tvivl om en eller anden enkelthed. Herm. Møllers opstilling af *to* konger ved navn Gnupa tör formentlig antages bortfalden, efter at *Gustav Storm* i en vakker lille afhandling[3] har påvist, hvor uforenelig en sådan sønderdeling er med nutidens historiske kritik. Et hjærtestød for mange danske — ikke mindst for os gamle soldater, der har holdt vagt på og ved Danevirke — vilde det være, om, som det lader, tillige med troen på sagaens beretning om kong Gorms sejrrige tog mod Gnupa, henførelsen af «Danevirkes fornyelse» (W. s. 17 og 71) til dronning Tyre skulde gå ud af historien. Hvilken stordåd skulde det da være, der har skaffet hende det strålende tilnavn «Danmarksbod»? — Uheldigvis havde Wimmer overset en ytring af Joh. Steenstrup[4], hvorefter Gnupas og Asfrids sön Sigtryg er den samme som «Setricus rex paganus», der 943 faldt i et slag mod den franske konge

---

[1] Adskillige prøver på ældre mistydninger eller vilkårligheder har W. givet i ovennævnte universitetskrift.

[2] Antikvarisk tidsskrift 1852—54 s. 270 ff.

[3] Norsk Histor. tidsskr. III 3 (1894) s. 354—78. — Et sælandsk eller overhovedet dansk stednavn *Enni* (s. 372) torde det blive vanskeligt at opdrive. Betænkelig er jeg dog også ved at henføre tilnavnet *Enni* (-Gnup) til det kun i en enkelt svensk lov (Rydqvist II 584) forefundne enslydende talord.

[4] Dansk Histor. tidsskr. IV 6 (1878) s. 496.

Ludvig d'outremer. Denne udtalelse er nu hævdet af Storm og tiltraadt af Wimmer i nogle med skriftet følgende «foreløbige bemærkninger».

Min egen tidligere mening (jf. W. s. 156 og 158), der var støttet til den ældre, urigtige læsning af ordet: at det på Ny Larsker-stenen nævnte kampsted var at søge i farvandet ved Gøtaelvens munding, nødes jeg til at opgive, efter at den overbevisning har påtrængt sig mig, at *Utlængi* i Valdemars jordebog[1], en lille ø (nu kaldet *Utlængan*) ved den sydøstlige spids af *Bleking*, kun er en senere udviklet form af runestenens, først af Wimmer rigtig udfundne, *Utlængja;* sml. bl. a. *thrængi* (at trænge, trykke) i Eriks lov 3, 56 med ældre svensk *thrængja*. I den lange række søtog (1047—63), Normændene år ud og år ind foretog til Danmark, indskrænkede krigsførelsen sig vistnok, enkelte större slag fraregnede, til «farter langs kysterne, hyppige landgange og mindre træfninger»[2]. Mange til disse hærgninger knyttede bedrifter af danske og norske krigere blev snart glemte af efterverdenen; men derfor kan *søtræfningen ved Utlænge* gærne have været en i samtiden navnkundig begivenhed.

Den grammatikalske stilling af ordet *vi* på den danske Vedelspanger har været genstand for hele tre opfattelser. Fra den ene, hvorefter ordet skulde læses allersidst, skönt det står allerførst, tör man uden tvivl se bort, da der ingen som helst grund var for huggeren til således at lege skjul med læserne. Efter andre skulde ordet stå som blot sætningsæmne, en art overskrift (d. v. s.: her er et *vi*), hvilket sikkert vilde være uden sidestykke på vore runestene. I Wimmers *Vi-Asfred* er dobbeltsammensætningen ingenlunde enestående (jf. Strut-Harald o. fl. desl.); men unægtelig vilde det støde mig, om den höje dame selv havde kaldt sig således. Jeg tænker mig derfor, at det er en af hendes beundrende fortrolige, der umiddelbart har foresagt eller foreskrevet runehuggeren indskriftens ordlyd. Årsstenens *Val-Toke* er dette hædersnavn åbenbart tillagt af hans efterlevende hirdmand.

Nogle steder, hvor talen er om benævnelser på personer, kunde der været henvist til lignende fremtrædelser fra en noget yngre tid: ved den danske Vedelspangers *Odinkar* (s. 66) bl. a. til *Afkar* fra 12. hundredår i Weekes ovenanf. skrift s. 38; ved den første Århusers tilnavn (Ulv?) *theksla* d. e. økse (s. 124, *e* med næselyd?) til Valdemar den stores mand Peter *thenja* (Knytl. saga og Sakse); ved den anden Århusers «*Augutr*» (s. 132 f.) = *Auguti* på en forsvunden Hobrosten (Vorm) til *Augute*, der netop er påfaldende ved sin overensstemmende skrive-

---

[1] S. r. D. VII 532 (jf. kortene i samme bind); ligeledes fra 13. hundredår i V 622 f.

[2] P. A. Munch Det norske folks historie 2, 152 jf. 265 øverst.

måde, i den reichenauske broderskabsbog[1] og endnu 1302[2]. Sandsynligvis er dog dette og andet deslige med vilje opsat til slutningen af værket.

Dette, — hvis værd betydelig forøges ved Magn. Petersens ypperlige tegninger, og hvis typografiske udstyr gör Thieles trykkeri megen ære, — vil udgöre 4 bind, hvert på omtr. 50 ark, af hvilke det første foruden det nu udkomne vil indeholde en almindelig indledning, det andet alle «egenlige runestene» i Jylland og på øerne undtagen Bornholm, det tredje dem fra Bornholm og Skåne, det fjærde «runeligstene», døbefonte og andre kirkelige genstande med runer samt en *ordsamling*.

Af omslaget ses, at undersøgelserne er foretagne med understøttelse af oldskriftselskabet og kultusministeriet, udgivelsen bekostet af Carlsbergfondet. Under vore små forhold kan et videnskabeligt arbejde som det foreliggende, hvor klar, letfattelig og livlig end fremstillingen er, og hvor folkeligt end selve æmnet alt længe har været, heller ikke let tænkes fremmet og fremkommet uden ved sådanne tilstød af ydre drivkraft; men dermed ophører det ikke at være en pligt — jeg vilde hellere sige: en national æressag — for den mere oplyste og bedre stillede del af almenheden at vise forfatteren sin påskönnelse — ved at købe bogen.

F. Dyrlund.

Adolf Furtwängler, Meisterwerke der griechischen Plastik. Kunstgeschichtliche Untersuchungen. Mit 140 Textbildern und 32 Lichtdrucktafeln in Mappe. Leipzig—Berlin 1893, Giesecke und Dewrient. XII + 767 S.

Forfatteren gaar ud fra den Antagelse, at de Kunsthistorikere, som behandle den græske Plastik, i alt for ringe Grad kende og benytte de Kunstværker, som ere bevarede, skønt Muligheden deraf nu er givet ved de Midler til nøjagtig Gengivelse, som staa til Raadighed. Formaalet med Værket er at vinde et nyt og fast Grundlag for den græske Plastiks Historie ved en nøj-

---

[1] Side 257 i Pipers udgave 1884 (hører til Monum. histor. German.); findes ikke i gengivelsen efter en höjst ufuldkommen afskrift i Antikvarisk tidsskrift 1843—45 s. 73 ff.

[2] «Aughuty sun» se Årb. for nord. oldk. og hist. 1885 s. 311 anm. 21, hvor jeg har overset de runiske former. *g* blev åndende ved at drages over på forleddet, og derved muliggjordes yderligere sammendragning.

agtig Undersøgelse af de bevarede Kunstværker. Materialet er for den allerstørste Del de antike Kopier, navnlig de, som ere fundne i Italien. Benyttelsen af disse er i den senere Tid trængt tilbage af de Originalværker, man har fundet i Grækenland. De fleste af disse ere dog Værker af anden Rang, medens de romerske Fund give os Kopier eller Efterligninger af det bedste, Oldtiden har frembragt. Blandt disse Kopier skulle vi søge de af Forfatterne omtalte Mesterværker.

F. indrømmer, at det er en vanskelig Opgave at komme fra Kopien til Originalen, gennem Kopien at danne sig en Mening om den Kunstners Særpræg, fra hvem Originalen er udgaaet. Der skal skelnes mellem Kopi og fri Efterdannelse. Det kommer an paa at se, hvad der stammer fra Originalen, og hvad der hører Kopien til; hvad der er Kopi, og hvad der er mere eller mindre fri Efterligning. Men Forf. mener, at en lang Beskæftigelse med Kunstværkerne og en derved skærpet Sans kan beskytte i det mindste mod grove Fejltagelser. Jo mere man trænger ind i det Udvalg af Oldtidens Mesterværker, som han mener findes i de bevarede Kopier, desto tydeligere antager han, at de store Kunstneres Individualitet vil træde frem. At paavise, at en saadan findes, og da hvilken den har været, og at gøre Oldtidens Kunst levende for os gennem Billeder, ikke blot gennem Ord er Opgaven.

Forf. medbringer til Løsningen af denne en usædvanlig Autopsi, idet han personlig har gjort sig bekendt med næsten alle de Kunstværker, som han behandler, og et udviklet Blik for det karakteristiske og ejendommelige i Form, Udtryk og Behandlingsmaade. Han har været i Stand til at anstille sine Undersøgelser uafhængigt af andres Iagttagelser og i stor Sammenhæng, saa at han sammenstiller saadanne Kunstværker, som paa Grund af Lighed i Form, Fremstilling, Æmne og Behandling kunne sammenstilles, og derved søger at undgaa den Fejl, som tidt er en Følge af, at det enkelte Kunstværk behandles for sig.

Forf. har dog ikke ladet sig nøje med blandt de bevarede Kunstværker at søge Kopier af dem, som vi kende fra Literaturen; han har ogsaa ment uden at have dette Udgangspunkt at kunne bestemme et stort Antal bevarede Kunstværker som Kopier af gamle Mestre og at kunne henføre dem til bestemte Kunstnere eller Skoler. Han udtaler selv, at mange maaske ville mene, at han er gaaet forvidt heri, men han haaber, at mulige Tvivl mere og mere ville svinde, jo mere Læseren lever sig ind i Tingene; han mener selv, at han har været kritisk nok ligeover for sine Antagelser. Med hvor stor Interesse man end i det hele følger hans Undersøgelser, kan det ikke fragaas, at adskillige af Resultaterne forekomme meget usikre og for meget at bero paa et blot Skøn. Men Bogen vil altid have blivende Værd paa Grund af det sunde i Tanken og det tiltalende i Methoden

og paa Grund af de rigtige Resultater, der ere vundne, og de gode Iagttagelser, der ere gjorte, og den giver meget betydelige Bidrag til den græske Plastiks Historie.

Der begyndes med *Phidias*. Medens vi hidtil kun kendte ufuldstændige Eftergørelser af et Par af hans kryselefantine Statuer. mener F. i 2 Statuer i Dresden at have fundet virkelige Kopier af hans Bronzestatue paa Akropolis, den lemniske Athene, opstillet af Athenere, der som Klerucher drog til Lemnos (450—447). Den ene Statue (Taf. II) bar tidligere et andet Hoved, som nu er erstattet med en Afstøbning efter et Hoved fra Bologna, der var en Replik af den andens (Taf. I) og fuldstændig passede. Hovedet er blottet; det manglende af højre Arm har efter en Gemme (Fig. 1) holdt Hjælmen; det manglende af venstre har været støttet paa Lansen. Den indgaaende Analyse af dette Værk, Paavisningen af Hovedets allerede af Lukian priste Skønhed og af Haarsætningen med Hovedbind som egen for Phidias og Eftervisningen af, hvorledes denne Kunstner her videre har udviklet Elementer, som allerede fandtes i den tidligere Kunst, er meget tiltalende, og det ser ud, som om vi have vundet en god Kopi af et Værk af Phidias, som endog kan dateres. Men fuldt Bevis kan ikke siges at være ført, og det er meget dristigt af F. herfra som fra et fast Udgangspunkt at gøre nye Slutninger med Hensyn til Phidias' hele Udvikling og Kronologi. Ganske uantagelig er F.s Antagelse, at Indskrifterne paa Kolosserne paa Monte Cavallo ere rigtige. Han finder, at Hovedernes Type og Legemernes Form vise hen til Phidias og ikke til Lysippos; den ene kan saaledes godt være *opus Phidiae, alterum colossicon nudum,* som Plinius (34, 54) nævner blandt hans Værker, den anden, *opus Praxitelis*, tillægges en ældre Praxiteles, der maa have staaet Phidias nær i Kunstretning og Tid, til hvem ogsaa andre Kunstværker henføres (S. 137), navnlig — ifølge Scholiasten til Aristides — Athene Promachos, som ellers i Almindelighed med Pausanias tillægges Phidias.

Fra den lemniske Athene som fast Udgangspunkt breder Undersøgelsen sig over Phidias og hele hans Kreds og over Akropolis, Stedet for hans Virksomhed. En Række Kunstværker — for at nævne et: Anakreon Borghese i Glyptotheket i Kjøbenhavn — føres med mere eller mindre Sandsynlighed herhen, og mange Punkter behandles. Meget tiltalende er en i flere Henseender ny Forklaring af Figurerne i Vestgavlen paa Parthenon. I Midtgruppen af Parthenonsfrisen ser F. derimod, ligesom de ældre, en Dreng, der overrækker Gudindens Peplos til Athenes Præst, og to Stolebærersker, af hvem Præstinden modtager to Stole. Herimod fastholder med Rette Professor Ussing (Vidensk. Selsk. Forhandl. $^{3}/_{4}$ 95) og Miss Harrison (The Classical Review IX, 1) at det er Drengen og Stolebærerskerne, til hvem Genstandene rækkes. Naar begge mene, at det, som Drengen mod-

tager, er et Tæppe til at brede ud paa Jorden foran Stolene, søger F. i sit Svar til Miss H. (Berl. phil. Woch. 1895 Nr. 41) at vise, at Grækerne ikke have brugt Tæpper foran Stole eller overhovedet Gulvtæpper. Han gør gældende, at i en Fremstilling af Panathenæeroptoget maatte Hovedsagen, Overbringelsen af Peplos, ikke mangle. I The Classical Review VIII, 5 mener G. F. Hill, at det Gevandt, hvormed Præsten er beskæftiget, er den gamle Peplos, som, da Optoget nærmer sig, er taget af Gudindens Billede og nu lægges sammen for at lægges til Side (refereret i Berl. phil. Wo. 1894 Nr. 52).

Fra Phidias og hans Kreds gaas over til *Kresilas*, hvis kunstneriske Personlighed kommer til at staa i et klarere Lys. De 4 Værker af ham, som Plinius nævner, søges alle efterviste blandt de romerske Kopier. Fra ham gaas tilbage til *Myron*, og fra ham slaas igen Bro til den peloponnesiske Kunst, og Undersøgelsen føres derpaa over til *Polyklet* med en indgaaende Behandling af ham og hans Skole. Nye Resultater søges vundne ved Hjælp af Sporene af Fødderne paa nogle i Olympia fundne Baser med Navnet Polyklet, idet Athletfigurer søges som passe dertil. Paavisning af den store Eftervirkning, som hans Frembringelser havde paa de attiske Kunstnere i det 4de Aarh., fører da til *Skopas*, *Praxiteles* og *Euphranor*. Dette Afsnit indledes med nogle Bemærkninger om *Kephisodot*, der ikke som sædvanlig skal betragtes som en Forløber for det 4de Aarh.'s store Mestre, men som en af dem, som en Broder til Praxiteles snarere end som en Fader, og slutter med et Henblik paa *Lysippos*, alt med det Maal for Øje, at belyse ved Hjælp af bevarede Kunstværker. Man følger med Interesse det rige Stofs Behandling med godt Blik for det karakteristiske og de ofte nye Synspunkter, men Pladsen tillader ikke her at gaa ind paa Enkeltheder. Ved Praxiteles gaas ud fra Hermes, der efter Basens Form og Materiale henføres til Midten af 4de Aarh. (343?) og sættes som et af hans senere Arbejder, yngre end den koiske og knidiske Afrodite. Foruden Hermes mener F., at vi i et hidtil lidet paaagtet kvindeligt Hoved i en Samling i Petworth i England (Taf. XXXI) have en Original af Praxiteles. Næsen og en Del af Overlæben ere restaurerede, og Partiet om Munden har lidt noget ved Afpudsning, men i Hovedsagen er det vel bevaret og minder en Del om Hermes. Sauroktonos er uagtet Ussings rigtige Opfattelse stadig en Apollo, og F. søger forgæves at slaa en Bro mellem en «kindliche Handlung» og symbolsk Betydning af Firbenet.

Nogle særlige Udslag af Skopas' og Praxiteles' Kunst finde en nøjagtig Udvikling i det følgende Afsnit om Venus fra Milo. Særlig er denne meget omstridte Statue Genstand for indgaaende Undersøgelse. Grunden til, at det ikke er lykkedes Billedhuggeren at frembringe et afrundet Hele, finder F. deri, at Statuen er opstaaet ved en Sammensmeltning paa den ene Side

af en Tyche, som findes paa en Mønt og et Relief, begge fra Melos, i Forbindelse med en Terrakotta fra Myrina (Fig. 124, 125, 126), paa den anden Side af en Original, hvis bedste Kopi er Venus fra Kapua. Dette er ikke overbevisende, men han har vistnok Ret i at gøre Venus fra Kapua, Viktoria fra Brescia og andre Statuer i samme Stilling til Kopier af en ældre Original (af Skopas), ikke af Venus fra Milo.

F. forkaster Stephanis Forklaring af den belvederiske Apollo, idet han erklærer den saakaldte Apollo Stroganoff for en moderne Forfalskning — hvorimod dog skal være protesteret fra Petersborg — og vender tilbage til Apollo med Pilekogger paa Ryggen og Bue i den udstrakte venstre Haand. Af den højre Haands Attribut har han fundet endnu bevaret paa den øverste Ende af Træstammen nogle Laurbærblade med Uldbind, der betegne Guden som Apotropaios[1]. Han anser Statuen for en Kopi efter Leochares, der atter har haft ældre Forbilleder f. Ex. et Hoved i Brit. Mus. som gaar for et Alexanderhoved (Fig. 131). Det henhører til Phidias' Kreds, til hvilken der saaledes vendes tilbage.

De to sidste Afhandlinger føre ind i den strenge Overgangsstils Periode. Den ene behandler et Bronzehoved i Berlin, som i sin oprindelige Skikkelse viser sig at have været et Originalværk af den argiviske Skole (Taf. XXXII); den anden den amyklæiske Apollos Trone, hvoraf gives en meget sandsynlig Rekonstruktion. Derefter følge 2 Exkurser: om Smilis og den æginetiske Kunst og om Kypselos' Kiste, den sidste ligeledes med Rekonstruktion.

F. giver saaledes næsten hele den græske Plastiks Historie om end ikke i kronologisk Orden. Afbildningerne ere særdeles gode, og Bogen smagfuldt udstyret.

Odense, Novbr. 1895.

P. Petersen.

E. R. Zimmermann, Die Geschichte des lateinischen Suffixes *-arius* in den romanischen Sprachen (Diss. Heidelberg). Darmstadt 1895. 93 p.

La littérature sur la question du suffixe *-arius* s'est enrichie dans ces derniers temps de plusieurs études plus ou moins remarquables. La «Solution» de M. Marchot (1893) a donné lieu à des articles intéressants et suggestifs de M. Meyer-Lübke (*Littera-*

[1] Stadfæstet af G. Körte. som selv har undersøgt Originalen (Berl. phil. Wo. 1894. Nr. 32/33 S. 1040.)

turblatt 1894) et de M. Morph (*Archiv für St. n. Spr. u. Litt. XCIV p. 345*), lesquels ont prouvé que la soi-disante «solution», loin de mériter ce nom, n'est que l'une des contributions les plus infructueuses à l'explication du problème.

Cet automne ont paru le livre de M. Zimmermann dont le titre est mentionné ci-dessus ainsi qu'un article de M. Körting dans la *Zeitschrift für fr. Spr. u. Litt. XVII p. 188: Die Entwickelung des Suffixes -ārius im Französischen.*

L'auteur de ces lignes s'occupe depuis quelque temps du même sujet. Il avait pensé en publier une étude dès maintenant, mais désirant élargir encore ses recherches, surtout à cause des ouvrages de M. Z. et de M. Körting, il se voit obligé d'en remettre la publication jusqu'au commencement de l'année prochaine. Dans les pages suivantes, il a voulu réunir sur le travail méritoire de M. Zimmermann quelques remarques de détail qui ne trouveront pas place dans sa prochaine étude sur *arius* en roman.

M. Z. a divisé sa thèse en cinq chapitres dont le premier est consacré au compte-rendu et à la critique des théories émises sur la question *-arius* depuis Diez jusqu' à nos jours. C'est ce chapitre qui donne au livre de M. Z. sa plus grande valeur. Personne avant cet auteur n'avait essayé d'écrire l'histoire complète de la discussion sur *-arius*; tous ceux qui se sont occupés tant soit peu de ce problème reconnaîtront l'utilité d'une telle histoire. M. Z. a groupé les théories non pas suivant l'époque où elles ont été publiées, mais bien d'après leurs différents caractères. Ainsi il obtient d'abord deux grands groupes: 1) hypothèses selon lesquelles le même développement est supposé pour tout le domaine, 2) hypothèses qui attribuent aux divers idiomes, indépendants l'un de l'autre, un développement différent de l'*arius* du latin classique. La première de ces catégories est subdivisée en a) théories phonétiques b) théories associatives.

Le principe qu'a suivi l'auteur dans cette division ne nous paraît pas entièrement heureux. Les auteurs appartenant au premier groupe peuvent très bien avoir reconnu la possibilité d'un développement différent des diverses langues, mais la difficulté a été pour eux de trouver l'explication de certaines formes comme le fr. *ier* ou l'it. *iere* qui leur ont paru remonter à des formes avec un *e* de n'importe quelle provenance. Les formes ainsi construites ont fourni une origine acceptable même pour les langues où l'on pourrait s'en passer, et un développement uniforme a été admis quand-même. Du reste nous doutons fort que M. G. Paris ait voulu admettre le même développement pour le portugais et l'espagnol que pour le français, et nous ne comprenons pas non plus pourquoi Diez a été placé à la tête du premier groupe. Il dit pourtant que l'*a* selon le choix de chaque langue par suite de l'attraction de l'*i* devient *ai ei e ie*. C'est là l'opinion, bien entendu avec certaines modifications, aussi de M. Meyer-Lübke, qui cependant

est compté parmi les auteurs du second groupe. — Si on tient à une division logique, il nous paraît le plus raisonnable de choisir pour point de départ la qualité de la forme originaire supposée. Un groupe comprendrait les théories qui exigent le changement préroman de *a* en *e*, l'autre celles qui admettent *arius* pour le latin. Le mieux aurait été à notre avis l'ordre chronologique avec un groupement supplémentaire selon le principe que nous venons d'indiquer. En tout cas l'auteur aurait dû mettre l'année de chaque théorie. Ce chapitre est à peu près complet; les noms qui manquent n'ont pas, à l'exception de Bianchi (Arch. Glott. XIII p. 141), beaucoup d'importance. L'exposition des différentes théories est excellente, les remarques critiques généralement très justes.

Dans la seconde partie de sa thèse, l'auteur s'occupe d'-*arius* — -*arus* dans les langues romanes. Il admet en latin une forme -**arus* qui devrait sa naissance à l'influence analogique exercée par le nom. pl. *ari* < *arii*. -*arius* aurait été continué dans une partie des langues romanes, -*arus* dans une autre. Les langues à *arius* seraient le sarde, le portugais, l'espagnol et le catalan. Les formes masculines provençales, françaises, rhétoromanes, roumaines et italiennes remonteraient à -*arus* (français: $j + arus$).

En provençal -*arus* devrait donner *ar*. Cette forme aurait été remplacée par le fr. *er ier*. Les formes *eir eyr* seraient formées sur le féminin *eira*, qui, à son tour, devrait sa voyelle à des mots comme *tereira cazeira enteira dereira*. Il faut avouer que l'existence de *arus* en provençal paraît légèrement douteuse. Il est singulier que le féminin ne subisse pas l'influence du masculin au lieu de celle d'un groupe de mots relativement restreint.

En français certaines formes pourraient faire croire à un -*arus*. M. Z. les a recueillies pages 36—41. Il y a pourtant bien des objections à faire contre une telle supposition. D'abord on trouvera presque partout dans les anciennes chartes et documents de nombreuses formes en -*eir*. M. Z. cite lui-même p. 36 *manneire*. Hildebrand *(Z '84 p. 321)* en cite plusieurs (*Fereires Riveire* etc.), Burgass *(Dial. Seine-Inf.)*, Küppers *(Dial. Calvados und Orne)*, Kesselring *(Bet. Voc. Alt-Lothr.)*, Goerlich *(Burg. et Südw.)* en donnent des exemples et dans les dictionnaires topographiques on en trouve beaucoup. Ces formes ne s'expliquent guère si on les fait remonter à *arus*. — Puis tout le groupe dialectal de l'est et du sud-est parle contre l'hypothèse de M. Z. Comme l'a montré M. Horning *(Z'XIII)*, le résultat auquel aboutit *arius* dans ces dialectes est pareil au résultat de $ę + j$ et non pas à celui de $j + a$. — Enfin il faut parler du domaine franco-provençal qui paraît à M. Z. témoigner décidément en faveur de sa théorie. Mais, pour nous en tenir d'abord aux patois examinés par M. Odin, les formes de la Vallée de Joux et de Vallorbe sont conformes à la règle: $a + j > ẹ$. St. Croix et la Côte ne

montrent que les formes où *arius* est précédé de palatale. Restent pour appuyer la supposition de M. Z. les patois désignés par Vg., Th., B., G. de V., P. d'E., O., Pl. Or aucune des formes de ces dialectes ne correspond à *arus*, même s'il y a des difficultés à les rattacher directement à *arius*. *amare* donne *ama* mais **operarus* donne Vg., Th., B., P. d'E., O., *ovrai*, G. de V. *ovrā*, Pl. *ovrä*. Il en est de même pour les autres dialectes cités par l'auteur. Les formes tout en offrant des irrégularités comme dérivées d'*arius*, diffèrent aussi des formes qui remontent à des mots avec un *á* non suivi de *j*. Citons encore les formes lyonnaises du XIII s. *(Philipon R '93 p. 5)*. *arius* y donne *er*, quand il n'est pas précédé de palatale, dans le cas contraire *ier: muner pomer*, mais *cerisier bergier*. Si on peut faire remonter *ier* à *iarus*, il est impossible d'accepter un *arus* pour *er*. Flechtner *(Alexanderfragment)* cite les formes: *primeyr cavalleir*. Il suffit de ce que nous venons de dire pour montrer qu'à notre avis le franco-provençal n'appuie guère la théorie qui nous occupe.

Parmi les nombreuses formes italiennes, M. Z. ne reconnait comme vraiment populaire que la forme *aro*. *Ajo* serait refait sur le féminin, *iere* emprunté au français. Rien n'empêche pourtant d'admettre avec M. Meyer-Lübke que *aro* serait une forme secondaire faite sur le pluriel *ari* et que *ajo* serait la forme populaire. Dans le sicilien, la question n'est pas facile. Les exemples de *ero* sont plus nombreux que ceux en *aro*, *ajo* devient *ejo*. Il se pourrait donc que *ero* fût la forme populaire de *ario* et que *aro* dût être expliqué comme l'*aro* italien. P. 35 M. Z. dit que *aro* dans les dialectes du nord est emprunté au toscan, ce dont il se sert pour prouver que *aro* y était plus populaire que *ajo*. Mais p. 46 il dit: "auch in oberitalienischen Dialekten hat sich *arus* als *ar* erhalten." Et en effet il n'y a guère de raison pour regarder ces formes du nord autrement que celles du toscan.

Les formes rhéto-romanes peuvent remonter à *arius* aussi bien qu'à *arus* (p. 34).

En somme on ne voit donc pas de preuves en faveur de la théorie de l'auteur qui tiennent debout devant la critique. Nous ne croyons à la forme *aro* due au nom. pl., que pour l'it. et le roum., et dans ces deux cas elle n'est plus une forme latine.

Le troisième chapitre traite de la composition d'*arius* avec d'autres suffixes. Nous ne pouvons pas voir ce qu'il y a d'intéressant dans ces collections de mots. Que les mots en *ajo ier* etc. puissent comme tous les autres mots donner lieu à de nouvelles formations, c'est là une chose évidente mais qui n'appartient guère à l'historie d'*arius*. Comme critique générale contre ce chapitre ainsi que ceux qui suivent, il faut dire que l'auteur n'aurait dû mettre que dans un nombre de cas assez restreint des étymologies latines. La plupart de ces mots sont formés en ro-

man. Exemples: *vignajuolo* et tous les mots italiens en *-ajuolo* sont des formations secondaires, des composés de mots en *ajo* avec le suffixe *-uolo*. Sans cela, le résultat serait autre, *rj* devant l'accent ne donnant pas *j* mais *r* [ou *ri*]: *mariuolo scheruolo* (Meyer-Lübke *It. Gr.* § 249). *Pulsario* + *osus* ne donnerait ni *poussieirous* en pr. ni *poussiéreux* en fr., *consutura* + *arius* ne donnerait pas *couturier* en fr. etc. etc. Les erreurs de détail sont nombreuses dans ce chapitre. Nous en relèverons quelques-unes. P. 52: *contrôle* vient de *contre-rôle*, étymologie sous tous les rapports meilleure que celle de l'auteur. Cette forme se trouve du reste en ancien-fr. (voir Godefroy); *compterole* n'est qu'une graphie. P. 54: *arius* + *etus*: tous les mots français (*laneret* etc.) sont formés à l'aide du suffixe *ittum, etu(s)* donne *ei oi*; *arius* + *arius: materia* n'appartient pas à cette catégorie. P. 55: *vergelero* vient de *vergel (< viridiarium)* + *ero* et n'a rien à faire avec **berbicarius; chartrier* dérive de *chartre (< cartula)* + *ier* et non pas de *cartarium*. P. 57: *hastereau* etc. sont formés à l'aide du suffixe *ellus*, non pas d'*alis; peupleraie* etc. à l'aide d'*ētum*, non pas d'*aca*(?); *olieresse* etc. ne remontent pas à *-tricem* mais à *-essa*. P. 58: *mestierante* n'appartient pas à ce groupe. P. 60: **serrura* doit être *serratura*, bien entendu si le mot *serrurier* remontait au latin, mais ici comme pour presque tous les mots nous avons à faire à une formation française (voir plus haut); **matulura* de même **modulatura*, **armura *armatura* etc. Esp. *laminero traginero,* fr. *peignier,* it. *pettiniera* ne contiennent pas le suffixe *īnum*. P. 61 v.-fr. *mitanien* vient de *mitan (= medium tempus)* + *ier*. P. 63 M. Z. trouve impossible de dire, si dans le français, des mots comme (v.-fr.) *muretier* tirent leur origine d'*atus* ou d'*ettus*. Dans *atus* le *t* serait tombé, il n'y a donc aucune difficulté.

Les deux derniers chapitres sont intitulés "Die Sphäre des Suffixes" et "Die Bedeutung des Suffixes". Dans le premier l'auteur distingue des formations postnominales et des formations postverbales. Parmi les erreurs de détail, citons p. 65 *semitarium* au lieu de *sementarium*, p. 67 *accipitarius* au lieu de *ostur* + *arius (ostorier)*, **medicinarius* au lieu de *mire (< medicus)* + *ier (mirier)*. — Quant à la signification, M. Z. obtient trois groupes 1) arius adjectif 2) arius medial 3) arius verbal. On peut se demander si la différence entre *arius* médial et verbal est vraiment une différence de sens. L'auteur dit: "arius medialis bezeichnet die Eigenschaft nicht allein als Ergebniss einer sinnlichen Wahrnehmung, sondern auch als aktives Resultat einer wiederholten Thätigkeit" tandis que "arius verbalis bezeichnet die Eigenschaft als das aktive Resultat einer Thätigkeit." La seule vraie différence entre les deux paraît être qu'*arius* médial est attaché à un nom, *arius* verbal à un verbe. Mais dans les deux cas le suffixe signifie le sujet d'une action; peu importe si, comme

dans le premier cas, cette action est exprimée par son objet ou si, comme pour *arius* verbal, elle est indiquée par un verbe. Et dès lors, nous croyons que l'auteur aurait bien fait de réunir ces deux chapitres en un seul, où il aurait dû traiter d'abord d'*arius* postnominal subdivisé selon les significations et ensuite d'*arius* postverbal.

Il pourrait y avoir encore beaucoup de remarques à faire à propos de l'ouvrage de M. Zimmermann, mais la place nous manque. Comme résumé de notre appréciation de son livre nous pouvons dire que le premier chapitre en a une vraie valeur, le second est intéressant sans marquer de progrès vers la solution définitive. Le reste doit plutôt être regardé comme un appendice, dont l'auteur aurait dû supprimer la première partie, tandis que les deux dernières, malgré des inadvertences et des erreurs, ne manquent point d'intérêt.

Stockholm, 15. Novembre 1895.

Erik Staaff.

Otto Jespersen: Progress in Language with Special Reference to English. London 1894, Swan Sonnenschein & Co. XII + 370 S.

Ved at høre denne Bogs Titel kommer man let til at tænke sig, at det er en Oversættelse af Jespersens *Fremskridt i Sproget* (Indledningen til *Studier over engelske Kasus*). Bogen er imidlertid noget andet og mere end dette, hvilket man allerede vilde kunne slutte af dens Omfang. Den indeholder en ny Bearbejdelse af *Fremskridt* og to af Kapitlerne i *Studier*; dertil slutter sig en fuldstændig ny, meget interessant og vellykket Undersøgelse om den engelske Gruppegenitiv samt et Slutningsafsnit om Sprogets Oprindelse (sml. *Tilskueren* Okt. 92). Prof. Jespersens engelske Bog er i fuldt Mål udrustet med denne Forf.'s sædvanlige Fortrin: nöjagtig Undersøgelse og skarpsindig Tænkning; den vil være velskikket til at udøve den samme æggende og vækkende Indflydelse, som Jespersen allerede så længe har udøvet, og det så meget mere som dens Indhold er et helstøbt sprogfilosofisk System, som i Forf.'s tidligere Arbejder kun forelå i Brudstykker, en sprogfilosofisk Bygning, der næsten på alle Punkter befinder sig i Strid med hidtilgældende Antagelser. Sprogets Udvikling viser iflg. Jespersen en fremadskridende Retning fra uadskillelige, uregelmæssige, sammenfiltrede Sætningsord til en fri og regel-

mæssig Forbindelse af korte Bestanddele (§ 96, § 270). Forfølger man Sammenfiltringen tilbage, når man tilsidst til noget, som ikke længer kan kaldes et Sprog, men må sammenlignes med et spædt Barns meningsløse legende Pludren eller med Naturfolks Sang (Skrål); det var en Mellemting mellem Kattemusik og Nattergalesang og var for störste Delen udsprunget af de erotiske Følelser (§ 261, 280, 279).

Jespersens sprogfilosofiske System hviler på den Antagelse, at der gives bestemte Linjer for Bevægelsen i ethvert Sprog, som forandrer sig (§ 93); Retningen er altid fra Sammenfiltring mod Isolation. Dette Postulat bekræftes ikke af Empirien. Sammenfiltring af ungt Datum foreligger trods Jespersens Benægtelse (89, 94) i Fransk og Engelsk. Hvad Forskel er der på *moi j'aime* og *ego amo* (kritiseret i § 17), og hvis *je l'aime* er tre Ord, hvor bliver så Ordstillingsreglerne af? I tredie Person er Verbalformen endnu selvstændig, ligeså i Imperativ, og den spörgende Modus dannes ved Suffiks istedenfor Præfiks (*aimé-je*); men tilsvarende Forhold findes i Sprog med anerkendt Sammenfiltring (lat. *ama: ama-s*, oldirsk *ar-a-rograd* med infigeret Relativpronomen: *bet-a* med samme suffigeret o. s. v.). I Engelsk er Nægtelsen *not* smeltet sammen med alle de Verber, som den overhovedet kan forbindes med, og det i den Grad, at den regelmæssige Ordstilling har taget Skade (*isn't it* o. s. v.). Endnu mere fremskreden er Sammenfiltringen i de Tilfælde, som anføres i § 54. Eksemplerne kunde fordobles adskillige Gange; jeg vil nöjes med at anføre de irske «konjugerede» Præpositioner (nyirsk *agam* 'hos mig', *agat* 'hos Dig', *aige* 'hos ham', *aici* 'hos hende', Plur. 1 *againn*, 2 *agaibh*, 3 *aca*). Denne Formation kappes i Uregelmæssighed med de gamle Fleksionssystemer; nogle af de suffigerede Pronominer bruges overhovedet ikke selvstændigt, andre ere navnlig fra nyirsk Standpunkt absolut ukendelige. Med en sådan Analogi for Öje kan man ikke rejse nogen gyldig Indvending mod den Hypothese, at Verbernes Personendelser i vor Sprogæt oprindelig var selvstændige Pronominer (§ 59). Ligeledes kan adskillige Kasusendelser have været Pronominer; Betydningsudviklingen kan, hvad Jespersen overser i § 53, have fundet Sted ad Omveje og kræve en indirekte Forklaring (sml. § 62), se ovenfor S. 53. Men selvfølgelig behøver ikke hele Kasussystemet at være af én Støbning. Adskillige russiske Substantiver har ved Siden af Genitiven på *-a* (der opr. tilhørte *o*-Stammerne) en Genitiv på *-u* i partitiv Betydning, lånt fra *u*-Stammerne. Betydningsudviklingen har også her fundet Sted ad Omveje. Denne ny Kasus står nu broderlig ved Siden af de gamle Kasus. Heller ikke Verbalsystemet behøver at være af én Støbning (sml. lat. *ferimini* = gr. *φερόμενοι* med *feruntur*), og man kan derfor ikke forkaste Agglutinationstheorien, selv om den har Undtagelser, og man kan meget godt anerkende denne

Theori uden at overse, at nu og da omvendt en løsreven Verbalendelse optræder som Pronomen (nyirsk dialektisk *muid* 'vi' o. s. v.). Men også i sådanne Tilfælde som ved den russiske «Partitiv» på *-u* eller ved engelsk *my: mine* (§ 57) beror Fleksionen på forudgående Fleksionsløshed, ikke på endnu mere indviklede Forhold. — Jespersen lader (§ 270) det latinske Verbalsystem være opstået ved Simplificering af et endnu mere indviklet System. Sammenligningen med de beslægtede Sprog viser imidlertid, at både det latinske og det græske Verbalsystem for en meget væsentlig Del beror på Nydannelser, og meget tyder på, at Grundsprogets Konjugation var forholdsvis simpel sammenlignet med Græsk og Latin. — Jeg tilføjer endnu en Henvisning til den irske Forlydsfleksion (Aspiration, Eklipse, Forslag af *t* og *h*); dette indviklede og for mere end Halvdelen unyttige System er bevislig udviklet så at sige i historisk Tid. — Til at udfylde Sproghistoriens tomme Rum benytter Jespersen nulevende vilde Stammers Sprog; dette kan ikke bifaldes. Disse Sprogs Historie er os ubekendt, men må antages at spænde over ligeså lange Tidsrum og indeholde lige så talrige Forvandlinger som vor egen Sproghistorie. Vilde Stammers Sprog er ikke unddraget Virkningen af Lydløve og Analogidannelser. Det hedder i § 48, at vi i Bantusprogene ser Pronominer opstå ved naturlige Midler. Nej, vi ser intet opstå, vi ser kun Pronominer i Eksistens og i Anvendelse som Artikler, Subjekts- og Objektspronominer. Kun ved Hjælp af Jespersens *Hypothese* ser vi dem opstå og ser Sammenfiltringen udvikle sig af Isolation. I Slutningskapitlet (§ 270) må visse amerikanske Indianersprog (sml. § 90) afgive Materiale til den filosofiske Bygning. Da de omtalte Fænomener i disse Sprog synes at danne en Parallel til Sammenfiltringen i Fransk eller Albanesisk, hvor den bevislig er opstået af Isolation, må man efter Forskrifterne i § 54 og § 93 antage samme Oprindelse til Sammenfiltringen i disse Indianersprog. Man må benytte det bekendte til at oplyse det ubekendte; i § 69 har Jespersen med Held ladet en sønderjydsk Dialekt illustrere grammatiske Forhold i Kinesisk. Men man kan ikke omvendt benytte det ubekendte og uforståede til at oplyse nogetsomhelst. — Noget af det, som Jespersen i Slutningskapitlet udvikler om det primitive Sprogs Lydforhold, er som Hypothese meget plavsibelt. Men urigtig er den Sætning, at Udtalen overalt bliver lettere og lettere. Vel udgår de fleste Lydforandringer fra Mageligheds-driften, men Resultatet ligger ofte i modsat Retning: for hver urkeltisk Konsonant har Nyirsk 4 Konsonanter, der fra et Nutidsstandpunkt er uafhængige af kombinatoriske Betingelser; Urslavisk var meget fattigt på Konsonantgrupper, nuværende Russisk kender Forlydsgrupper som *mgn* o. s. v. Heller ikke bliver Ordene altid kortere og kortere; hvad der falder bort ad lydlig Vej, bliver ofte mere end erstattet ved Tilföjelse af allehånde Aflednings-

endelser. Hvad der i § 272 udvikles om det primitive Sprogs Ordforråd, beror på den urigtige Antagelse, at vilde Stammers Sprog har bevaret oprindelige Forhold. Den Bemærkning om Sanskrit, der anbringes i Skammekrogen under Teksten, kunde passende have været sat helt udenfor Dören. Hvorledes det forholder sig med de 37 Ord for «Sol» o. s. v. i Sanskrit*ordbøger*, får man en Anelse om ved f. Eks. at læse Yāska's Nirukta. Hvis en vedisk Digter kaldte Fingrene «Søstre», var den omhyggelige Grammatiker ikke sen til blandt Synonymerne for «Finger» at registrere Ordet Søster. — Da således mange af Jespersens Præmisser glipper, kan man heller ikke anerkende hans Konklusion med Hensyn til Sprogets Oprindelse. Hvorledes Sproget kunde opstå i Sætninger, er ubegribeligt, og Jespersens egne «Vink» fører til fleksionsløse Ord (Egennavne), ikke Sætninger. Da Sammenfiltring i alle historisk klare Tilfælde har Isolation til Forudsætning, må Sproget være opstået i Ord, ikke i Sætninger. Jeg søger ikke Sprogets Oprindelse i de erotiske Følelser, men i Kedsomhedsfølelsen. Når en Kat er mæt, lægger den sig mageligt hen i absolut Uvirksomhed, men Mennesket blev af Kedsomhed drevet til at lege med sine Hænder og sin Tunge (§ 275) og ved Gestikulation, Mimik og Lyd at efterligne alle de mærkelige Ting, hvorom Dyreskrigstheorien, Interjektionstheorierne og Jespersens Sangtheori handler; og hvorfor skulde man ikke også have efterlignet den livløse Natur? Efter at Legen alsidigt havde udviklet den fonetiske Evne, måtte denne så at sige uundgåeligt blive benyttet til Sprog. Analogien med Barnet er större, end Jespersen tror. De voksnes Tale er jo for Barnet fra først af ikke et Sprog, men kun meningsløse Lyd, der afgiver Stof til Efterabelse. Efter at det første Sprog var opstået, begyndte Kredsløbet fra Isolation over Agglutination til Fleksion og alskens Sammenfiltring og derfra igen til Isolation (se H. Møller hos Jespersen § 95). Schleicher (og Jespersen) antager, at den historiske Tid kun er Vidne til en större og större Simplificering. Muligvis er der noget sandt heri; muligvis gör den fremskridende Åndsudvikling og Skriftsproget mere og mere Modstand mod al Slags Sandhi (sml. § 199—201, 253 og om *wife-s* i 244) og mod at lade Ordgrænser falde midt i en Stavelse. Dette vilde være en Overgang fra Kredsløb til en retlinet Bevægelse. En sådan retlinet Bevægelse vilde også jeg anse for Fremskridt i Sprogbygningen, endskönt jeg ikke med Jespersen i alle Tilfælde betragter Fleksionsløshed som et Fortrin.

Jeg tilföjer endnu kun et Par isolerede Bemærkninger. Til § 205 f. I det vestlige Irland har jeg forefundet den Sprogbrug, at *you* er Sing., *ye* Plur.; endogså Gen. Sing. *your*, Gen. Pl. «*yeer*». — Til § 188. I Nyirsk optræder ligeledes Acc. som Subjekt ved en Imperativ; dette er uafhængigt af Ordstillingen, eftersom Verbet altid står først i Irsk.

Da jeg ønskede at tage Stilling til Jespersens sprogfilosofiske System, er min Anmeldelse for største Delen kommen til at bestå af Opposition; det vilde jo også være temmelig ørkesløst at gentage alt det interessante og lærerige rigtige, som Bogen indeholder. Herom må jeg nöjes med at henvise til Bogen selv, idet jeg på det varmeste anbefaler den til alle, som interesserer sig for en videnskabelig Betragtning af Sproget. Den vil rydde grundigt op i forældede og ubegrundede tilvante Anskuelser.

Aran (co. Galway), *17. Nov. 1895.*

Holger Pedersen.

Efterskrift. Eksempel på den russiske «Partitiv»: дайте мнѣ огоньку, men охотники сидѣли у огонька (meddelt af Privatdocent *Pokrowsky* i Moskva). **H. P.**

Des *Q. Horatius Flaccus* Oden und Epoden. Für den Schulgebrauch erkl. v. *C. W. Nauck.* 14., neu bearb. Aufl. v. *O. Weissenfels.* Leipzig 1894, Teubner. VIII + 280 ss.

Det sidst udsendte oplag af Krüger's udgave af Horats's satirer og epistler har nylig været genstand for anmeldelse i dette tidsskrift, og tilbage står da nu at give dens tvillingbroder, Nauck's udgave af oder og epoder, i det af Weissenfels besørgede oplag, et skudsmål med på vejen.

Det oprindelige Nauck'ske grundlag, som prof. Weissenfels har haft at arbejde på, var godt og solidt, og i én retning i det mindste står hans værk over Krüger's: han har bedre forstået at skrive en kommentar til skolebrug. Opgaven for den nye udgiver var da den at fjærne visse særheder og urimeligheder, som havde indsneget sig i kommentaren, og værne om det gode med pietet, men uden ængstelse for at udnytte videnskabens nyere resultater. I det hele har W. løst denne opgave godt og taktfuldt; skulde man bebrejde ham noget på dette punkt, blev det snarest en for stor pietet på visse steder. At W. har udeladt flere mindre træffende overskrifter, som N. havde sat over digtene, kan kun billiges; de gode har fået lov at blive stående. For en recensent er det en væsentlig mangel, at ændringerne i den nye udgave ikke er samlede i en lille fortegnelse, og en anden ting, som jeg kunde ønske ændret i en senere udgave, er den alt for hårdnakkede afholdenhed overfor datering af digtene. Det væsentligste nye, W. har tilført udgaven, er en skildring, ganske kort,

af Horats's liv og en noget udførligere af hans digterpersonlighed. Nauck havde selv anvist sin efterfølger dette som opgave, og W. har skilt sig fortræffeligt derved. Vi finder ingen overraskende, nye synspunkter i hans skildring; men et grundigt kendskab til Horats's digte og en varm kærlighed til dem skinner frem overalt, parret med fin æsthetisk sans og takt.

I det følgende skal jeg nævne — foruden nogle inkurier — en række af de væsentligste udsættelser, jeg har fundet at gøre ved gennemlæsningen. De er gennemgående ikke slemme, og de fleste af dem falder kun for så vidt den nye udgiver til last, som han burde have fjærnet dem af Nauck's bog.

Carm. I. 2. 41—44: Det havde været ønskeligt, om W. havde forandret N.'s mærkelige forklaring af denne strofe: *filius Maiae* «som M.'s søn», *patiens* vokativ. 3. 28: *Gentibus* forklares — meget rigtigt — som «menneskeheden», og til støtte anføres denne betydning fra et sted hos Cicero; men er det da ikke ganske den samme, vi ser i 2. 5 *terruit gentes*? 3. 35: I ordene *pennis non homini datis* hører *non* ikke til *datis* alene, men til *homini datis*, «vinger, som ikke er givne mennesket» (men derimod andre væsener), og står altså på sin naturlige plads. Noget lignende gælder flere af de parallelsteder, hvormed Nauck fandt det fornødent at forsvare ordstillingen her. Noten burde stryges. 5. 5: *Simplex munditiis* skal efter N. betyde «einfach, doch zierlich geschmückt»; men så forstår jeg ikke, hvorledes ablativen opfattes. Det må dog vel være «tarvelig i pynt». Sst.: Det er ikke heldigt at nævne *Punica fides* som eksempel på, at *fides* er *vox media*: det betyder jo ikke «Punisk uærlighed», men «Punisk ærlighed» (= «uærlighed», idet «Punisk» = «u-»). Man kunde med samme ret påstå, at eftersom «Per Gante's genvej» betyder «omvej», må «genvej» være *vox media*. 5. 9: Nauck synes at have forstået *aurea* som refererende sig til åndelige egenskaber, ligesom Schütz forklarer det som «ægte», «uforfalsket». Men det er uden tvivl galt. Man kan nok bruge *aurei mores* (IV. 2. 23) til at udtrykke et hjærte uden svig («Hendes unge sjæl var prøvet guld», Ewald); men i denne sammenhæng må det betegne den strålende ydre skønhed. 5. 13: Hvorfor skrives her *intentata*? Ellers (11. 3 o. a. st.) staves verbet *temptare*. 7. 1: At opfatte *claram* (*Rhodon*) som «strålende i sollyset» er søgt. 9. 11: Den anmærkning, her henvises til, ved *metuentes* III. 12. 3 eksisterer ikke længer. 12. 37: Det er ikke nok at sige, at der ved *Scauros* især må tænkes på den bekendte M. Scaurus; der står pluralis, og Horats tænker sikkert også på sønnen, der dræbte sig selv efter panikken ved Athesis 12. 51 f.: Modsigelsen mellem dette sted og v. 18 havde vel fortjent at omtales. 13. 13 f.: *Non speres* betegnes som stærkere benægtende end *ne speres*, «du darfst durchaus nicht hoffen». Urigtigt: konjunktiven skyldes

betingelsessætningen og nærmer sig betydningen af futur. indik. 14. 6: At det knager i skibets ræer, forudsætter ingenlunde, at de er i stykker. 16. 6: Hvorfor må *incola Pythius* ikke ganske ligefrem betyde «Pytho's beboer», den Delfiske gud? 17. 4: *Usque* burde være forklaret: hver gang Faunus kommer, og så længe som han er der. 17. 16: *Ruris honorum* forbindes vist rigtigst med *benigno* (således Kiessling). 22. 14: Til *Daunias* kunde om ikke en geografisk bemærkning (sådanne overlader udgaven i reglen til håndbøgerne at give), så dog en grammatisk om endelsen været ønskelig. 25: Nauck finder i dette digt såvelsom i flere andre en virkningsfuld kontrast mellem metret (der i indledningen karakteriseres som mildt og alvorligt) og det bidende indhold. Jeg tror nu ikke, at denne karakteristik af den Sapfiske strofe er træffende — undtagelserne er for mange —. Og hvis den var det, vilde den nævnte kontrast være i høj grad stødende: man kan dog virkelig ikke skrive en nidvise på melodi af «Fred hviler over land og by». I indledningen til den 26de ode henvises angående Lamia's person m. m. til kommentaren til III. 17. Men denne henvisning er et tankeløst optryk; i den nye udgave er de herhen hørende bemærkninger ved III. 17 strøgne. 27. 24: *Pegasus* er ikke «en» vinget hest, mage til Bellerofontes's hest, men netop denne selv. 35. 2 f.: *Vel* — *vel* oversættes mindre korrekt ved «selbst — oder auch». Det betyder her «såvel — som», egentlig «det være sig (= hvad enten det kommer an på) — eller»; man tænke blot paa ordets grundbetydning som imperativ af *velle*, «vælg», «forlang». Den angivne oversættelse var kun rigtig, hvis det sidste *vel* ikke korresponderede med det første. 35. 21—24: Vanskelighederne i denne strofe er ikke fremhævede, end mindre fjærnede ved noten. Horats's tanke er sikkert denne: Spes og Fides følger altid med Fortuna, også når den optræder som *fortuna adversa*, ɔ: selv når ulykken hjemsøger mennesket, er Spes og Fides hos ham, de ledsager den. Men H. har fordunklet tankegangen ved at sige: de ledsager dig, Fortuna, når du forandrer udseende og forlader de mægtiges hjem, i st. f.: de ledsager dig, når du med forandret udseende (altså som ulykke) hjemsøger de mægtige. Den *fortuna,* som forlader deres hjem, er nemlig den uforandrede *bona fortuna*; den med det forandrede udseende, ulykken, forlader dem ikke, men kommer tværtimod anstigende. Og det, der skal siges, er ikke, at Spes og Fides ledsager denne eller hin *fortuna,* men at de følger mennesket under alle lykkens omskiftelser. 35. 35: Nauck's opfattelse af *nefasti* som nom. plur. er et ganske urimeligt påfund, som ikke burde opleve flere oplag; hvor finder man *homo nefastus*? 37. 26: *Fortes* trykfejl for *fortis*.

Carm. II. 1. 6: *Plenum opus aleae* sat i apposition til hele sætningen karakteriseres som en Taciteisk udtryksmåde. Det

er urigtigt: allerede hos Cicero findes lignende udtryk flere steder (*rem difficilem, ineptum negotium* osv.). At Tacitus går videre i denne brug, kommer jo ikke dette sted ved. 1. 36: De fem *r*'er i *quae caret ora cruore nostro* skal anskueliggøre det grufulde ved sagen. Da der jo ikke forlyder noget om, at sligt gjorde et andet indtryk på Romerne end på os, må det være tilladeligt også ved Danske citater at prøve, om en sådan opdyngning af *r*-lyde virkelig kan skabe en bestemt grundtone, det være sig i retning af det uhyggelige og grufulde eller i andre retninger. Hvad lighed i tonen kan man da føle i disse linier: «Herr Peder kasted runer over spange», «Der rinder sorg, rinder harm af roser røde», «Når hornet lyder, trommerne går», «Der vanker en ridder mellem grønne træer» —? Der skal et finere øre end mit til at opdage nogen fælles tone her. Løjerligt er det for resten, at der ikke skænkes samme fænomén nogen omtale i III. 27. 22—24. 6. 20: Punktum efter *uvis* er, om jeg har forstået kommentaren ret, en trykfejl; N. har i en ældre udgave kolon. 14. 16: Der er ingen rimelighed i at tage *corporibus* til *metuemus*; det hører til *nocentem*, «skadelig for sundheden». 15. 15: Det er en slem fejltagelse, som Nauck i øvrigt deler med Schütz, at gøre *privatis* til et substantiv i dativ; så bliver der jo ingen mening i *decempedis metata*. 16. 7 f.: *Gemmae, purpura, aurum* er = alle mulige kostbarheder, ikke = «pracht, macht und geld». Kan man tænke sig «pragt» som betalingsmiddel? 16. 18 f.: *Alio calentes sole* er ikke netop et land med et andet, varmere klima (altså *alius*: forskellig i sine virkninger); med *alius sol* kan sidestilles *uterque Phoebus* Ov. *met.* I. 338. 16. 21: *Vitiosa* burde forklares: er det «giftig» eller (som i *epist.* I. 1. 85) «sygelig»? 17. 17 ff.: Mon udg. forudsætter den Khaldæiske astrologi bekendt, siden de herhen hørende oplysninger mangler? 18. 14: I det bekendte *satis beatus unicis Sabinis* vil N. ikke have *satis* opfattet som substantiv. Det lader jeg stå hen; men hvorledes stedet *epod.* 1. 31 *satis superque me benignitas tua ditavit* kan føres som modbevis mod den Madvigske opfattelse, er mig en gåde. At Horats har nok i sin gård, siges jo ligefuldt, enten man tager *satis* sådan eller sådan. 20. 9: At *cruribus* skulde være dativ, «fordi *residunt* indeholder et *circumdantur*», er en løs påstand, som ikke burde trykkes op mere. En tilsvarende fejl er det at tage *ventis* i *epod.* 17. 34 som dativ, selv om betydningen *ludibrio esse* mulig skulde ligge i *ferri*; *ventis ferar* er passiv af *venti me ferant.*

Carm. III. 3: Både efter v. 48 og v. 52 står der punktum. Jeg formoder, at det på ét af stederne, snarest det sidste, er en trykfejl for komma. 4. 2: Hvorledes *longum melos* kan betyde «ein feierliches lied», kan jeg ikke forstå. I ældre udgaver forklarer N. rigtigt ordene som en opfordring til musen om

at dvæle længe, give sig god tid. 4. 8: *Subeunt* havde ikke behøvet nogen forklaring; men skal der gives én, burde den være bedre. *Sub-* betyder naturligvis «ind under» træerne. 4. 10: Forsøget på at forsvare læsemåden *limen Apuliae* måtte hellere være opgivet. Det rigtige bliver vel Madvig's *limina villulae* (de ældste hdskrr.: *limina Pulliae*). 4. 46: Også her går udg.'s konservatisme for vidt. Horats karakteriserer Jupiter som den øverste gud, som overherskeren over alle de tre riger, jord, hav og underverden; *urbes* bliver således (i alt fald forstået om oververdenens byer) ganske ubrugeligt på den plads, det står på, og Bentley's rettelse *umbras* er i alle måder så tilfredsstillende, at den vel kan kaldes sikker. 6. 24: Den gamle forklaring af *de tenero ungui* som «fra barnsben af» burde dog vist vige for den af Unger o. fl. hævdede, «lige til fingerspidserne», altså med *meditatur* (*mediatur* trykfejl) «går fuldstændig (med hud og hår) op i». Navnlig Plut. *de lib. educ.* 5 lader næppe nogen tvivl tilbage om udtrykkets betydning. 11. 40: At underforstå *tuas* til *sorores* (*sc. patrueles*) er tvungent. Kiessling har det rigtige: «weder *meas* noch *tuas*, sondern eben 'die Schwestern'».

14. 11: Rettelsen *expertes* for *expertae* måtte hellere ikke være optaget, så længe det er uvist, hvad *iam virum* skal rettes til. At *iam virum* (genetiv) *expertes* skulde kunne betyde «faderløse», tør jeg bestemt benægte[1]. 16. 31: *Fulgentem imperio fertilis Africae* forklares som omskrivning af den rigeste jorddrot. Nej, *imperium Africae* tilhører den Romerske prokonsul. H. nævner, som modsætningen til sine kår som beskeden proprietær, ikke den første den bedste rige godsejer, men selve den mægtigste (og altså «lykkeligste») mand i det rigeste land. Ellers blev det jo blot tanken i v. 26—27 om igen. Man må ikke overse stigningen: godsejer i Italien — statholder i Afrika — konge i Asien. 18. 3: Det er urigtigt at kalde *incedas* og *abeas* modsætninger: *incedere* betegner selve bevægelsen uden hensyn til mål eller udgangspunkt. 18. 6: Man ser ikke, om udg. tager *Veneris sodali* til *craterae* eller som et omskrevet *tibi*. 27. 13: Nauck vil supplere *mavis* med *felix esse*. Hellere med *esse*.

27. 57: *Urget absens* kaldes et oksymoron, som nærmer sig et moron. Deri har udg. ikke ret: *urgere* betyder at tiltale i hårde, indtrængende ord, og så er det ganske forståeligt, at Europe hører (= tror at høre) sin fader, skønt han er langt borte, tale disse hårde ord til hende: «Elendige Europe» osv. Ordene til v. 66 tages naturligst som Agenor's tænkte tiltale.

29. 48: I udtrykket *quod fugiens semel hora vexit* forklares *vexit* som «hat weggerafft», i ældre udgaver som = *advexit*. Det korrekteste er vel at sige, at *vehere* overhovedet er at

---

[1] «Faderløse» kunde måské udtrykkes *naeniam expertae*. Dette skal dog ikke være noget forslag til rettelse.

føre med sig (ligesom Tib. I. 4. 66: *dum vehet amnis aquas*): timen bringer det, idet den kommer, og fører det med sig, idet den forsvinder. Altså: hvad der én gang er kommen og gået (bægge dele!) på tidens ilende strøm.

Carm. IV. 1. 35: Det er højst vidunderligt, at *versus hypermeter* her skal «versinnlichen» den pludselige standsning i talen, men II. 3. 27 virke i stik modsat retning og anskueliggøre den uafbrudte vedvaren. Jeg tillader mig at nære den kætterske anskuelse, at Horats slet ikke tilsigter nogen kunstnerisk virkning hverken herved eller ved ordoverbrækning (*sit venia verbo!*), men ganske simpelt benytter disse friheder som behagelige små lettelser for versifikatoren.[1] 2. 31: *Tiburis ripas* betegner, hvis ikke Bentley's *rivos* er bedre, sikkert kun, ikke «vornehmlich» Anio's bred; Nauck har vist ikke tænkt på, at *ripae* tit bruges om forskellige strækninger af samme flodbred. 2. 33 og 41: Lachmann's rettelse *concinet* må være det rette: Horats vil dog vel ikke bøje sig for Antonius som den større digter. Se i øvrigt Kiessling! 8. 15 ff.: Når udg. ikke med Madvig vil udslette v. 16 foruden v. 17 (og rette *celeres* til *celeris*), burde der dog være gjort et forsøg på at forklare, hvorledes selve Scipio's bedrifter og vundne resultater kan forstås som subjekt for *indicant laudes*. 10. 2: Selv med *sperare* taget i betydningen «frygte» kan *insperata* ikke blive «ehe du dich dessen versiehst», men måtte betyde «som ikke frygtedes (kunde befrygtes)». Her er det ligefrem «som man (jeg) ikke ønsker», «ukærkommen». 15. 4: Kommaet efter *darem* urigtigt; skulde være punktum ell. lign. I den forrige ode burde der efter udg.'s opfattelse af stedet — den være rigtig eller gal — stå komma efter v. 41. 15. 6: Der savnes forklaring af *nostro restituit Iovi*. *C. S.* 42: Bemærkningen, at *castus* kommer af *καθαίρω*, er dog vist ikke ret på højde med vore dages sproghistoriske viden.

Epod. 9. 25: Madvig's «wunderschöne Verbesserung» (Kiessling) *Africani cui* burde ikke lades uænset; det vilde dog — for ikke at tale om de andre grunde, der taler for den — være alt for affektért at kalde den 3dje Puniske krig *bellum Africanum*. 10. 3: *Ut* skal ifølge Nauck være styret af *memento* og nærmest betyde «hvorledes». Det giver ingen rimelig mening. Nej, *ut*-sætningen er en selvstændig ønskesætning (*ut* = *utinam*) og *memento* et parenthetisk indskud. 11. 28: Noten forklarer, at *renodare* ikke betyder «binde (håret) i knude», men «løse knuden op». Ti, hedder det, «jenes thaten Mädchen, dieses Knaben». Den motivering er mig hélt ufattelig. Når drengene

[1] [Carm. II. 16, 34: tibi tollit hinnitum || Apta quadrigis equa bemærker Nauck: «der Hypermeter versinnlicht den Überfluss». På vrinsken eller på hopper? *Red.*]

ikke først binder deres hår i knude, hvorledes kan de så løse knuden op? 13. 11: *Grandi* burde forklares, = *adulto*: Kheiron's ord er af en dimissionstale, han holder ved skilsmissen fra sin udlærte discipel. 15. 7 ff.: Forsøget på at helbrede det fortvivlede sted ved at læse *dum pecori lupus infestus, dum tristis Orion turbarit* osv. er meget dristigt og lidet tilfredsstillende. 17. 12: Versets mange korte stavelser skal naturligvis «versinnlichen die Regsamkeit der zerfleischenden Raubtiere». Mon noget menneske kan sige mig, hvorfor digteren skulde føle mere trang til en sådan «versinnlichung» her end i v. 7 eller i v. 10 eller i v. 34 eller — en mængde andre steder?

Til sidst blot to uagtsomhedsfejl i noterne til samme digt: medens i v. 60 *proderat*, som der stod i tidligere udgg., er ændret til *proderit*, er noten til forklaring af impf. indik. bleven stående; i noten til v. 77 har bemærkningen *gehässig* ved *curiosus* i det nye optryk fået citationstegn om, som om det skulde være en oversættelse!

Efter således at have lettet mit hjærte for en del anker, hvoraf udgiveren vist selv vil erkende de fleste for berettigede, skal jeg slutte med at udtale håbet om snart at se en 15de udg., hvori pletternes antal er yderligere reduceret. Weissenfels's bearbejdelse har gode betingelser for at holde fast på de mange venner, som de Nauck'ske udgaver har vundet sig.

Randers d. 22de december 1895.

Valdemar Thoresen.

Hjalmar Edgren, Jämförande Grammatik, omfattande Sanskrit, Grekiska, Latin och Gotiska. I. Ljudlära och Nominal stambildningslära. Göteborg 1893.

Forfatteren af denne bog er ikke nogen ny og ukendt mand i sprogvidenskaben. Foruden en særdeles praktisk Sanskrit-Grammatik har han skrevet en betydelig række videnskabelige afhandlinger, navnlig henhørende til Sanskrit-Grammatik. Jeg havde oprindelig tænkt at afvente værkets fuldendelse, för jeg anmeldte det; men den omstændighed, at forfatteren har fået ansættelse som professor ved universitetet i Lincoln, Nebraska, vil sandsynligvis vanskeliggöre, om ikke umuliggöre bogens fortsatte udgivelse i Sverrig, hvorfor det må anses for hensigtsmæssigt og desuden på höje tid at henlede opmærksomheden på det allerede udkomne.

Bogen er beregnet på dem, som uden at göre Indoeuropæisk sprogvidenskab til deres hovedstudium have brug for en forståelse af denne videnskabs begyndelsesgrunde og metoder og en oversigt

over dens resultater til deres embedsexamen eller som støtte for deres sprogstudier. Forfatteren betegner den selv i forordet som en indledning til Brugmann's store «Grundriss». Han meddeler imidlertid så meget og i en så overskuelig ordning, at den også selvstændig, uden at fortsættes med studiet af Brugmann, vil kunne afgive en særdeles praktisk og brugelig vejledning for begyndere i dette studium, og den er ligesom forfatterens Sanskritgrammatik omhyggelig afpasset efter de læseres tarv, for hvilke den er bestemt, idet den giver dem en solid kundskab om det, som de behøve, med tilbørligt hensyn til den tid og det arbejde, som de ere istand til at ofre derpå. Særlig må den omhyggelighed fremhæves, hvormed forfatteren i det hele har forstået at sætte sig ind i begynderens standpunkt og ikke forudsætte noget som bekendt, som man på begynderstadiet netop trænger til at göres opmærksom på. Bogen begynder med en indledning over den sammenlignende sprogforskning, som fortsættes med en orientering om den sammenlignende Indoeuropæiske grammatik, med en oversigt over de Indoeuropæiske sprog med angivelse af de ældste mindesmærkers alder, de forskellige theorier om ursprogets forgrening, forholdet til de specielle historiske grammatikker m. m., samt hovedtrækkene af den Indoeuropæiske grammatiks historie. Lydlæren indledes med en lydphysiologisk oversigt, som afgiver grundlaget for fremstillingen først af de det Indoeuropæiske ursprog tillagte 46 lyd og derefter af døttresprogenes forhold til ursproget i den henseende; dette afsnit er oplyst ved to til hinanden svarende tegninger, som meget anskueligt fremstiller de antagne forandringer fra ursprogets til døttresprogenes lydbestand. Derefter fölger et afsnit om betoning i almindelighed, om ursprogets og døttresprogenes betoning.[1] Derefter göres rede for sprogsammenligningens principper, lydlove i ursproget og endelig ursprogslydenes repræsentation i døttresprogene, som selvfølgelig er det længste afsnit i bogen. Dette sidste betragtes under 3 synspunkter: normalforholdet, aptering (afvigelser fra normalforholdet på grund af visse lyds sammentræf, etc.) og analogidannelse; hvert afsnit (enkelte vokaler, tvelyd, etc.) begynder med et almindeligt overblik og slutter med detailregler og exempler; ved denne anordning opnås en god oversigt. På lignende systematisk og overskuelig måde gås der frem i «Formläran» (hvis 1ste og eneste delvis udkomne afsnit er stamdannelseslæren).[2] I affattelsen fremtræder overalt en omhyggelig gennemført bestræbelse for at frem-

[1] *bháramāna* og *svā́dīyān* (S. 29) ere ikke exempler på reglen, som den er affattet; modsætningen mellem *ápa* og *ἀπό* (ib.) er vel nærmest kun tilsyneladende; oprindelig og i anastrophe hed det *ἄπο*; antager man, at det blev proklitisk f o r a n sin styrelse, får man foran et enklitikon *ἀπό*, hvoraf foran et betonet ord *ἀπὸ*.

[2] *brūþi-* (S. 110) er kommet på et galt sted.

kalde de almindelige hovedprincipper i læserens bevidsthed, og oplysninger om afvigende anskuelser og andre enkeltheder gives i anmærkninger eller sættes med mindre tryk.

Da bogen er bestemt for begyndere, forekommer det mig, at visse alt for kort antydede enkeltheder trænge til oplysning: S. 53 l. 4 l. *dḗṣṭum* af **dḗç-tum* (jfr. § 205 b, 1). — *gamyḗ* (S. 57) kan vel kun være passiv. — *φϑέρσω* (S. 60), tilföj: episk. — *pítriyas* (S. 61 og 112) for *pítryas* er utvivlsomt på det nærmeste den oprindelige form, men dog kun funden ved beregning af, hvad der passer i Veda-vers, hvilket synes mig på en eller anden måde at burde være antydet. — «Protetisk *ϱ*» (S. 62) ɔ: *ϱ* med protetisk vokal. — *δοῦς* (S. 78) for *ὀδούς* (S. 119); eller er det en trykfejl for: **δοντ-ς*: *δούς* «som har givet», **ὀδόντ-ς*: *ὀδούς* «tand»? — *stighnṓmi* (S. 87), tilföj: vedisk. — *vidhávа-*, m., (S. 104) beror, så vidt vides, kun på en conjectur i BR. — *mortu-* (S. 105)? — *-στηνο-* (S. 107) kun i *δύστηνος*. — *ἕλμι-* (S. 109) for *ἕλμις*, G. *ἕλμινϑος*. — *yūnī* (S. 113) vel kun hos Vopadeva. — *çavasī́* (ib.), enestående dannelse, vel kun på et par steder i *Ṛg*veda, måske egennavn. — *ámṛtiya* (S. 123) for *ámartya*[1]. — Hertil høre også visse oversættelser: *ἱερός* «kraftig» (S. 29)[2]. — *rúpyāmi* (S. 63) har ikke samme betydning som *lumpā́mi*. — *lócana* (ib.) «oplysende» *ἅπ. εἰϱ.*, ellers subst. ntr. «öje». — *ἔχω* (S. 66) synes ikke heldig oversat ved «bærer», selv om dette nogenlunde passer til *sáhe* («holder stand imod, udholder, finder mig i»). — *diná* (S.

---

[1] Det undgår ikke min opmærksomhed, at disse ting og adskilligt af det følgende, som jeg vil anke over, ere skrevne med velberåd hu for korthedens skyld og i sidste instans må tilskrives forfatterens udstrakte lærdom; men hos begynderen vækker det skrupler eller usikkerhed eller opfattes som fejl.

[2] Jeg kan ikke undlade at benytte lejligheden til at lette mit hjerte ved en protest mod denne yndede og for tiden måske næsten eneherskende theori, som synes mig at have alt imod sig og intet for sig. Betydningen «hellig» er saa fast knyttet til ordet og alle dets afledninger i hele den Græske litteratur (Homer incl., f. ex. *ϑεῶν ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς*, Od. III 273, etc.), at det efter mit skön umulig kan have hævdet sig i en formentlig ældre betydning i et par Homeriske udtryk. Har en ældre betydning nogensinde existeret, må den allerede hos Homer have været fortrængt i folkets bevidsthed af betydningen «hellig», den eneste som var levende. *ἱερὴ ἲς Τηλεμάχοιο* o. lign. forklares tilstrækkelig af *διογενὴς Ὀδυσεύς* etc., og selv om en fisks hellighed (Il. 16, 407) skulde være et vanskeligt problem for vor vantro tid, måtte den dog formentlig hellere blive stående som et problem; for øvrigt giver bl. a. det umenneskelige element, hvori den lever, den en vis lighed med en havmand, som dog godt kunde være «hellig», ikke at tale om andre forsøgte og mulige forklaringer (når man har gjort det til en «sprællende» fisk, synes man mig at have forladt hypothesen «kraftig»). Hvis det er identisk med det Vediske ord *ishirá*, vil dette snarest styrke min opfattelse; thi *ishirá* er, ligesom dets stamord *ish*, et udelukkende religiøst ord og turde bedst kunne oversættes ved «hellig» (navnlig «velsignelsesrig» i religiøs forstand).

105) betyder «afskåren». — S. 107 l. 8: for «bedre» læs «venstre», måske oprindelig «bedre». — S. 109 l. 16: for *çreni-* læs: «*çreni-* i *çrenidant* måske = gotisk *hraini-* . . . .».[1] — *jūnīx* (S. 113) betyder vel kun «ung ko».

At også en del lapsus'er forekommer, fremgår af, at der på et par steder har indsneget sig Engelske ord i texten (S. 56 l. 26: and; S. 80 l. 16: in). *patis* (S. 66) må vel være forskrevet; der kræves et ord af samme slags som f. ex. *havis*. Skulde s. 34 l. 9 fg. ikke lyde «da tonen på 1ste stavelse ikke længer forandrede et følgende *e* til *i*»?

Korrekturen på et arbejde som dette med dets uendelighed af diakritiske tegn og slige petitesser er selvfølgelig vanskelig; men i en bog for mer eller mindre ubefæstede begyndere er det af største vigtighed, at den bliver gentagen så mange gange, til man slipper af med trykfejlene. Dem er der desværre en altfor stor mængde af (endog i trykfejlslisten findes i det mindste 1, hvilket jo for øvrigt er ganske fin de siècle). Til de mest meningsforstyrrende eller på anden måde farlige skal jeg anføre rettelserne: S. 51 l. 18 læs *ū*. — S. 60 l. 31 læs **τοιοο*. — S. 61 l. 17 læs mora. — S. 67 l. 2 læs = *rr*, *ll*. — Ib. l. 21 læs *ἀϑρόος*. — S. 68 l. 26 læs: + nasal. — S. 70 l. 33 læs: = *mpt*. — S. 82 l. 29 læs *πο-*. — S. 83 l. 16 læs *vācás*. — S. 84 og 85 læs *pr̥cchā́mi*. — S. 101 l. 19 læs *eu*. — S. 105 l. 23 læs *-τ-μο*. — S. 106 l. 23 læs «daglig». — S. 107 l. 23 læs: 2 pl. pass. *-minī*. — (S. 108 l. 5 «§ 62 anm.» må være galt citeret). — S. 109 l. 21 læs i parenthesen: i italisk navnlig såsom . . . — S. 116 l. 5 læs *ákshi*. — S. 117 l. 1 læs *-μων*. — S. 119 l. 18 læs *ἀ-γνω-τ-*. — Desuden findes en del trykfejl af den sædvanlige slags (forvexling af spiritus'er, accenter, diakritiske tegn, bogstaver, m. m.).

Heldigvis er det ikke for sildigt at råde bod på disse ufuldkommenheder ved et ganske simpelt middel, nemlig en oftere gentagen omhyggelig revision alene med det formål at göre jagt på trykfejlene og så lade en liste over rettelserne trykke og vedlægge hvert exemplar. Når en sådan revision er foretagen, vil arbejdet kunne göre overordentlig stor nytte, og det vilde være meget beklageligt, om forfatteren af sin ny stilling skulde blive forhindret i at fuldende det. Det udkomne er så hensigtsmæssigt, at man meget nødig undværer fortsættelsen.

S. Sørensen.

[1] Det har dog næppe været *r*shi'ens mening på grund af det almindelige ord *çrḗni-* («række, skare»), der på grund af hans så godt som selvfølgelige ubekendtskab med sproghistorie måtte have fortrængt et eventuelt ældre **çreni* i hans bevidsthed.

Den Amyklæiske Apollos Throne.

Af J. L. Ussing.

Dette Kunstværk, som Pausanias beskriver tilligemed Gudebilledet i 3. Bog Kap. 18, 9 til 19, 5, har stadig været et crux philologorum et archæologorum. Den ubehjælpelige Forfatter fortæller omstændelig, hvilke Billeder der vare paa den, men først derefter prøver han paa at forklare, hvad og hvorledes Thronen var, og dette gjør han saaledes, at det er meget vanskeligt at forstaa, hvad han mener. Det gamle Kunstværk er imidlertid saa interessant, at man nødig slipper det med et Non liquet. Der er skrevet mange Afhandlinger om det, og Flere have forsøgt at give en grafisk Restauration deraf. Quatremère de Quincy i Le Jupiter Olympien p. 196 ff. og pl. VII fremstiller en pragtfuld chryselefantin Throne, men med Guld og Elfenben kan dette Værk, der stod under aaben Himmel udsat for alle Veirligets Omskiftelser, ikke have været smykket. Et nyt Forsøg gjør Th. Pyl i Denkmäler und Forschungen 1852 Nr. 43, og dette efterfulgtes af et andet af L. S. Ruhl i samme Tidsskrift 1854 Nr. 70. Men feiler Quatremère til den ene Side, feiler Ruhl endnu mere til den modsatte, idet han tænker sig Thronen som en massiv Marmorbygning, hvilket aabenbart er uforeneligt med Pausanias' Beskrivelse. Der kan næppe være Tvivl om, at det har været en massiv Træbygning beklædt med Bronce; baade de fritstaaende Figurer og Reliefferne have været udførte i Bronce. Endelig har A. Furtwängler i sin Meisterwerke der griechischen Plastik (1893) S. 689 ff. leveret en ny Restauration, hvor M. Lübkes med mykenæiske Ornamentmotiver rigt udstyrede Tegning gjør et stilfuldt Indtryk, og har fundet Bifald hos Adskillige; dog lider ogsaa den af saa store Mangler og stemmer saa lidt med Pausanias' Beskrivelse, at den ikke kan godkjendes.

Hvad vi vide, er Følgende. Paa Hyakinthos' alterformede Grav, hvor der hvert Aar paa Hyakinthia ofredes til denne Heros igjennem en Broncedør, stod Apollokolossen. Det var et gammelt uformeligt Billede, Legemet som en Søile, ikkun Hovedet, Tæerne og Armene udførte; i den ene Haand holdt han Buen, i den anden et Spyd. Dens Høide anslaar Pausanias efter et Skjøn til 30 græske Alen, d. e. 45 Fod. Den var naturligvis af Bronce ligesom det lignende Gudebillede i Thornax, som man tænkte paa at forgylde, i hvilken Anledning man sendte Bud til Krösos for at kjøbe Guld. Den rige Konge forærede Lakedæmonierne, hvad de behøvede (Herodot 1, 69); men da de havde faaet det, foretrak de at anvende det «til den amyklæiske Apollos Udsmykkelse», som Pausanias siger III, 10, 10. At derved tænkes paa den Throne, vi her omtale, er ret sandsynligt, se Quatremère de Quincy p. 200. Gudebilledet lignede altsaa de gamle Træbilleder *(ξόανα)* i Templerne, og det blev ligesom disse iført en Kjortel, *χιτὼν* (Paus. c. 16, 2). Det antages med Sandsynlighed, at den Amyklæiske Apollo er afbildet paa to græske Broncemønter, se Imhof-Blumer and Gardner Numismatic commentary on Pausanias p. 59 Nr. XVI og XVII. Den ene er fra Kleomenes III. eller en anden af Spartas sidste Konger, den anden er fra Romertiden, over 400 Aar yngre. De ere ikke ganske ens; men det er vel ikke umuligt, at man i en saa lang Tid kan have ændret Klædningens Snit. Paa den ældre Mønt hænger denne frit ned, saa at Statuen næsten faar Kegleform, paa den yngre er den snøret tæt omkring Søilen, og man mindes om den ephesiske Artemis.

For at gjøre yderligere Ære af dette gamle hellige Gudebillede besluttede nu Spartanerne, formodentlig i det 6. Aarh. f. Chr., at give det en pragtfuld Thronstol, og man overdrog en Kunstner ved Navn Bathykles fra Magnesia ved Mæandros at udføre Arbeidet. Det kunde synes en underlig Tanke at ville give en saadan staaende Figur en Stol, som jo slet ikke kunde harmonere med dens Stilling; men man maa lade den fromme Fantasi have sin Ret. Det var jo en mægtig Guddom. Naar Zeus og Hera sad thronende i deres Templer, burde man ikke gjøre mindre Ære ad Apollo. Det var selvfølgelig en virkelig Throne eller Lænestol saaledes som vi

kjende dem fra antike Monumenter; lad mig erindre om Zeus' Throne paa Parthenonsfrisen, om mangfoldige attiske Relieffer, om Mønter, og hvis man ønsker ældre Monumenter, om Endöos' Athene, om Statuerne paa Branchidernes hellige Vei, ja selv om spartanske Gravmonumenter. En saadan Throne har man bygget omkring denne staaende Kolos; selvfølgelig maatte Sædet da blive gjennembrudt, ellers kunde Kolossen ikke «staa deri» (cap. 19, 1).

Alt dette er klart og forstaaeligt, og er ogsaa af de fleste Fortolkere opfattet nogenlunde paa samme Maade. Men den nyeste Fortolker, Furtwängler, er kommen til et ganske andet Resultat, fordi han har ment at kunne benytte nogle nye monumentale Kjendsgjerninger. Først og fremmest Udgravningerne paa selve Stedet. Det gamle Amyklæ synes at have ligget paa den Høi, hvorpaa der nu staar et lille Kapel for Hagia Kyriaki, omtrent en halv Mil Syd for Sparta og to Minuters Gang vestlig for Eurotas. Paa dette Sted har Tsuntas i 1892 foretaget Udgravninger, for hvilke der gjøres fuldstændig rede i Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική 1892 S. 1 ff. De virkelig gamle Mure, han har fundet, ere ikke mange: et Stykke af en cirkelformet Mur, kun lidet over Kvadranten; om det har været en halv eller en hel Cirkel, kan Ingen sige; og indenfor denne Resten af en firkantet Bygning, som en i Cirkelen indskreven Kvadrat; Rummet imellem denne og Cirkellinien er brolagt. Tsuntas mener her at have fundet Fundamentet til Thronen, og Furtwängler er enig med ham (S. 693), dog med nogen Modifikation. Altret er efter hans Mening ikke den indre Firkant, men den ydre Kreds. Det skal oprindelig have været rundt; han gjør opmærksom paa at adskillige meget gamle Altre have været runde, som Altret paa den af Schliemann fundne Gravplads i Mykenæ, det store Zeusalter i Olympia o. a. Men Altret, siger han, er ikke vedblevet at være rundt; «da man opstillede det store Idol derpaa, skar man Forsiden lige af», saa at Altrets Grundplan blev en Halvcirkel; og da saa Bathykles opførte den store Throne, fik ogsaa Graven en ny Beklædning, og de af Pausanias omtalte Billeder anbragtes derpaa. Jeg fatter rigtignok ikke, hvorfor Kolossen ikke nok saa godt kunde staa paa et cirkelrundt, som paa et halvcirkelformet Fodstykke;

det er virkelig ikke af dette Hensyn, at Furtwängler antager, at man har afskaaret Forsiden, men dels fordi de fundne Murlevninger syntes ham at anbefale dette, dels og fornemmelig fordi det krævedes af den af ham projekterede Restauration. Men en saadan Afskjæring er aldeles uantagelig. Et Alter er en urørlig Helligdom, og Grækerne begik ikke den Helligbrøde af dekorative Hensyn at beskjære det. Altret har upaatvivlelig været firkantet, som man ogsaa ledes til at slutte af de derpaa anbragte Billedrækker. Disse vare nemlig efter Pausanias Kap. 19, 3 fire: 1) Semele, der indføres i Olympen af sin Søn Dionysos; Iris gaar i Spidsen af Toget; efter hende Amphitrite og Posidon, Zeus og Hermes, og bagest, efter Semele, hendes Søster Ino. 2) Hyakinthos og hans Søster Periböa indføres i Olympen af Artemis, Athene og Aphrodite, ledsagede af Horaerne og Mörerne og af selve Underverdenens Guder, Pluto og Kora og Demeter. 3) Herakles indføres i Olympen af Athene og andre Guder. 4) Thestios' 3 Døttre, Leda, Althæa og Hypermnestra, Muserne og Horaerne. Det er aldeles ubeføiet, naar Furtwängler S. 700 vil reducere det til 3 Rækker, og i Forbindelse dermed stryger de paa det sidste Sted nævnte Horaer som uægte. Men hvilken Form man end antager at Altret eller Graven har havt, synes der ikke at være nogen Sandsynlighed for at de af Tsuntas fundne Murlevninger have hørt dertil. En Grav har han ikke fundet, og hvad der er fundet, har ingen Lighed med det Fundament, der krævedes.

Med Hensyn til selve Opstillingen af Gudebilledet har Furtwängler efter Stephanis tidligere udtalte Tanke ment at kunne benytte nogle Mønter fra Aenos i Thrakien (se Müller-Wieseler, Denkmäler II Nr. 298), hvor man ser en Herme opstillet paa Sædet af en Lænestol. Vi kunne give Furtwängler Ret i at en Stol er til at sidde paa, og «det Væsentlige ved en Stol er Sædet», og vi finde det, om ikke just smagfuldt, saa dog naturligt, naar man i etruskiske Grave satte Kanobosvasen med den Afdødes Aske op paa Sædet af en Stol, som om han skulde throne der. Vi kunne ogsaa forstaa, at Ænierne efter samme Tankegang satte et gammelt, maaske himmelfaldent, Billede op paa en Thronstol; men det har naturligvis været et lille Træbillede, og ikke som Furt-

wängler mener, «et Idol af kolossale Proportioner». En saadan Kolos vilde ikke kunne bæres af Stolesædet og kunde altsaa ikke staa der. Den amyklæiske Kolos kræver et anderledes solid Fundament. Furtwängler har ogsaa indset dette; han lader Kolossen efter Pausanias' Ord staa paa Altret; men Altret og Sædet bliver ham eet, og Thronen bygges ikke udenom Altret, men bygges sammen med det. Thronens Bagside er ogsaa Altrets; den har samme Bredde som Altret, men udvider sig betydelig til begge Sider. Allerede herved fjerner man sig fra Begrebet om en Throne; en *θρόνος* eller Lænestol er bestemt til een Person, i det Høieste til to nær sammenhørende Guddomme som Hades og Persephone, Demeter og Kora; den af Furtwängler konstruerede bliver en Sofa eller *κλίνη*. Men, vil man maaske sige, dette taler netop til Fordel for denne Restauration; thi Pausanias siger jo, at der var flere Sæder. I Begyndelsen af Kap. 19 læse vi: *Τοῦ θρόνου δὲ, ᾗ καθίζοιτο ἂν ὁ θεός, οὐ διὰ παντὸς κατὰ τοῦτο συνεχοῦς ὄντος ἀλλὰ καθέδρας παρεχομένου πλείονας, παρὰ δὲ καθέδραν ἑκάστην ὑπολειπομένης εὐρυχωρίας τὸ μέσον ἐστὶν εὐρυχωρὲς μάλιστα, καὶ τὸ ἄγαλμα ἐνταῦθα ἐνέστηκεν.* «Den Del af Thronen, hvor Guden skulde sidde (hvis han ellers kunde sidde, altsaa Sædet), danner ikke en hel uafbrudt Flade, men afgiver flere Sæder, og ved hvert Sæde er der en aaben Vidde, men den midterste er den største, og i den staar Guden». Hensigten med disse Sæder er uden Tvivl rigtig forklaret af Furtwängler S. 705. Paa de høie Festdage bleve ogsaa andre Guders Billeder førte i Procession hen til den Amyklæiske Gud. De vare hans Gjæster og deltoge med ham i de ydede Ofringer (*θεοξένια* eller *θεοδαίσια*). Det var selvfølgelig mindre Billeder, og de til dem bestemte Pladser vare mindre. Hvorledes have vi nu at tænke os disse Pladser eller *καθέδραι*? Quatremère de Quincy tænker sig forskjellige Muligheder og optegner dem Pl. VI. Det kunde enten være smaa Lænestole, der bleve satte paa Sædet, eller det kunde være Udskjæringer i dette af samme Art som den store Udskjæring, hvori Apollo stod. Det Sidste er aabenbart det Sandsynligste, thi Pausanias gjør ingensomhelst Forskjel paa dem. Men deraf følger ikke, at de alle, to eller tre paa hver Side, skulde være anbragte i den samme rette Linie, som Quatremère

tænker sig det, og efter ham Pyl. Tænke vi os to paa hver Side, kunde de dertil hørende Pladser godt anbringes saaledes, at de dannede rette Vinkler med Kolossens Plads, og Thronens Grundplan kunde blive, som man maatte vente, kvadratisk.

Ved Optegningen af Thronen afviger Furtwängler fra sine Forgængere deri, at han ikke lader de af Pausanias c. 17, 10 nævnte Chariter og Horaer være Thronens egentlige Bærere. Han giver den firkantede Ben ligesom Stolene paa Branchidernes hellige Vei, hvilket ogsaa i konstruktiv Henseende synes rimeligere ved et saa kolossalt Værk, og de to Chariter og de to Horaer anbringes imellem Forbenene og imellem Bagbenene ligesom Echidna og Typhoeus paa den venstre og Tritonerne paa den høire Side. Heri har han vistnok Ret; men for øvrigt lader hans Rekonstruktion af Thronen sig ikke forsvare. Han støtter denne paa en lille Terracottamodel af en Stol med Ryg, som fra Sabouroffs Samling er gaaet over i Berlins Museum (afbildet S. 703); men dette er ganske sikkert ikke, som han antager, en Efterligning af en Pragtstol eller en Gudethrone; det forestiller et simpelt Stykke Bohave fra et tarveligt Hjem. Det er en Træstol med firkantede Ben. Ryggen dannes ved at de forhøiede Bagben forenes ved et ligeledes firskaaret Overstykke, der paa begge Sider rager ud over Bagbenene. Under dette og parallelt dermed ligge to lignende Tværtræer, af hvilke det nederste paa samme Maade som det øverste rager ud over Bagbenene. Disse Tværtræer krydses af tre med Bagbenene parallele, brede, ligeledes firskaarne Træstykker, som kunde svare til hvad vi vilde kalde Tremmer. Derved fremkommer der kvadratiske Aabninger, fire i hver af de tre Rækker. Disse Aabninger vise sig i Terracottamodellen kun som Fordybninger; det vilde have voldt Vanskelighed baade ved Modelleringen og ved Brændingen at gjøre Ryggen virkelig gjennembrudt som i Originalen. Furtwängler ser alt dette i et mere storartet Lys. Hvad vi have kaldt Tværtræer og Tremmer, kalder han Bjælker, og Fordybningerne kalder han reserverede Pladser til billedlig Udsmykning ligesom Metoperne paa de doriske Templer, og her anbringer han de af Pausanias opregnede Billeder i tre Rækker, 9 i hver Række, af

hvilke de to yderste og den midterste ere aflange, de andre kvadratiske. En saadan symmetrisk Ordning er det nemlig lykkets ham at gjennemføre; men dette indeholder intet Bevis for Rigtigheden af Restaurationen, thi ogsaa andre Ordninger vare mulige, og hvis nu Pausanias' Ord i § 10: *τὰ δὲ ἐπειργασμένα καθ' ἕκαστον ἐπ' ἀκριβὲς διελθεῖν ὄχλον τοῖς ἐπιλεξομένοις παρέξειν ἔμελλεν, ὡς δὲ δηλῶσαι συλλαβόντι* etc. ere saaledes at forstaa, at hans Opregning ikke er ganske fuldstændig, hvad betyder saa Symmetrien? den vilde jo forstyrres, naar der blot kom en eneste Figur til. Men der er en langt vægtigere Indvending at gjøre imod denne Fordeling af Billederne i særskilte Felter, der adskilles ved brede Rammer. Alle de ældste Billedrækker vi have, paa Lervaser, Metalskaale eller Marmorrelieffer, lade Billederne optræde umiddelbart ved Siden af hinanden uden Adskillelse; det er først den udviklede attiske Kunst, der har indset, at et Billede gjør en større Virkning, naar det staar alene paa en tom Flade, end naar det pakkes tæt sammen med andre, og det Hele fyldes af Billeder. Furtwängler forsvarer sin Anordning S. 727 f. ved at paaberaabe sig nogle i Olympia fundne Brudstykker af en Broncebeklædning til, vi vide ikke hvilken, Gjenstand, se Olympia IV, Text S. 102 f., Curtius i Abhdl. d. Berliner Akademie 1879 S. 12 ff. Her er der ganske vist kvadratiske Billedfelter, men disse indrammes af smalle Ornamentbaand, hvor Alt er fuldt af Dekoration, saa at man her ser den samme horror vacui, som overalt i den ældste Kunst. Desuden skriver Furtwängler selv i Texten til Olympia anf. St.: «Bei allen verwandten Reliefs sind nur vertikal über, nicht horizontal nebeneinander angeordnete Felder zu konstatiren», saa at han selv maa indrømme, at Analogien ikke er til Stede.

Ogsaa i en anden Henseende har Terracottamodellen ledet Furtwängler vild. I § 14 skriver Pausanias: *τοῦ θρόνου δὲ πρὸς τοῖς ἄνω πέρασιν ἐφ' ἵππων ἑκατέρωθέν εἰσιν οἱ Τυνδάρεω παῖδες, καὶ σφίγγες τέ εἰσιν ὑπὸ τοῖς ἵπποις καὶ θηρία ἄνω θέοντα, τῇ μὲν πάρδαλις, κατὰ δὲ τὸν Πολυδεύκην λέαινα. ἀνωτάτω δὲ χόρος ἐπὶ τῷ θρόνῳ πεποίηται, Μάγνητες οἱ συνειργασμένοι Βαθυκλεῖ τὸν θρόνον.* Dette er i Almindelighed uden Tvivl rigtig forstaaet saaledes, at paa Toppen af de

bageste Ben stode Dioskurerne, hele Figurer, ligesom de paa Overstykket anbragte Mænd, som Pausanias kalder Magneter; men Furtwängler anbringer dem som Relieffer paa Overstykkets Fremspring til høire og til venstre. Sfinxerne faa derefter ikke deres Plads paa selve Bagbenene, lige under Dioskurerne, men paa det underste Tværtræs Fremspring; og Løven og Pantheren, hvorom Pausanias siger, at de løbe opad, og som altsaa nødvendig maa anbringes paa Stolens Bagben under Sfinxerne, men i modsat Retning, saa at de løbe ikke paa tværs, men paa langs af Benet, dem anbringer han ovenpaa Overstykket som hele Figurer, der hvor Terracottastolen har et Par Sfinxer; han synes at oversætte *ἄνω θέοντα* «de løbe øverst oppe», og han tænker ikke paa, at den Plads, de der indtage, passede ikke løbende, men kun stillestaaende Figurer.

Men nu selve Sædet, eller Sæderne. Dette ligger efter F. umiddelbart ovenpaa Altret, men gaar langt udenfor dette baade til høire og til venstre. Ryggen var efter hans Mening dannet af 10 opretstaaende Bjælker. En vinkelret Fortsættelse af disse Bjælker i horizontal Retning danner Hovedmassen af Sædet. Imellem dem, lige ud for Billedfelterne, fremkommer der aabne Mellemrum, der for neden dækkes af Fyldinger. Dette er de af Pausanias kaldte *εὐρυχωρίαι*. F. betegner dem som «sitzartige Flächen»; dette skulde være Pausanias' *καθέδραι*; men de Fleste ville vist finde, at de kun have liden Lighed med Sæder. Da det midterste Billedfelt hører til de aflange, bliver den midterste *εὐρυχωρία* ganske rigtig bredere end de andre; men han glemmer, at de to yderste maatte blive ligesaa brede. I den midterste *εὐρυχωρία* staar Guden. Vi ville sige «paa denne Plads», men Pausanias siger *ἐνέστηκε*, og F. opgiver ikke dette *ἐν*; S. 705 Anm. 1 siger han: «Apollon selbst steht drin, d. h. mit seiner Plinthe eingelassen». Der behøves vist ingen videre Gjendrivelse af alt dette.

Exegetiske Smaabemærkninger.

Af J. L. Heiberg.

Nedenstaaende Smaating gjør ikke Fordring paa at indeholde noget særligt nyt eller mærkværdigt; det er tilfældige Iagttagelser og Parallelsteder, der under min Læsning har samlet sig om Platons Apologi og Kriton og maaske kan tjene til fyldigere Belysning af et og andet Sted[1] i disse to Skrifter, som med Rette indtager en saa fremtrædende Plads ved Skoleundervisningen og bedst beviser deres uudtømmelige Rigdom derved, at de, hvor tidt man end læser dem, bestandigt ægger til ny Tanker og Iagttagelser i alle Retninger. Der er ikke skrevet ret mange Bøger, som man med Udbytte kan læse et Par Gange hvert Aar.

At *ὁμολογοίην ἂν ἔγωγε οὐ κατὰ τούτους εἶναι ῥήτωρ* Apolog. 17 b betyder: saa vil jeg gjerne indrømme, at jeg er en ganske anderledes Taler end de, er forlængst erkjendt. Foruden Sympos. 211 d *(τὸ καλόν) ὃ ἐάν ποτε ἴδῃς, οὐ κατὰ χρυσίον τε καὶ ἐσθῆτα καὶ τοὺς καλοὺς παῖδάς τε καὶ νεανίσκους δόξει σοι εἶναι* (meget skønnere) og Herodot I, 121 *ἐλθὼν δὲ ἐκεῖ πατέρα τε καὶ μητέρα εὑρήσεις οὐ κατὰ Μιτραδάτην τε τὸν βουκόλον καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ* (meget fornemmere) kan endnu anføres Demosth. XXI, 169 *ἐγὼ γὰρ οἶδ' ὅτι πολλοὶ πολλὰ κἀγαθὰ ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι, οὐ κατὰ τὰς Μειδίου λειτουργίας* (langt værdifuldere), Thukydid II, 62, 3 *ὥστε οὐ κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν — αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται* (langt betydeligere), Diodor XVI, 57 *οὐ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐκπεμπομένων στρατιωτῶν τοὺς μισθοὺς λαβόντες* (langt rigeligere), Lukian Piscat. 19 *ὁ τρόπος δὲ καὶ ἡ παιδεία οὐ κατὰ Σολέας ἢ Κυπρίους* (langt finere), id. Herod. 8 *καὶ ὑποδέχεται πόλις ἡ ἀρίστη οὖσα οὐ κατὰ Πίσαν μὰ Δί' οὐδὲ τὴν ἐκεῖθι στενοχωρίαν* (langt større). Den i sig selv rent neutrale Sammenligning (at noget ikke stemmer med noget andet, sml. Apol. 20 e, Staten 555 a, 576 c) har altsaa ved et Lune af Sproget faaet en Betydning in meliorem partem lagt ind i sig ligesom paa Dansk «anderledes» i: en anderledes Ka'l, en ganske anderledes Taler. Udtrykket kan naturligvis ogsaa slaa om i den modsatte Betydning, som i dette Tilfælde ligger vor Sprogopfattelse

[1] Jeg tager derved særligt Hensyn til Wiehes Bearbejdelse, 4. Udg. ved Trojel, da den bruges saa meget i vore Skoler.

nærmere (ikke at sammenligne med, ikke nær saa god); dog synes dette at være meget sjeldnere paa Græsk; jeg kjender kun Herodot II, 10 *εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ποταμοί, οὐ κατὰ τὸν Νεῖλον ἐόντες μεγάθεα, οἵτινες ἔργα ἀποδεξάμενοι μεγάλα εἰσί* (som ikke kan sammenlignes med N. i Størrelse ɔ: meget mindre).[1] Men Phænomenet har et videre Omfang. For det første indskrænker det sig ikke til *οὐ κατά*, men forekommer ogsaa i Spørgeform. Paa Overgangen staar et Sted som Platons Stat 466 a: *νῦν ἡμῖν ὁ τῶν ἐπικούρων βίος, εἴπερ τοῦ γε τῶν ὀλυμπιονικῶν πολύ τε καλλίων καὶ ἀμείνων φαίνεται, μή πῃ κατὰ τὸν σκυτοτόμων φαίνεται βίον;* (at svare til, være i Niveau med). Sammenstillingen af *οἱ φύλακες (οἱ ἐπίκουροι)* med de andre *μισθωτοί*, der gjør deres Arbejde, men ingen Del har i Statens Goder (at *οἱ ἐπίκουροι* altsaa lever *κατὰ τοὺς σκυτοτόμους*) er fremsat i IV, 1, hvortil her sigtes *(νῦν)*. Uden at noget saadant positivt Led foresvæver som Modsætning, hedder det i Gorg. 512 b: *μὴ σοὶ δοκεῖ κατὰ τὸν δικανικὸν εἶναι;* «staar han ikke betydeligt over Procuratoren?» (der fortsættes med *καίτοι*). Dernæst siges paa samme for os paafaldende Maade *οὐχ ὅμοιος* og *οὐκ ἴσος* om det større og fortrinligere, f. Ex. Il. I, 278 *ἐπεὶ οὔ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς | σκηπτοῦχος βασιλεύς*, IV, 410 *τῷ μή μοι πατέρας ποθ' ὁμοίῃ ἔνθεο τιμῇ* (anderledes V, 441 *ἐπεὶ οὔ ποτε φῦλον ὅμοιον | ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων*, hvor det for os besynderlige falder bort ved Sidestillingen med *τε-τε*), Demosth. XXIII, 196 *οὐκ ἴσα τοῖς νῦν στρατηγοῖς ἀγαθὰ εἰργασμένους*, Herondas II, 32 *καὶ τῇ γενῇ φυσῶντες οὐκ ἴσον τούτῳ*. Endelig bruges *ἀλλοῖος* (i Modsætning til dansk: anderledes) i Betydningen: ringere, Od. XIX, 265 *καὶ γάρ τίς τ' ἀλλοῖον ὀδύρεται ἄνδρ' ὀλέσασα . . . | ἢ 'Οδυσῆ'*, hvormed kan sammenlignes den bekjendte Brug af *ἄλλως*: forgæves. Omvendt staar *ἄλλως* i Betydningen: bedre, Od. VIII, 176; XX, 211; XXIV, 107, overalt i Formlen *οὐδέ κεν ἄλλως* (i Versets Slutning). Sammestedshen hører *τοσοῦτος* saa lille, *τοσοῦτοι* saa faa; sml. Herodot VII, 103 *εἰ δὲ τοιοῦτοί τε ἐόντες καὶ μεγάθεα τοσοῦτοι, ὅσοι σύ τε καὶ οἱ παρ' ἐμὲ φοιτῶσι Ἑλλήνων ἐς λόγους, αὐχεῖτε τοσοῦτο* (idet i ikke er bedre beskafne og ikke større af Væxt). Til en vis Grad beslægtet med de her omhandlede Udtryk er den i syntaktisk Henseende mærkelige Vending *οὐχ ὡς* i Steder som Od. XXI, 427 *ἔτι μοι*

[1] [Smlgn. Thucyd. VII 77, 3: *οὐ κατ' ἀξίαν*. *Red.*]

μένος ἔμπεδον ἐστίν | οὐχ ὥς με μνηστῆρες ἀτιμάζοντες ὄνονται, Herodot IX, 18 *ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοί, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην*, Lukian De hist. conscr. 51 *οὐ γὰρ ὥσπερ τοῖς ῥήτορσι γράφουσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν λεχθησόμενα ἔστι.*

17 c maa der interpungeres saaledes (Prof. Gertz har i sin Oversættelse den rigtige Interpunction): *ἃ λέγω. καὶ μηδείς* etc., da Meningen er: jeg taler i dagligdags Vendinger, da jeg er overbevist om min Sags Retfærdighed. Og i maa ikke vente, at jeg skal bruge rhetoriske Kunster osv.

Da Apologiens Charakter som virkelig Retstale bliver bestridt, efter min Overbevisning med megen Overdrivelse, er det ikke uden Betydning at constatere alle Berøringspuncter med foreliggende Taler, hvis Charakter er uomtvistelig. Man sammenligne i den Henseende med 19 d det ganske parallele Sted Demosth. L, 3: *ὅσοι μὲν τῶν στρατιωτῶν ἐστὲ καὶ παρῆτε ἐκεῖ, αὐτοί τε ἀναμνήσθητε καὶ τοῖς παρακαθεζομένοις φράζετε τήν τ' ἐμὴν προθυμίαν καὶ τὰ συμβάντα*, og med Anytos' Argument 29 c Talen mod Neaira 112: *ὥστε πολὺ μᾶλλον ἐλυσιτέλει μὴ γενέσθαι τὸν ἀγῶνα τουτονὶ ἢ γενόμενον ἀποψηφίσασθαι ὑμᾶς. κομιδῇ γὰρ ἤδη παντελῶς ἐξουσία ἔσται ταῖς πόρναις συνοικεῖν, οἷς ἂν βούλωνται.* Vendingen *ὥστε μὴ δύνασθαι λογίζεσθαι* 37 c sikres ved Demosth. Prooem. 53: *οὐ δύνασθε πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς λογίσασθαι τοῦτο.* Beslægtet med 41 c: *ἢ ἄλλους μυρίους ἄν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας*, ogsaa i den lette Anakoluthi, er Demosth. XXII, 13: *οἷον πολλὰ μὲν ἄν τις ἔχοι λέγειν καὶ παλαιὰ καὶ καινά· ἃ δ' οὖν* etc.

Med det paafaldende *ἐπεί* 19 c og 20 a kan sammenstilles den ligesaa elliptiske Brug hos Theophrast Hist. plant. III, 1, 3 *οὐκ ἐχόντων γὰρ σπέρμα φανερόν, ἀλλὰ τῶν μὲν οἷον χνοῦν τῶν δ' ἄνθος, ὥσπερ τὸ θύμον, ὅμως*[1] *ἀπὸ τούτων βλαστάνουσιν. ἐπεὶ ἥ γε πλάτανος ἔχει φανερῶς καὶ ἀπὸ τούτων φύεται* (for ikke at tale om, at Platanen osv.); V, 9, 5: *δύσκαπνα δὲ τῷ γένει μὲν ὅλως τὰ ὑγρά· . . . λέγω δὲ τὰ ὑγρὰ τὰ ἔλεια οἷον πλάτανον . . . ἐπεὶ καὶ ἡ ἄμπελος, ὅτε ὑγρά, δύσκαπνος* (det fremgaar ogsaa af, at Vinstokken osv.); fragm. IV, 60: *ἔτι δὲ τούτου μεῖζον, ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἄν τις καταπλάσῃ, δί-*

---

[1] *ὅμως* giver ingen rigtig Mening paa dette Sted; det skal vistnok flyttes ned foran det følgende *ἀπὸ τούτων*, hvor det savnes (skønt Platanen har synligt Frø, voxer den dog af . . .).

δωσι τὴν ὀσμὴν εἰς τὰ οὖρα τὰ ἀπὸ τῶν ἀρωμάτων. ἐπεί γε κοιλίαν κινεῖ καὶ ἡ ἶρις (og det er ikke saa utroligt, da osv.); Pausanias II, 34, 3: *τοῦτο δὲ εἰ τοιοῦτόν ἐστιν, οὐκ οἶδα, ἔλεγον δὲ οἱ περὶ τὰ Μέθανα· ἐπεὶ χάλαζάν γε ἤδη θυσίαις εἶδον καὶ ἐπῳδαῖς ἀνθρώπους ἀποτρέποντας* (umuligt er det ikke, da osv.; paa Dansk kunde her med en lignende Korthed siges: og jeg har da forresten set).

Til *οὐ . . . γέγονεν, εἰ μὴ ἔπραττες* 20 c svarer Lukian Phalar. I, 10: *εἶτα οἴεσθε τὸν πρὸς τοὺς ὀθνείους φιλάνθρωπον οὕτως ἀδίκως τοῖς οἰκείοις προσφέρεσθαι, εἰ μή τι διαφερόντως ἠδίκητο;* med den samme Nuance i Betydningen (at han factisk behandler sine egne slet).

I *πρὸς ὃν ἐγὼ σκοπῶν τοιοῦτόν τι ἔπαθον* 21 c forbinder man vel i Reglen *πρὸς ὅν* med *ἔπαθον*; for at forbinde det med *σκοπῶν,* som i Wiehes ældre Udgaver, taler Theophrasts fragm. IV, 45: *πρὸς δὲ τὰς δυνάμεις σκοπουμένοις δόξειεν ἂν ἄτοπον εἶναι τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τοῦ ῥοδίνου.*

Sammenstillingen *φύσει τινὶ καὶ ἐνθουσιάζοντες* 22 c belyses godt ved den ogsaa i sig selv meget interessante og tankevækkende Bemærkning i Aristoteles' Magna Moralia II, 8 S. 1207[a] 35: *ἔστιν οὖν ἡ εὐτυχία ἄλογος φύσις· ὁ γὰρ εὐτυχής ἐστιν ὁ ἄνευ λόγου ἔχων ὁρμὴν πρὸς τἀγαθὰ καὶ τούτων ἐπιτυγχάνων· τοῦτο δ' ἐστὶ φύσεως· ἐν γὰρ τῇ ψυχῇ ἔνεστι τῇ φύσει τοιοῦτον, ᾧ ὁρμῶμεν ἀλόγως, πρὸς ἃ ἂν εὖ ἔχωμεν. καὶ εἴ τις ἐρωτήσειε τὸν οὕτως ἔχοντα· διὰ τί τοῦτο ἀρέσκει σοι οὕτω πράττειν; οὐκ οἶδα, φησίν, ἀλλ' ἀρέσκει μοι, ὅμοιον πάσχων τοῖς ἐνθουσιάζουσιν· καὶ γὰρ οἱ ἐνθουσιάζοντες ἄνευ λόγου ὁρμὴν ἔχουσι πρὸς τὸ πράττειν τι.*

24 e kan *εὖ γε λέγεις* ikke som ellers *εὖ λέγεις* og *καλῶς λέγεις* betyde: du har Ret, rigtigt; Sammenhængen kræver: vel talt ɔ: det var heldigt, gid det var saa vel. I denne Betydning staar *καλῶς λέγεις* Phaid. 78 b og *narras probe* Terents' Andria 970; omstændeligere hedder det hos Lukian Diall. Deor. XX, 3: *τοῦτο μὲν ἅπαν ἀγαθὸν καὶ πρὸς ἐμοῦ λέγεις.*

En Syllogisme af ganske samme Form som 27 d *(εἴπερ — εἰ μέν — εἰ δ' αὖ)* findes hos Aristoteles, Metaphys. *Z* 17 S. 1041, 19: *εἰ τοίνυν ἀνάγκη κἀκεῖνο ἢ στοιχεῖον ἢ ἐκ στοιχείων εἶναι, εἰ μὲν στοιχεῖον, πάλιν ὁ αὐτὸς ἔσται λόγος . . . εἰ δ' ἐκ στοιχείου, δῆλον* etc.

28 e bliver Forandringen af Constructionen ved *τάττειν* naturligere og lettere at gjengive paa Dansk, naar man mindes Steder som Xenoph. Hipparch. II, 9 *τοῖς δὲ πολεμίοις οὐδεὶς ἑκὼν αὑτὸν τάττει μάχεσθαι*; IV, 19 *(λύκοι) τάξαντες ἑαυτῶν τοὺς μὲν ἀπελαύνειν τὴν φυλακήν, τοὺς δὲ ἁρπάζειν,* hvoraf det fremgaar, at *τάττω τινὰ ποιεῖν τι* kan betyde: sætter en til at gjøre noget (ikke: befaler). I *τάττοντος . . με δεῖν ζῆν* (satte mig til at leve) gjentager saa *δεῖν,* som saa ofte (sml. 35 c), den allerede i Hovedverbet udtrykte Forpligtelse.

Skønt man jo kan sige *εἶναι πόλεώς τινος,* er det dog vist det naturligste i Udtrykket *Ἀθηναῖος ὢν πόλεως τῆς μεγίστης* 29 d at opfatte *πόλεως* som Apposition til den i *Ἀθηναῖος* liggende Genetiv (= *ἀπ' Ἀθηνῶν*) ligesom hos Lukian, Alexand. 6: *Πελλαία δὲ ἦν ἐκείνη πάλαι μὲν εὐδαίμονος χωρίου.* Idetmindste i Steder som Theophr. Hist. plant. III, 11, 3 *τὰ δὲ φύλλα τῷ μὲν σχήματι δαφνοειδῆ πλατυφύλλου δάφνης*; III, 12, 7 *τῷ δὲ σχήματι δαφνοειδῆ τῆς λεπτοφύλλου* er ingen anden Forklaring af Genetiven mulig. Paa samme Maade synes det ogsaa at hænge sammen med Lykophron v. 1276 *Τιτώνιόν τε χεῦμα τοῦ κατὰ χθονὸς | δύνοντος εἰς ἄφαντα κευθμῶνος βάθη* (Vandet i Floden Titon, som . . .). Holzingers Forklaring (S. 346): «Construction: *τοῦ κευθμῶνος κατὰ γῆς δύνοντος* (Gen. absol.) *εἰς ἄφαντα βάθη*» synes mig umulig. Med *φαίην ἂν* «tør jeg nok sige» 30 b sml. Lukian Abdicat. 13: *μηδὲν ἠδικημένος, ὡς ἂν ἔγωγε φαίην.*

Φορτικός staar i samme Betydning som 32 a (ufin Fremhæven af sig selv) hos Polyb XVI, 26, 2 *φάσκοντος εἶναι φορτικὸν τὸ κατὰ πρόσωπον εἰσελθόντα διαπορεύεσθαι τὰς εὐεργεσίας τὰς αὑτοῦ τοῖς εὖ πεπονθόσι*; excerpt. XXXIV, 8 *ἵνα μήτε τοὔνομα* (mit Navn) *συνεχῶς προφερόμενοι προσκόπτωμεν ταυτολογοῦντες μήτε πάλιν ἐμοῦ καὶ δι' ἐμὲ παρ' ἕκαστον λέγοντες λάθωμεν εἰς φορτικὴν διάθεσιν ἐμπίπτοντες*; Lukian Alexandr. 20 *ἀνδρὶ μὲν οἵῳ σοί, εἰ δὲ μὴ φορτικὸν εἰπεῖν, καὶ οἵῳ ἐμοί*; sml. Polyb V, 49, 4 *ἅμα δὲ φορτικῶς μὲν αὐτὸν ἐγκωμιάζων.*

ᾠχόμην ἀπιών 32 d «gik min Vej og blev borte med det samme» findes bl. a. Demosth. XLII, 7 *ᾠχόμην ἀπιὼν εἰς ἄστυ;* LII, 19 *σιωπῇ οἴχεσθαι ἀπιόντα.*

Med den mærkelige Construction *ἀκούοντες χαίρουσιν ἐξεταζομένοις* 33 c kan sammenlignes Hippokrates De morbis II S. 466, 36 (ed. Foesius): *καὶ τῷ ψόφῳ ἄχθεται ἀκούων.*

35 c staar *πείθειν* ved Siden af *διδάσκειν* i Betydningen overbevise, og efter hele Sammenhængen falder der den aller største Vægt netop paa denne Betydning (overbevise ved Grunde) i Modsætning til Overtalelse og Besnakken. Det er derfor højst paafaldende, at Platon faa Linier senere (35 d *εἰ πείθοιμι ὑμᾶς καὶ τῷ δεῖσθαι βιαζοίμην)* bruger samme Ord i den anden Betydning (overtale, besnakke). At begge de saa forskjellige Begreber kan rummes i samme Ord, er ikke mere forunderligt, end at paa Dansk «at tro» kan bruges baade om den stærkeste Overbevisning og om en løs Formodning. Men en moderne Forfatter vilde omhyggeligt vogte sig for at bringe to saa modstridende Betydninger af samme Ord i for nær Berøring med hinanden. Naar Platon her har gjort det, er det et Exempel paa den langt større Friskhed og Frihed, hvormed den ældre græske Litteratur behandler Skriftsproget; forsaavidt den ikke har ladet sig snøre ind af Gorgias' Rhetorik, som Platon baade i Theori og Praxis bekæmper saa energisk, staar den i Virkeligheden trods al «Stil» Talesproget langt nærmere, end det moderne Bogsprog gjør. En lignende stilistisk Uforsigtighed begaar Platon i Phaid. 76 c, naar han midt i Udviklingen af *ἀνάμνησις*-Theorien, efter hvilken al *μάθησις* er *ἀνάμνησις,* siger *ἀναμιμνήσκονται ἄρα ἅ ποτε ἔμαθον* og saaledes synes at omstyrte hele Theorien ved at antage en *μάθησις* forud for *ἀνάμνησις.* I Virkeligheden har han naturligvis blot anvendt *ἔμαθον* i den gængse Betydning «erfare, vide» uden at tænke paa den specielle Betydning, hvori han hidtil har brugt det. Det hele Spørgsmaal fortjente i høj Grad en Behandling og er ogsaa af Vigtighed for den philologiske Kritik, fordi den er tilbøjelig til ud fra moderne Forestillinger at fjerne meget af den Slags Ujævnheder ved et Snit med Coniecturens Kniv, som sidder den saa løst i Skeden og mangen Gang drages mod uskyldige Smaafriheder. Hvor mange Tragikersteder har man ikke stræbt efter Livet (en Del Materiale og Henvisninger til Litteratur hos L. von Sybel, De repetitionibus verborum in fabulis Euripideis, Bonn 1868) i den Overtro, at de gamle har delt den pedantiske moderne Sky for at gjentage samme Ord med kort Mellemrum! De har ikke blot tilladt sig Gjentagelser af samme Ord og Ordstammer (se herom en meget lærerig Afhandling af Lehrs De Aristarchi studiis Homericis² S. 454 ff.), men ogsaa Sammenstillinger af ganske eller tildels enslydende Former

af forskjellige Ord (Il. VI, 499 *τῇσιν δὲ γόον πάσῃσιν ἐνῶρσεν.* | *αἳ μὲν ἔτι ζωὸν γόον Ἕκτορα ᾧ ἐνὶ οἴκῳ*; Herodot VII, 22 *ἐν γὰρ Ἐλαιοῦντι τῆς Χερσονήσου ὥρμεον τριήρεες, ἐνθεῦτεν δὲ ὁρμεώμενοι*), lutter Ting, som vi vel siger, men nødigt skriver. En Undersøgelse af det antike Bogsprogs Forhold til Talesproget maatte først og fremmest ogsaa omfatte Anakoluthierne, hvorpaa ogsaa Apologien er saa rig (hvorfor man vil fjerne det smukke Exemplar 19 e ved at stryge Ordene *οἷός τ' ἐστίν* efter *ὦ ἄνδρες*, forstaar jeg ikke; de letter i Virkeligheden Oversættelsen, som da overhovedet de fleste Anakoluthier i Apologien er lette at gjengive paa Dansk, netop fordi de stammer fra det talte Sprog). Det er egenlig ikke rigtigt, naar man siger, at Anakoluthierne hører hjemme i «daglig Tale»; den daglige Tale bevæger sig sjeldent i saa lange Perioder, at de kan gaa istykker; Aristophanes er heller ikke rig paa virkelige Anakoluthier. De stammer fra det mundlige Foredrag, som man kan forvisse sig om overfor enhver Taler; hvis han ikke har lært sin Tale udenad og «taler som en Bog», vil de aller fleste længere Perioder gaa mer eller mindre itu for ham. Vi har saaledes i de antike Forfatteres Anakoluthier en Mindelse om den Tid, da Litteraturen først og fremmest var beregnet paa at høres, var Nedskrift af og Surrogat for (Platons Phaidros 276) mundligt Foredrag. Den Forskjel, der unægteligt er paa Platons og Herodots Anakoluthier, beror ikke paa, at Platon skulde have anvendt bevidst Kunst paa sine; den er en simpel Følge af Fremskridtet i Evne til at bygge en Periode, om ikke grammatisk correct (i Bogsprogets Forstand), saa dog overskueligt. I et Uhyre som den hos Herodot VI, 61 spejler sig endnu Tankens Kamp med Udtrykket; det er en endnu stammende Prosa, medens Apolog. 40 d trods al grammatisk Unøjagtighed er klar og gjennemsigtig. Alligevel vilde ingen moderne Forfatter skrive saaledes, fordi vi har et særligt Bogsprog, der fra Begyndelsen af er beregnet paa at læses. Den eneste Undtagelse er vistnok Andersens Eventyr; men de er jo ogsaa holdt i fortællende (og barnlig) Stil.

35 c *ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστής, ἐπὶ τῷ καταχαρίζεσθαι]* den sjeldne Gjentagelse af Præpositionen findes bl. a. hos Polyb Excerpt. XXXIV, 5 *ἐπὶ τούτῳ σεμνύνεσθαι τοὺς Ῥωμαίους ἐπὶ τῷ καὶ τοὺς πολέμους ἁπλῶς . . . πολεμεῖν.*

Til de til 36 b *(ὅ, τι μαθών)* anførte latinske Exempler kan

føjes Theophrasts Charact. 19: *ἐπιτιμᾶν τῇ αὐλητρίδι, τί οὐ*[1] *ταχὺ παύσαιτο.*[2]

Sammenstillingen af lovlige og ulovlige Former for politisk Virksomhed *(δημηγοριῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ ξυνωμοσιῶν καὶ στάσεων)* skal vistnok udtrykke en lignende Foragt for al Politik, som naar Tolstoi skriver (Hvori bestaar min Tro S. 45): vort Liv med saadanne Institutioner som Tugthus, Cellefængsler, Cafés-chantants, Fabriker, Dagblade, Bordeller og Parlamenter.

Jeg ved ikke, om nogen har anholdt den lille Tilsnigelse i Ordene *εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν* 40 a. Sokrates' Daimonion har jo stanset ham, naar han stod i Begreb med at gjøre noget galt (som de anførte Ord ogsaa siger). Men i det følgende sluttes der af dets Tavshed ved denne Lejlighed, at det, der nu er timedes ham (Døden), er noget godt — som Conclusionen lyder 40 c: *οὐ γάρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἄν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰ μή τι ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν.* Sml. Schmidt, Ethik der Griechen I S. 73.

Kriton 43 d betyder *καταλιπόντες ἐκεῖ αὐτό (τὸ πλοῖον)* ikke, at vedkommende har været med paa Skibet til Delos og forladt det, da det lagde til ved Sunion, men blot, at det laa ved Sunion, da de rejste derfra. Sml. Demosth. LVI, 9: *ὅτε μὲν οὖν ἐνθένδε ἀπέστελλον οὗτοι τὴν ναῦν, ἐπιεικῶς ἔντιμον κατέλιπον τὸν σῖτον*; Polyb V, 110, 3: *τούτους* (macedoniske Søfolk) *δ' ἀπαγγέλλειν, ὅτι καταλίποιεν ἐν Ῥηγίῳ πεντήρεις Ῥωμαϊκάς.*

Med Sokrates' Drøm 44 b kan sammenstilles en Bemærkning hos Hippokrates De insomn. S. 379, 35 (Foesius) om, at det er Tegn paa Sundhed at drømme om *ἐσθῆτα λευκὴν ἐνδεδύσθαι καὶ ὑπόδεσιν τὴν καλλίστην.*

Da *ἔτι καὶ νῦν* 44 b ikke forklares rigtigt hos Wiehe, bemærker jeg, at det betyder: endnu i den elvte Time, før det bliver for silde, som Il. IX, 259 *ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν | παύε'*, Solon fragm. 20, 1 *ἀλλ' εἴ μοι κἂν νῦν ἔτι πείσεαι*; Pseudo-Demosth.

[1] For *οὐ* maa der vistnok læses *οὕτω* paa Grund af den følgende Aorist; desuden fremgaar det af det foregaaende, at *ὁ δυσχερής* er glad ved Musiken og blot tactløs i Glædens Udtryk.

[2] [Smlgn. Thucyd. IV 28, 1: *τῶν τε Ἀθηναίων τι ὑποθορυβησάντων ἐς τὸν Κλέωνα ὅ, τι οὐ καὶ νῦν πλεῖ*, hvor schol. rigtigt forklarer *ὑποθορυβησάντων* med *μετὰ θορύβου εἰπόντων*; cf. Plut. Nic. 7: *τί δ' οὐχὶ καὶ νῦν αὐτὸς σὺ πλεῖς κτἑ.* *Red.*]

XXV, 10 *εἰ δ' ἐπανορθώσασθαι ταῦτ' ἔτι καὶ νῦν οἴεσθε χρῆναι,* prooem. 38 *ἐξὸν ἐκ τῶν παρόντων ἔτι καὶ νῦν ἐπανορθώσασθαι*; Polyb IV, 26, 3; V, 49, 2; XX, 11, 7.

Med *φάσκοντά γε δή* 45 d sml. Demosth. prooem. 43: *ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον, φάσκοντάς γε μηδένων ἀπολείπεσθαι τῷ σωφρονεῖν*; Plat. Phaid. 98 a.

I det betænkelige Sted 45 e ligger Vanskeligheden nærmest i Constructionen af *διαπεφευγέναι ἡμᾶς*. Derimod synes *ὥσπερ κατάγελως τῆς πράξεως* mig fuldt forstaaeligt, naar man blot ikke identificerer *πρᾶξις* og *πρᾶγμα,* men oversætter de anførte Ord: en ren Parodi paa al fornuftig Fremgangsmaade. For denne Betydning af *πρᾶξις* anfører Pape et Par Steder af Polyb; der kan tilføjes Polyb IV, 77, 3; XXI, 5, 7 (begge Steder i Forbindelse med *τόλμα*); XXII, 12, 11 (*πρᾶξιν ἔχων νεανικήν*); Diodor XX, 16: *ὢν ἄνανδρος* (sml. *ἀνανδρίᾳ* hos Platon) *τῇ φύσει καὶ τῆς τἀδελφοῦ τόλμης καὶ πράξεως ἐναντίαν ἔχων διάθεσιν.* Det bliver saa muligt at underforstaa *τὴν πρᾶξιν* som Subject til *διαπεφευγέναι* (at al Handlekraft synes veget fra os, at vi ganske synes at have tabt Hovedet). At Kriton kan betegne Undladelsen af Sokrates' ulovlige Befrielse som en colossal Dumhed, stemmer med hans Ytring om Sykophanterne 45 a; man behøvede jo ikke at være Sykophant for at anklage dem, der havde befordret Sokrates' Undvigelse. Det er netop disse Kritons forvirrede Begreber om Retfærdighed, som Sokrates 48 c sammenstiller med sine Dommeres, og som han før sin Død gjerne vil have berigtigede (46 d, 48 d—e).

ἃ ἄν τις ὁμολογήσῃ τῳ δίκαια ὄντα 49 e minder vistnok med Villie om en iuridisk Vending fra Lovsproget; se Demosth. LVI, 2: *τοῖς νόμοις τοῖς ὑμετέροις, οἳ κελεύουσιν, ὅσα ἄν τις ἑκὼν ἕτερος ἑτέρῳ ὁμολογήσῃ, κύρια εἶναι.*

Med Bemærkningen om Sønnens Ret overfor Faderen og Slavens overfor Herren 50 e er det godt at sammenligne den udførlige Udvikling i Aristoteles' Magna moralia I, 34 og II, 11 (1194^{b} 10: *τῷ δὲ υἱῷ πρὸς πατέρα καὶ οἰκέτῃ πρὸς δεσπότην οὐκ ἂν δόξειεν εἶναι δίκαιον οὐθέν*).

ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ 51 b, som indleder en ny selvstændig Sætning efter *ἐάν τε τύπτεσθαι ἐάν τε δεῖσθαι* (sc. *κελεύῃ*), staar ganske ligesaa hos Aristoteles, Ethica Nicom. IV, 7 S. 1123 ^{b} 10: *ὁ δ' ἐλαττόνων ἢ ἄξιος μικρόψυχος, ἐάν τε μεγάλων ἐάν*

τε μετρίων, ἐάν τε καὶ μικρῶν ἄξιος ὢν ἔτι ἐλαττόνων αὑτὸν ἀξιοῖ.

Meningen med *τίνι γὰρ ἂν πόλις ἀρέσκοι ἄνευ νόμων* **53 a er ikke saa meget «en Stat uden Love, en lovløs Stat kan ikke behage nogen», som: man kan ikke skille Staten og dens Love, synes man om en Stat, maa det være, fordi man synes om dens Love;** *ὃ γὰρ εἰπεῖν τινά φασιν ἐν ὑμῖν, ἀληθὲς εἶναί μοι δοκεῖ, ὅτι τοὺς νόμους ἅπαντες ὑπειλήφασιν, ὅσοι σωφρονοῦσι, τρόπους τῆς πόλεως* **(Demosth. XXIV, 210).**

Ad Phaedonem.

P. 82 b *πῇ δὴ οὗτοι εὐδαιμονέστατοι; τί; οὐ τούτους εἰκός ἐστιν κτλ.]* ita Schanzius de sua coniectura neque per se uerisimili nec ad formam orationis apta, cum *τί* illud nimis habeat ponderis. in cod. Bodleiano est *ὅτι οὐ*, quod quia sensu caret, in codicibus alterius classis *οὐ* sublatum est, sicut etiam in Tubingensi erasum est et in Bodleiano a manu secunda deletum nec apud Eusebium exstat; contra Orellius *ὅτι* deleuit, parum probabiliter. e scriptura codicis Bodleiani efficiendum *ὅπῃ; οὐ κτλ.*, ita ut interrogatio Cebetis a Socrate repetatur usu Aristophani familiari nec a Platone alieno, u. Euthyph. 2 c, Hipp. mai. 292 c. syllabae *TI* et *ΠHI* facile permutabantur.

P. 100 d, in loco desperato, cuius emendandi conatus uarii apud Schanzium uideantur aut uiolenti aut durum orationis nexum relinquentes, puto, Platonem scripsisse *εἴτε ὅπῃ δὴ καὶ ὅπως προσ⟨πέλασις⟩ γενομένη.* nocuit similitudo syllabarum *ΠE* et *ΓE.*

J. L. Heiberg.

Anmeldelser.

Johannes Paulson, Till frågan om Oidipus-sagans ursprung. Göteborg 1895, Wettergren & Kerber. VIII + 43 S.

Under denne Titel har Professor Paulson, en af de yngre Videnskabsmænd, der saa hurtigt have skaffet Göteborgs unge «Högskola» et anset Navn, i samme Højskoles Aarsskrift III for 1895 offentliggjort en interessant mytologisk Undersøgelse.

Forf. betoner den særegne Stilling, som den saakaldte thebanske Sagnkreds indtager i den græske Sagnverden i det hele; han fremhæver dens etiske Karakter, hvilken i saa høj en Grad maatte gøre den egnet til tragisk Behandling, i Modsætning til den anden store Sagnkreds, den argivisk-trojanske, med dens overvejende episke og nationale Karakter. Kærnen i den thebanske Sagnkreds er Oidipussagnet, Fadermordet og den forbryderske Ægtepagt mellem Søn og Moder; paa denne Kærne have efterhaanden de øvrige Lag afsat sig saavel opad, i Sagnet om Laios' Brøde (Voldsgerningen mod Pelopssønnen Chrysippos), som nedad, i Beretningen om Oidipussønnernes Forbrydelse og Undergang.

Idet Forf. gaar ud fra, at den argiviske Sagnkreds svarer til en Kulturperiode af stor Betydning for det forhistoriske Grækenland, og at de Lokaliteter, om hvilke denne Sagnkreds bevæger sig, virkelig (saaledes som de nyeste Tiders Fund have godtgjort) have dannet Centra for en betydningsfuld historisk Udvikling, opkaster han det Spørgsmaal, om det samme kan antages at være Tilfældet med den thebanske Kreds og den Lokalitet, hvortil den knytter sig. Er der Grund til at antage, at det boiotiske Thebe nogensinde har indtaget en lignende Stilling i det forhistoriske Grækenland som Argos-Mykenai? Forf. besvarer Spørgsmaalet benægtende. Han gaar ud fra, at det i hele den ældre episke Tradition er det minyiske Orchomenos og ikke Thebe, der repræsenterer Boiotien, og paaviser derpaa gennem en Undersøgelse af de Steder i de homeriske Digte (ialt 14), i hvilke det boiotiske Thebe omtales, at der intet Steds tillægges denne Stad nogen større national Betydning. Den har kun Betydning ved de særlige Sagn, der knytte sig til den; at den overhovedet nævnes i den homeriske Digtning, beror paa den episke Tendens til at sammenknytte fra først af adskilte Sagnkredse. Heller ikke i de hesiodeiske Digte spiller Thebe nogen nævneværdig Rolle. Forf. kommer da til den Slutning, at det boiotiske Thebe er bleven substitueret for et Kulturcentrum af langt videre gaaende Betydning, nemlig det berømte ægyptiske Thebe. Som Støtte for sin Paastand anfører han først den Ejendommelighed, at begge Stæder karakteriseres i deres Magt og Betydning ved et fra deres

Portes Antal hentet Prædikat: det ægyptiske Thebe benævnes *ἑκατόμπυλος*, det boiotiske *ἑπτάπυλος*. At det Antal Porte, der tillægges dem, er forskelligt, har ingen Betydning; Tallet tjener kun til at forstærke det i Adjektivet liggende Begreb. Pausanias' Opregning af de 7 Porte og hans Erklæring om, at de endnu fandtes paa hans Tid, tillægger Forf. heller ikke nogen Betydning, idet han i Tilslutning til Wilamowitz (Die sieben Thore Thebens) benægter Brugbarheden af Pausanias' Beretning for Fastsættelsen af det ældste Thebes Topografi. Pausanias har sandsynligvis bygget sin Fremstilling paa Tragikernes Skildringer, særlig Euripides' i Phoinissai, som atter hviler paa Aischylos' i Septem, hvor de 7 Porte først nævnes; men at Aischylos' Fremstilling ikke hviler paa nogen historisk Tradition, synes at fremgaa af den aischyleiske Tragedies hele Karakter. At Thebanerne paa Pausanias' Tid betegnede bestemte Lokaliteter med de berømte Navne, betyder næppe mere end, naar man ved *ὁδὸς ἡ Σχιστή* viste Laios' og hans Tjeners Grave.

Forf. finder altsaa ikke i Pausanias' Beretning nogen Hindring for Rigtigheden af sin Hypotese. Han gaar nu videre og søger at godtgøre, at hele Oidipussagnet stammer fra Ægypten. Efter at have nævnet Sfinxmotivet som Støtte for Antagelsen af Mytens orientalske om ikke særlig ægyptiske Oprindelse mener han at finde et bestemt Bevis for sin Anskuelses Rigtighed i et hidtil ikke tilstrækkelig paaagtet Herodotsted (II, 63 og 64). Herodot skildrer her en højst ejendommelig Kultusskik, som paa hans Tid forekom i den ægyptiske By Papremis: et formeligt Slag paa Knipler foran et Tempel mellem to Flokke Præster, af hvilke den ene vil skaffe et paa en Vogn fremkørt Gudebillede Adgang til Helligdommen, medens den anden sætter sig derimod. Guddommen benævnes af Herodot Ares. Som Oprindelse til Skikken anføres efter de indfødtes Forklaring: i dette Tempel bor Ares' Moder; Ares er bleven opfostret fjernt fra sin Moder; da han er bleven voksen, begiver han sig til hendes Helligdom, *ἐθέλων τῇ μητρὶ συμμῖξαι*, mishandler ved Hjælp af sine Ledsagere dem, der ville formene ham Adgangen, og gaar derpaa ind til hende (det fremgaar af Ordene, i hvilken Hensigt). Analogien med Oidipussagnet er iøjnefaldende. Den Forskel, at i det ægyptiske Sagn den forbryderske Handling udgaar fra en bestemt Hensigt hos Sønnen, medens den i det græske er Følgen af en skæbnesvanger Uvidenhed, forklares deraf, at Sagnet hos Grækerne tidligt er kommen ind under tragisk Opfattelse og derfor er bleven udviklet i etisk Retning. Den af Herodot som Ares betegnede Guddom kan med temmelig Sikkerhed antages for identisk med Set-Typhon. Som dyrisk Inkarnation af denne Guddom nævnes Flodhesten. Om denne haves hos Plutarch en fra Ægypten stammende Notits, der sammenholdt med Herodots Be-

retning synes at faa en særlig Betydning, nemlig at den dræber sin Fader for at blande sig med sin Moder.

Anm. har med Interesse fulgt Forfatterens Redegørelse. Til Spørgsmaalets endelige Løsning synes Fremdragelsen af større Bevismateriale at være nødvendig, men dette forringer ikke det fortjenstlige i at have rejst et saa interessant mytologisk Spørgsmaal som det foreliggende.

Enhver, der har givet sig af med græsk Mytologi, vil have bemærket, at den Del af det thebanske Sagn, der knytter sig til Navnet Oidipus (forstaaet som Svullenfod, Klumpfod), fremtræder som et ydre, tilfældigt Vedhæng. Gennemborelsen af Barnets Fødder er en ganske unyttig Grusomhed, der er føjet til Udsættelsen, og spiller heller ikke senere nogen Rolle i Sagnets Økonomi, benyttes f. Eks. ikke engang ved Genkendelsen. Det er klart, at denne Del af Sagnet er yngre end Navnet, blot tilføjet som en Forklaring af dette. Forf. gør opmærksom paa, at et af Flodhestens ægyptiske Navne viser en paafaldende Lighed med det ægyptiske Ord, der betyder Fodsaal, og altsaa synes at hentyde til Dyrets plumpe Fødder. Han henstiller som en Mulighed, at vi i det ægyptiske Ord kunne have Oprindelsen til det græske Oidipus. Han lægger ikke videre Vægt paa denne Formodning; det er vel ogsaa mindre rimeligt, at de Grækere, der efter Forf.'s Antagelse have optaget den ægyptiske Myte, skulde have givet en Oversættelse af det ægyptiske Navn; de ville næppe have forstaaet Ordets særegne Betydning og maatte snarere tænkes at have optaget det i den ægyptiske Form om end med græsk Tilsnit.

J. M. Secher.

Gustav Herbig: Aktionsart und Zeitstufe. (Inaug. Diss. München. Særtryk af Indogermanische Forschungen VI 157—269.) Strassburg 1895, Trübner.

Forskellen mellem hvad man plejer at kalde imperfektiv og perfektiv Aktionsart er velbekendt fra det græske Imperfektum og Aorist, der begge er (ikke-relative) Præteritalformer og således tilhører samme «Tidstrin». Den samme Forskel træder os som bekendt imøde i den latinske Grammatik og i adskillige levende Sprog i vor Sprogæt, men intetsteds gennemtrænger den hele Verbalsystemet på en så ejendommelig Måde som i de slaviske Sprog (og Litavisk). Herbig fremhæver med Rette den store Betydning, som Begrebet Aktionsart har for Forstaaelsen af det jafetiske Verbums Udvikling, og gör opmærksom på, at Kategorien Tidstrin, der nu (som alle tilvante grammatiske Kategorier) fore-

kommer os så uundværlig, oprindelig åbenbart ikke havde Udtryk i den jafetiske Verbalfleksion. Præsens, Imperfektum, Aorist og Futurum er morfologisk ensartede, bortset fra de primære eller sekundære Personendelser, der næppe indeholder noget Udtryk for Tidstrin. Herbig antager, at Formerne med sekundære Endelser er udviklede af de primære ad lydlig Vej i de Tilfælde, hvor Verbet var enklitisk. Dette er en ret plavsibel Formodning, der allerede findes hos Zimmer KZ XXX 232; man vil dog ikke kunne vurdere denne Formodning retfærdigt uden at tage de oldirske Forhold i Betragtning (sml. Zimmer Festgruss an Roth S. 173 ff.). Forskellen mellem de anførte 4 Former og Perfektum var oprindelig ikke af temporal Art, eftersom Perfektum oprindelig var et præsentisk Tempus (iflg. Herbig en iterativ-intensiv Form). Hvorledes Udtryk for Tidstrin kan fremkomme som Resultat af Adskillelsen mellem de to Aktionsarter, lærer vi af de slaviske Sprog. — Visse Verber er ifølge deres Betydning så at sige prædestinerede til enten imperfektiv eller perfektiv Betydning; dansk *søgte* vil som oftest være Imperfektum, *opsøgte* er som oftest Aorist; dog binder dansk (og tysk) Sprogbrug ingensinde en bestemt Form til en bestemt Aktionsart; vi kan bruge *søgte* som Aorist («konstaterende»: *jeg søgte to Timer, för jeg fandt det*) og *opsøgte* som Imperfektum (iterativt: *jeg opsøgte ham daglig*). I de slaviske Sprog er derimod enhver Verbalform bunden til en bestemt Aktionsart. Det samme var åbenbart Tilfældet i Grundsproget for vor Sprogæt, hvilket giver os Nöglen til Paradigmer som ὁράω : εἶδον. Herom handler Herbig S. 220 f., S. 224 ff. og S. 198, hvor Verbet «være» anføres som et af de mest hårdnakket imperfektivt anlagte Verber; man kan tilföje «have»; ligeledes er det græske Perfektum (det latinske absolute Perfektum) imperfektivt (S. 211 f.; hvis βεβουλεῦσθαι var perfektivt, vilde det istedenfor «at have overlagt» betyde «at få overlagt»; Herbigs Bemærkning herom er altsaa urigtig). — Det foregående Referat vil have givet en Forestilling om Vigtigheden af det Æmne, Herbig behandler. Tilbage står da kun udtrykkelig at indskærpe, at der må medbringes en årvågen Kritik til Læsningen af hans Arbejde. Forfatterens ængstelige Frygt for at afvige fra Avtoriteter har fremkaldt en Række Uklarheder. S. 188 har H. således betegnet en Klasse af slaviske iterative Verber som perfektive; der må da bagefter tilföjes, at de dog bruges paa samme Maade som de imperfektive Verber; kortere: de er imperfektive. På samme Side indføres en ørkesløs Adskillelse mellem momentant-perfektive og durativt-perfektive Verber, hvilket volder en uendelig Forvirring, da H. andetsteds bruger «durativ» = «imperfektiv» (S. 200, S. 241 o. s. v.). Efter Curtius doceres S. 263, at Aor. Inf. og Part. kun okkasionelt får Præteritumsbetydning; i Virkeligheden har Sprogbrugen stillet Participiet nöjagtigt på samme Linje som Indikativen. S. 242 kaldes Futurumsformen

εἶμι imperfektiv (altså «jeg vil være i Bevægelse, vil være undervejs»); selvfølgelig foreligger der her en perfektiv Brug til Trods for Slavisk og Litavisk (sml. § 43, andet Stykke). På sprogfilosofisk Område bevæger Forfatteren sig usikkert. S. 193 skelnes mellem psykologiske og grammatiske Kategorier, og derefter søges de psykologiske Kategorier i — Sproget! På samme Side siges, at det grammatiske Genus i Engelsk er sunket ned til en psykologisk Kategori; som om H. håbede at finde Rester af dette Forhold i Englændernes Bevidsthed, efter at det er forsvundet fra deres Sprog. På samme Side siges, at de grammatiske Kategorier danner en Målestok for de psykologiske Kategoriers Tydelighed; denne Sætning er delvis rigtig (sml. P. K. Thorsen om Flertalsformen *Mus* o. s. v. Festskrift til Vilh. Thomsen 326 ff.; mærk også, at *Ord* [Stød, Slag, Spring] sjældnere tælles end *Huse* [Skibe, Borde], der afvigende fra Oldnordisk har faaet en Pluralendelse), delvis urigtig; en Tysker skelner næppe mindre klart mellem Personer og Ting end en Englænder *(he, she: it)* eller Dansk *(han, hun: den, det)*, og Handlingen at skære er vel for engelsk Bevidsthed *(cut)* ikke mindre tidsbunden end andre Handlinger; sml. Jespersen, Progress in Language S. 21. Under disse Omstændigheder kan jeg ikke indlade mig på at anføre alle de Punkter, hvor man må afvige fra Herbigs Fremstilling, men nöjes med at sammenfatte min Dom i de Ord, at H.'s Arbejde foruden det rigtige Hovedresultat indeholder interessante Enkeltundersøgelser og Enkeltbemærkninger navnlig med Hensyn til Græsk. — Slemme Trykfejl: S. 183 L. 25 læs «171»; S. 180 [2] «Anm. 25» (har vel Hensyn til Forf.'s Manuskript) læs «S. 171«; S. 192 L. 10 læs «imperativi» sml. S. 266.

D. 3 Februar 1896.

Holger Pedersen.

Le Livre et Mistere du glorieux seigneur et martir Saint Adrien publié, d'après un manuscrit de Chantilly, aux frais de S. A. R. Mgr. *Le Duc d'Aumale,* avec introduction, table et glossaire par *Émile Picot.* Imprimé pour le Roxburghe Club. Mâcon 1895. XXXIV + 206 p. in 4°.

Mgr. le duc d'Aumale, désirant offrir un volume aux membres du Roxburghe Club, a cherché parmi les manuscrits de Chantilly un texte dont l'intérêt ne fût pas exclusivement français. Son choix s'est porté sur le mystère de saint Adrien, œuvre dramatique du XVe siècle, qui a dû être composée dans les Pays-Bas au point de

rencontre du français et du flamand, et dont les historiens de l'ancien théâtre français n'ont pu citer jusqu'ici que le titre. La publication de ce texte a été confiée à M. Émile Picot qui est certainement, parmi les érudits contemporains, celui qui connaît le mieux l'histoire du théâtre français avant la Renaissance. Le manuscrit dont M. Picot s'est servi est daté du 1er juin 1485.

Le mystère de saint Adrien compte 99 personages et 9588 vers. Sa valeur esthétique est mince, pour ne pas dire nulle. Il n'y a que le rôle du *Rusticus* qui offre un peu d'intérêt. M. Picot a fait précéder son édition d'une introduction très nourrie, où il donne tous les éclaircissements nécessaires : il examine la légende et les divers écrits qui l'ont propagée, et il donne une analyse très détaillée du mystère, tout en l'appréciant au point de vue historique et philologique. Je n'ai pas besoin de dire que les recherches littéraires de l'éditeur sont très bien menées et très instructives ; quant à l'appréciation philologique, on regrette qu'elle soit trop sommaire et n'éclaircisse pas suffisamment les différentes questions intéressantes que soulève la langue du mystère. Le texte a été dressé avec beaucoup de soin ; il est pourtant possible de l'améliorer par-ci par là :

V. 74 : lire, *a tresgrant erre.* — 201 : *pue*, corr. *que.* — 337 : manque une syllabe. — 352 : *n'entreot*, corr. *n'entrent.* — 794 : notez la forme curieuse *Vergant,* déformation de *Tervagant.* — 905 : *amasser gens d'armes à foison ;* remarquez l'élision de l'*e* féminin, suivi d'un *s*. Ce phénomène se retrouve aux vers 2995, 3001, 3280, 3433, etc., etc. ; souvent le copiste ne s'est même pas donné la peine d'écrire le *s* comme aux vers 1556, 3075, 4587. Comme le montrent les vers 1873, 4084, l'élision de *-es* n'était pourtant pas obligatoire (cf. Tobler, *Le vers français*, p. 76). — 1220 : *que té nous enseigne[s] la voye ; te = tu* est fréquent dans notre mystère ; mais pourquoi l'éditeur imprime-t-il tantôt *té* (1234, 1999), tantôt *te* (4223, 6601) ? *te* est indubitablement la seule forme bonne. — 1236 : *mesny*, l. *mesuy ;* cette correction est bien plus simple que celle de M. P. — 1303 : *le*, corr. *la* (?). 1320 : *lye,* corr. *lyé* (cf. 1395). — 1481 : la correction de M. Picot me paraît peu assurée ; il vaudrait mieux imprimer *bon remede.* — 1692 : si ce vers n'est pas corrompu, il présente un cas d'un *e* féminin non élidé (cf. 399, 2610). La notice à la p. 198 sur « l'*e* muet non élidé » est à corriger ; le seul vers cité contient un tout autre phénomène, savoir l'élision d'un *e* féminin suivant la voyelle accentuée (cf. 3887, 4071). — 1733 : *ce*, corr. *cet* ou *cette.* — 2649 : la rime paraît demander la forme analogique *ame* au lieu de *ayme.* — 3056 : quand *souviendroit* a la prise ; corr. *ce viendroit.* — 3249 : *quanttres*, l. *quant tres.* — 3435 : 5435, l. 3435. — 3655 : 5655, l. 3655. — 3685, ce vers et plusieurs des suivants paraissent gâtés. — 3739 : *grace*, l. *guerre* (?). — 3740 : 5740, l. 3740. — 3957 : *vons,* l. *vous.* — 4778 : *déans*,

forme analogique très curieuse faite sur *céans*, *léans* ; elle se retrouve aux vers 8365, 8439, 8583. — 4886 : *ays ;* cette forme, quoique très rare et très intéressante, n'a pas été relevée dans le Glossaire. — 5348 : manque une syllabe. — 5399 : *remancier*, corr. *remercier* ou *remarcier* (?). — 6182 : *loyalement*, corr. *loyalment*. — 6740 : *avostre*, l. *a vostre*. — 6980 : *ouctroye*, corr. *ouctrie* ou *ouctrye* (cf. 7071).

M. Picot a joint à son édition une *Table alphabétique des noms propres et des matières*, et un *Glossaire ;* pour tous ceux qui connaissent et admirent les travaux antérieurs de l'habile éditeur, il est inutile d'ajouter que la *Table* est un vrai chef-d'œuvre d'exactitude. Le *Glossaire,* au contraire, aurait pu être plus complet ; on y regrette l'absence de plusieurs mots intéressants tels que *quarteron* (1522), *joli* avec le sens de « heureux » (2052), *adez* (2134), *dessannés* (1120), etc., etc. ; et de l'autre côté, on s'explique difficilement l'admission de mots comme *ardiesse, anfer, couard, geline*, *malvais*, etc. A la page 204 M. P. a donné une *Liste de rimes* très curieuse et tres utile, mais qui est loin d'être complète. Voici quelques additions, très succinctes ; à cause de la place je me borne à signaler les rimes sans ajouter aucune explication.

Faictes : haste (1096), *divine : digne* (1614), *plume : tu me* (1805), *outraige : feray-je* (2067), *haultesse : est-ce* (2161), *empereur : mireur* (ɔ: miroir, 2365), *guerre : voirre* (2835), *voiaige : feray-je* (2670), *meuble : peuple* (3202), *liesse : espasse* (3309), *l'empereur : jour* (3651), *faulte : autre* (3716), *dure : destruire* (3979), *ligne : divine* (4157 ; cf. 4160, 4164), *recognoistre : submettre* (5214), *traval : desloyal* (5648 ; cf. 5672), *demeure : more* (5752), *retour : d'or* (6002), *enforgiez : meschief* (6051 ; cf. 6808), *propos : folz* (6269 ; cf. 6785), *estre : arreste* (6433), *ventre : entendre* (6454), *nerz : tormentez* (6450), *estule : une* (6705), *torne : personne* (6728), *eschape : escharpe* (6738), *gloire : encoire* (6828 ; cf. *adore : encoire*, 6625), *besoigne : personne* (6814), *charge : tarde* (6935), *palaiz : pas* (6941), *haste : requeste* (7152) etc. Plusieurs de ces rimes sont de simples fautes qui attestent chez l'auteur une très grande négligence ; d'autres au contraire sont très précieuses et donnent des renseignements curieux sur la prononciation. Il serait intéressant d'examiner en détail la langue de notre Mystère : la phonétique est assez curieuse, la morphologie offre une riche moisson de formes extrêmement remarquables et la versification vacille entre les anciens principes du moyen âge et les nouveaux, dus surtout aux changements phonétiques ; enfin la syntaxe présente beaucoup de constructions intéressantes ; citons par exemple l'anacoluthe suivante : *Les dieux qui tout ont a commande Vous sault et gart* (1161—62).

Kr. Nyrop.

Le Misanthrope par *J.-B. P. Molière,* with introduction and notes by *E. G. W. Braunholtz.* Cambridge 1894, University Press. XIX + 199 p.

Cette édition se recommande par les mêmes qualités qui distinguent les publications antérieures de M. Braunholtz et que nous avons pu apprécier, dans cette même revue, à l'occasion de son édition des « Précieuses ridicules ». Le texte est très bien établi et accompagné d'un grand nombre d'éclaircissements clairs et précis. Pour l'introduction M. B. a mis à profit toute la littérature du sujet, et il a résumé, avec grande habileté, tout ce que les élèves doivent savoir sur Molière, et surtout sur le *Misanthrope.* Les annotations philologiques sont copieuses et exactes et témoignent d'une connaissance profonde de la langue française du XVIIe siècle. Bref, la nouvelle édition du *Misanthrope,* faite avec soin et avec méthode, ne mérite guère que des éloges.

Kr. Nyrop.

Il Gelindo, dramma sacro piemontese della Natività di Cristo. Edito con illustrazioni linguistiche e letterarie da *Rodolfo Renier.* Torino 1896, Carlo Clausen. IX + 254 p.

Dans cette excellente publication M. R. Renier nous donne la première édition critique du *Gelindo,* vieux drame religieux qui se représente encore dans les villages du Nord de l'Italie ; et en publiant le texte M. R. l'a fait suivre de tous les éclaircissements capables de l'expliquer et de la mieux faire comprendre.

Le *Gelindo* est une vieille Nativité piémontaise qui offre beaucoup d'intérêt et par sa forme et par son contenu ; il traite la naissance de Jésus avec diverses légendes qui s'y réfèrent, l'adoration des mages et le massacre des Innocents. Dans la dernière partie de son beau livre M. R. examine soigneusement tous ces « motifs » dont il retrace avec grande érudition le développement historique. Pourtant ses efforts se sont surtout portés sur la constitution d'un texte fidèle et exact des nombreux passages où les interlocuteurs (Gelindo et les autres bergers) s'expriment en patois. Ce patois est celui de l'*Alto Monferrato,* et le savant professeur de Turin l'a soumis à un examen très détaillé digne de tout éloge : la clarté de l'exposition et l'abondance des observations font de l'*Illustrazione linguistica* (p. 121—187) une étude dialectologique d'une grande importance. Dans le relevé phonétique on

pourrait peut-être, par-ci par-là, souhaiter des renseignements un peu plus précis ; quel est p. ex. au juste le son noté par ï ? M. R. le caractérise d'une manière insuffisante comme « suono di passaggio tra ü ed i ». Serait-ce par hasard une voyelle « high-mixed » telle que l'*u* du suédois *hus* ? Mais je ne m'arrêterai pas à de telles mesquineries ; il n'y a, en somme, presque rien à reprendre au livre de M. Renier, et il y a infiniment plus à profiter que je n'ai pu le dire.

Kr. Nyrop.

Ferd. Holthausen, Altisländisches Elementarbuch (Lehrbuch der altisl. Sprache. I). Weimar 1895, Felber. XV + 197 ss.

Forf. mener i sin fortale — og sikkert med rette — at der i hans fødeland kan være trang til en brugbar elementarbog i oldnordisk, da den eneste tidssvarende bog, Noreens grammatik, indeholder altfor mange detailler for begynderen. Han har derfor villet lægge det vigtigste stof til rette på en overskuelig måde, og det må visst siges, at dette er lykkedes ham på en meget tilfredsstillende måde: bogen indeholder i klar fremstilling hvad en studerende, der ikke vil göre sproget til et specialstudium, vil behøve. At lyd- og formlæren i det hele og store er baseret på Wimmers og Noreens bekendte bøger, siger sig selv, og forf. gör da heller ikke undtagen på enkelte mindre punkter fordring på originalitet. Hvad syntaxen angår, — og man må være ham taknemlig for, at han har taget den med — er sagen derimod en anden, selvom forf. erklærer, at han i stort omfang har benyttet Nygårds arbejder. Her har Holthausen nemlig gjort et förste forsøg på noget væsentligt nyt, hvad stoffets ordning angår, og det er dette, der især har interesseret anmelderen.

For et par år siden udkom et skrift af John Ries «Was ist Syntax?», der vakte stor opsigt i Tyskland og i en mængde anmeldelser blev prist som noget ualmindeligt betydeligt. Det var intet mindre end en gennemgribende kritik af den hidtil gældende opfattelse af syntaxens væsen, en kritik, der, hvis den var rigtig, måtte føre til en hel anden ordning af vore grammatikker. At Ries havde ret i meget negativt, er vel uimodsigeligt; men jeg er meget skeptisk overfor hans forsøg på at stille noget andet istedenfor det gamle, og hans bog gav desværre kun meget lidt vejledning til at danne sig en mening om, hvori det nye egentlig bestod og hvad fortrin det vilde ha, om det blev gennemført. I modsætning til Holthausen, der betegner Ries's bog som «geistvoll», må jeg nærmest betegne den som temmelig tung og kejtet

i fremstillingen; man savnede helt igennem exempler og var, ærlig talt, når man möjsommelig havde arbejdet sig igennem dens abstrakte og farveløse sprog, omtrent «so klug als wie zuvor». Man må derfor være glad over, at Holthausen har vovet at stille sig i bresjen for at vise os praktisk, hvordan en efter Ries's teorier indrettet grammatik ser ud. Resultatet forekommer mig ikke at være sådant, at det opfordrer andre til at følge det samme system. Omstillingerne er paa mange punkter så uvæsentlige, at der hverken kan være vundet meget eller tabt meget ved dem; men på andre punkter synes tabet mig at være utvivlsomt, og man kommer, så vidt jeg kan se, ikke de sproglige fænomener nærmere ind på livet ved den nye ordning.

Grammatikken deles i tre afdelinger, lydlære, ordlære og syntax (eller lære om ordföjningerne). Ordlæren deles igen i to dele, læren om ordformerne (böjnings- og orddannelseslære) og læren om ordbetydning. På samme måde skulde syntaxen efter Ries falde i to afdelinger: 1. Von der form der wortgefüge, og 2. Von der bedeutung der wortgefüge; men til en sådan sondring ser vi ikke noget hos H., og det stiller sig også for mig meget problematisk, om den kan gennemføres. Men nu i lydlæren? Hvorfor ikke også dær sondre mellem læren om lydene og læren om deres betydning? I den sidste kunde jo passende samles f. ex. de tilfælde, hvor omlyd (der som lydmekanisk proces behandles i förste afdeling) er benyttet til at modificere ordets betydning. Til en sådan sondring på dette område er der vel akkurat lige så megen (eller lige så liden) grund som på de andre telter. — I syntaxen optræder hos H. (der her næppe følger Ries) følgende underafdelinger: I. Wortgefüge. II. Satzgefüge. III. Congruenz (A. Subject. u. prädikat. B. Consecutio temporum). IV. Wortstellung. V. Kürze des ausdrucks. VI. Pleonasmus. VII. Anakoluthie. Men denne inddeling gör ikke noget rigtig heldigt indtryk og er i alt fald ikke så logisk leddelt, som man var berettiget til at vente af en tilhænger af Ries's strenge kritik af lignende opstillinger hos andre grammatikere. Og hvordan forholder denne inddeling sig til Ries's definition af syntax som læren om «wortgefüge»? Er meget af det, der står under kongruens, ikke blot lære om betydningen af de enkelte ordformer? Hvorfor ikke et afsnit om satzstellung parallelt med det om wortstellung?

Også på andre punkter må man göre indvendinger mod den valgte ordning. Under «Bedeutungslehre. B. Wortformen» får vi som förste rubrik genus, skönt det grammatiske kön på oldn. jo kun i færreste tilfælde kan ses af ordets form; at *vif* er neutrum, vil altså kun sige, at det fordrer andre med det forbundne ord (artikel, adj. osv.) i den særskilte neutrumsform; det skulde vel altså bedst hen under kongruens. I samme afsnit gives regler for anvendelsen af de forskellige kasus, men kun, når de

står alene, altså s. k. adverbiel brug af akk., gen. osv. Disse anvendelser sondres derved vidt fra de andre anvendelser af de samme kasus, og hvad der også er påfaldende, de samme anvendelser af de samme kasus behandles på forskelligt sted, efter om det er subst. eller adj. eller pron., der sættes i vedkommende kasus. Ved denne ordning får den, der læser bogen igennem i den orden, hvori den er trykt, först f. ex. i § 374 at vide, at dativ kan anvendes «frit» adverbielt; derpå efter et langt mellemrum § 411 ff. brugen af dativ om forskel, om «beziehung», som andet sammenligningsled m. m.; så efter en § om gen. læren om dat. efter præpositioner; så kommer endelig efter endnu et mellemrum i § 433 ff. de vigtigste anvendelser af dativ (hensynsbetegnelse, ledsagende omstændigheder, midlet osv.). Jeg indser ikke, at der virkelig ved denne opstilling er vundet noget logisk fremskridt, og det forekommer mig, at man derved kommer til at rive fra hinanden ting, der virkelig står hinanden såre nær, så nær, at der findes talrige berörings- og grænsepunkter; sml. også behandlingen af tidens akkus. dels i § 375, dels i § 427. — Hvorfor er den bestemte artikel proppet ind i § 398 under læren om wortgefüge? — Et begreb, som Ries forfølger med udsøgt hån, er «mischsyntax», hvorved han forstår sammenblanding af de to ordningsprincipper, efter form og efter betydning; dette undgåes da også af Holthausen — i de med store typer trykte paragraffer; for i anm. med petit finder vi det i stort omfang, som når han § 375 fortæller, at vi istf. den der behandlede akkus. også har præp. *umb* og *of*; § 403 anm. om *af* i samme betydning som gen.; § 387, hvor til læren om præsens brugt om det fremtidige knyttes en anm. om hjælpeverberne *munu* og *skulu* som omskrivninger af fut., osv.

Man må sikkert gi Ries ret i, at spörsmålet om grammatikkens rette leddeling bør tages alvorligt op til drøftelse og at der er meget i de gængse fremstillinger, der trænger til en betydelig ændring; men jeg tror ikke, at han selv har sagt det sidste ord i sagen. Man kan naturligvis ikke bebrejde Ries de inkonsekvenser, som Holthausen er kommen til i sit forsøg på at tillæmpe læren; men på den anden side kan man på grund af Ries's egen mangelfulde fremstilling heller ikke bebrejde denne sidste, at det har været ham umuligt på basis af mesterens ord at skabe en tilfredsstillende opstilling. Det bedste vilde være, om Ries selv i en ikke for kortfattet fremstilling af et eller andet sprogs syntax viste sine teoriers praktiske brugbarhed; indtil en sådan foreligger, må man imidlertid være undskyldt, når man tror, at manglerne ved de hidtidige behandlinger ligger på helt andre punkter end de af Ries angivne; hvilke disse er, vilde det føre altfor vidt her at komme ind på, og jeg har desuden andetsteds givet antydninger om, hvordan grammatiske fænomener

efter min formening rettest bør ordnes. — At Holthausens bog trods de anførte indvendinger forekommer mig meget brugbar, har jeg allerede ovenfor sagt.

Otto Jespersen.

The Bruce, by Master John Barbour, edited by *W. W. Skeat.* (Scottish Text Society, 1893—95. To bind: CX + 351 og 431 ss.)

Barbours berömte store patriotiske «romance» eller historiske epos (forfattet omkring år 1375) foreligger her i en statelig tobinds udgave, smukt trykt på godt papir og i höj grad at anbefale for dem, der af den ene eller den anden grund har lyst til at göre sig bekendt med dette i så mange henseender mærkelige værk. Historikeren betragter det som en vigtig kilde til datidens skotske historie, selvom han alene af den grund må være på sin post og ikke ubetinget tro hvert ord, at Barbour i begyndelsen forblander de to Brucer, bedstefar og sönnesön. Senere hen står han imidlertid begivenhederne så nær, at hans beretninger, der væsentlig bygger på mundtlig tradition, får stor værdi, om han end ser med så stor beundring på sin heltekonge, at man gör bedst i at foretage små subtraktionsstykker, hver gang han angiver tallet på de på een gang af ham dræbte fjender. At Barbour selv havde villien til at tale sandhed, fremgår bl. a. af den troskyldige måde, hvorpå han VII. 25 ff. gir to beretninger om, hvordan Bruce undslap fra en farlig situation (enten ved at vade ned ad floden, så blodhunden tabte sporet, eller ved at en venligsindet bueskytte dræbte hunden): «Men enten hans frelse skete, som jeg först fortalte det, eller som jeg nu siger, så veed jeg vel, uden at lyve, at kongen slap bort ved den elv». — Störst værdi har værket dog for den, der elsker fortællinger om eventyrlige og ridderlige bedrifter; han vil i den gamle digter finde en Walter Scott in nuce, ligesom det da også er bekendt, at Scott selv i höj grad følte sig draget til Bruce og dær har hentet stof til fremstillinger både i prosa og vers. Også de steder, hvor Barbour tillader sig en exkurs fra sin helts bedrifter, er i höj grad læseværdige, således apostrofen til frihed (I. 225 ff.), stedet om kvindernes opmuntrende indflydelse på mændene (II. 548 ff.), om forskellen på kvindetårer og mandsgråd (III. 506 ff.), skildringen af våren (V. 1 ff.), af tapperhedens væsen (VI. 325 ff.), drøftelsen af spådomme og astrologi (IV. 674 ff.) osv. — Endelig har digtet betydning i sproglig henseende som et tidligt skrift på den dialekt, som senere Burns skulde kaste glans over og som i

vore dage ved Stevensons og hans efterfölgeres bestræbelser har opnået en ny blomstringsperiode.

Den foreliggende udgave indeholder först en indledning, hvori udgiveren aftrykker alle de kildesteder, hvor vi får noget at vide om forfatterens liv, derefter diskuterer hans værker og (væsentlig på basis af Kœppels og Buss's arbejder) kommer til det resultat, at hverken de fragmenter af et Troja-digt eller de legender, man har villet tilskrive Barbour, er af ham, og endelig gör rede for håndskrifterne og for principperne for sin egen udgave i modsætning til de foregående. Selve digtet følger derpå og optager foruden förste omtrent halvdelen af andet bind. Skeat har tidligere udgivet digtet for the Early English Text Society; den nye udgave adskiller sig fra denne ved ikke at angive forkortelserne i det til grund lagte håndskrift, så at den altså er læseligere. Under texten er angivet varianterne fra håndskrifter og trykte udgaver. Derpå følger to mindre skotske digte (ikke af Barbour), hvis berettigelse til at optages netop i dette bind man ikke ret ser; så omfattende noter navnlig med historiske oplysninger, og endelig glossar, der er beregnet på at indeholde alle forekommende ord uden dog ved de hyppigere forekommende at angive alle de steder, hvor de findes. Hele arbejdet med at tilvejebringe texten og oplyse vanskelighederne i den er gjort på den måde, som enhver, der er fortrolig med engelsk og særlig middelengelsk filologi, vilde ha ventet af Skeat. Helt förste klasses arbejde får man aldrig fra hans hånd: det er ikke vanskeligt at finde punkter, hvor man mærker, at han fra först af ikke har haft «skole», og hvor man kunde ønske, at han var trængt en smule nærmere ind til tingenes kerne. Dette gælder måske mest om nogle af de etymologiske forklaringer i glossaret. Man træffer undertiden i dette værk som i Skeats andre arbejder udtalelser, som man ganske svagt trækker på smilebåndet ad og hvori man kun kan se et udslag af ex-dilettantens glæde over ikke længer at være uden al videnskabelig metode. Men hvor meget må man ikke beundre hos denne utrættelige arbejder, der sender det ene omfangsrige værk ud i verden efter det andet, om hvilke man trods deres let påviselige mangler må sige, at næppe noget andet menneske i verden havde været lærd og flittig nok til at udrette det samme på alle de dær i betragtning kommende områder, selvom den og den kunde ha besörget textbehandlingen bedre, den og den anden ha givet bedre sproglige noter og den og den tredie givet bedre historiske og litterære oplysninger. Resultatet af Skeats virksomhed foreligger i en lang række af værker, der alle er i höj grad nyttige, og hvoraf flere på grund af det ringe antal virkelig fremragende mænd på den engelske filologis område er foreløbig ligefrem uundværlige. Alt i alt står verden sig vel bedre ved at ha mange af den slags mænd end ved kun at ha arbejdere, der i deres

bestræbelser for ikke at levere andet end rene mesterværker kun kommer til at præstere meget lidt til gavn for deres medmennesker.

Skriftets udgivelse er bekostet af Scottish Text Society, der på en værdig måde konkurrerer med det engelske søsterselskab; årsbidraget er en guinea, og man har anmodet mig om at meddele, at indmeldelser for de nordiske riger modtages af Skandinavisk antikvariat, Gotersgade 49, København.

Otto Jespersen.

Benedicti regula monachorum. Rec. *Edu. Woelfflin.* Leipzig 1895, Teubner. XV + 85 pp.

De Regler, Benedikt (født. c. 480, død c. 540) gav for sine Munke, har efter deres Indhold nærmest Interesse fra et kirkehistorisk og kulturhistorisk Standpunkt, men fra Formens Side faa de Betydning for Sprogmanden ved at vise, hvorledes det latinske Sprog i Begyndelsen af det sjette Aarhundrede lød i en Mands Mund, der selv ikke var lærd og skrev for ulærde Munke. Det er *Wölfflins* Fortjeneste at have givet os Munkereglerne i en Tekst, saaledes som den er os overleveret i de ældste Haandskrifter, der gaa tilbage — vel ikke til Benedikts egen Tid — men dog til det ottende, et enkelt maaske til det syvende Aarhundrede. Til Sammenligning med Wölfflins Tekst har jeg benyttet en Udgave «ex vetustissimis membranis in sacro monasterio montis Casini asservatis, exemplata juxta lectionem D. Pauli *de Ferrariis*, Casinensis. Typis montis Casini. 1872.» Hvor stor Forskellen mellem de to Udgaver paa sine Steder er, vil fremgaa af et Par Linier af det 11te Kap., som hos *W.* lyder: «Post quibus lectionibus sequantur ex ordine alii sex psalmi cum antefanas sicut anteriores et versum.» Hos *F.* hedder det: «Post quas lectiones sequantur ex ordine alii sex Psalmi cum Antiphonis, sicut anteriores, et versus.» Forskellen er i Øjne faldende.

I Sitzungsberichte der philos.-philol. und der hist. Classe der k. bayer. Akad. d. Wiss. 1895. H. 3. har Wölfflin trykt et interessant Foredrag: «Benedict von Nursia und seine Mönchsregel», hvori han giver nærmere Oplysninger om Benedikts *regula* baade fra Indholdets og Formens Side.

Benedikt kom som Dreng fra Nursia til Rom for at faa den bedste Undervisning, Datiden kunde byde; men allerede 14 Aar gammel forlod han Byen for at blive Eneboer. Det var vel ikke meget, han da havde faaet lært; Græsk har han neppe kunnet. Ordet *antiphona* bruger han altid i Formen *antefana.*

og Ordet συμπαίκτης, (Lege)kammerat hedder (K. 27) *senpecta* med Tilføjelsen «id est seniores sapientes fratres», som om det var afledet af senex. Den hellige Skrift kjender Benedikt i en latinsk Oversættelse, tildels ældre end vulgata. *Basilius'* Munke-regler (K. 73) — Forbilledet for Benedikt — har han vel kjendt i *Rufinus'* latinske Oversættelse. Det synes at være dennes *vitae patrum* og *Cassians collationes* og *instituta*, der sigtes til i Slutningskapitlet, som de *majora doctrinae virtutumque culmina*, den kan stræbe hen til, som har tilegnet sig Munkereglerne. Om klassisk Læsning er der ikke Tale.

Om der derfor i et Skrift, der er beregnet paa ulærde Munke, findes betydelige Afvigelser fra den ældre Sprogbrug, ikke blot i Ordforraadet, men i selve Formlæren, vil man vel finde det ganske naturligt. I hvad Retning disse Afvigelser gaa, har det lille aftrykte Stykke af 11te Kapitel allerede peget hen paa. De enkelte Kasus flyde over i hinanden; Præpositionernes Styrelse bliver vaklende. I denne Henseende er det interessant at læse, hvad Gregor den store, der blev født omtrent samme Aar, som Benedikt døde, og har skrevet hans Levnet, siger i sin Kommentar til Hjob: «motus praepositionum casusque servare contemno, quia indignum vehementer existimo, ut verba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati» Naar Gregor med fuld Bevidsthed gjør Brud paa Donats Regler om Præpositionernes Styrelse og Brugen af de enkelte Kasus, saa er det vel, fordi den almindelige Talebrug netop i denne Henseende viste Vejen. Skal vi da tro, at Benedikt en Menneskealder tidligere med fuld Bevidsthed i sin *regula* har overtraadt de Regler, han som Dreng lærte i sin Donat? Det vil maaske overraske, naar jeg trods det Stykke, jeg meddelte af 11te Kapitel, dog maa besvare Spørgsmaalet med Nej. Her kommer nemlig en Ejendommelighed i de ældste Hdskr. frem, som det undrer mig er undgaaet Wölfflins Opmærksomhed.

Naar man læser Forordet og de første syv Kapitler af *regula* igjennem, vil man ikke finde en eneste Forsyndelse mod Præpositionernes *Styrelse*. I Præpositionernes *Brug* finde vi flere Ejendommeligheder: quid dulcius *ab* hac voce (i Prologen) i Stedet for quid dulcius hac voce (cfr. meliores *ab* aliis K. 2 og nihil *a* Christo carius K. 5); *foris* monasterium (K. 3), ligesom paa Italiensk fuori le mura; mors *secus* (secundum? ad) introitum delectationis posita est (K. 7). — En Ejendommelighed i Kasusforbindelsen møder os i Udtryk som: «audiamus Dominum respondentem et ostendentem nobis viam ipsius tabernaculi, *dicens*»: (Prologen) eller: «quintus humilitatis gradus est, si omnes cogitationes malas . . . abati non celaverit suo, *hortans* nos de hac re Scriptura *dicens*»: (K. 7), men det er nærmest en syntaktisk Ejendommelighed. — Det følgende Afsnit (Kap. 8—18) giver en Række enkelte Bestemmelser for Gudstjenestens Form de forskellige Dage

eller Timer. Her gaar det underlig vildt til. Foruden det Exempel, jeg allerede har anført af Kap. 11, vil jeg af Kap. 9 anføre 'de sedilia sua surgant', 'tres lectiones cum responsoria sua'. K. 11 'trea cantica de prophetarum'. I 17de Kap. læses følgende: «Tertia vero, sexta et nona item eo ordine celebretur: oratio (id est versum), hymnos earundem horarum, ternos psalmos, lectione et versu, Kyrie eleison et missas». Vi finde her en Flertalsform paa *os* og *as*. Ved Siden heraf finde vi i Kap. 18 følgende: «Digesto ergo ordine psalmorum vespertinorum reliqua, id est lectionem, responsorium, hymnum, versum vel canticum, sicut supra taxavimus, impleatur». Forskjellen i Sproget i dette Afsnit (8—18) og det foregaaende, er saa stor, at det maa være tilladt at udtale en stærk Tvivl, om alle disse Detailbestemmelser skyldes Benedikt selv. Efter det 18de Kap. følger igjen et større Afsnit, der i Sprog ganske svarer til det, vi kjende fra de første 7 Kapitler; men saa kommer vi igjen til et Par noget tvivlsomme Kapitler 41 (quibus horis oportet reficere) hvor vi finde a pentecosten og ab idus septembris og 48 (De opera manuum cotidiana) pausent in lecta sua, a kalendas octobris, excepto his (ligesom paa Italiensk), cfr. K. 59 reservato sibi usum fructuum. Ganske ejendommeligt er Forholdet i Kap. 55 (de vestiario et calciario fratrum) hvor det først hedder paa godt Latin: «Nos tamen mediocribus locis sufficere credimus monachis per singulos cucullam et tunicam (cucullam in hieme villosam, in aestate puram aut vetustam) et scapulare propter opera, indumenta pedum pedules et caligas» — men senere «et ut hoc vitium peculiaris (at besidde noget, man ikke har faaet af Abbeden) radicitus amputetur, dentur ab abbate omnia, quae sunt necessaria, id est cuculla, tunica, pedules, caligas, bracile, cultello, graffio, acu, mappula, tabulas, ut omnis auferatur necessitatis excusatio». Man kan daarlig værge sig imod den Formodning, at det sidste er Tilføjelse af en senere Haand[1].

Man kunde maaske spørge, om ikke Haandskrifternes Afskrivere har indført de senere Former i Stedet for de ældre. Virkelig er ikke alle Haandskrifter altid enige, saa der undertiden kan være Tvivl, om W. med Rette har optaget den nyere, vulgære Form; et og andet Sted kan vel ogsaa et forkortet Udtryk være urigtig udfyldt som «ab idus septembris», hvor der maaske blot har staaet «ab id. sept.»; men det forslaar dog ikke. Modsætningen mellem de enkelte Afsnit bliver altfor stor. Mit bestemte Indtryk er, at Benedikt har fulgt Donats Regler efter Evne[2]. Men da den store Kirkefader Gregor en Menneskealder senere havde

[1] Saaledes er Kap. 61 Slutn. sine consensu abbatis ejus [aut litteras commendaticias] de af mig indklamrede Ord vist en senere Tilføjelse.

[2] Præpositionen *pro* synes dog hos ham at styre Accusativ, K. 43 pro id og pro hoc ipsud K. 61.

brudt Staven over Grammatiken, var det naturligt, at en Abbed, som mente at burde tilføje Detailbestemmelser til Benedikts Regel, klædte disse i et Sprog, der i flere Henseender afveg betydelig fra det klare og efter Omstændighederne rene Sprog, som Benedikt havde ført. Naar Gregor roser Benedikts Regel som 'sermone luculentam', tænkte han dog vist mere paa Klarheden end paa Renheden, som han ingen Pris satte paa.[1]

Da Monte Casino, Benediktinernes ældste Kloster, i Aaret 580 blev ødelagt af Longobarderne, blev Benedikts Originalhaandskrift reddet.[2] Munkene tog det med sig til Rom, hvor de fik Bolig nær Laterankirken, indtil Klostret paa Monte Casino blev gjenopført 720. I Rom gjorde Gregor den Store Bekendtskab med Benedikts *regula,* som han skænkede sit fulde Bifald, men dog ikke gjorde til eneste Regel for Munkelivet. I det 6te Aarhundrede føre Benediktinerne et stille Liv. I det 7de finde vi Benedikts Regler allerede i Brug i engelske Klostre, medens vi i de franske oftest finde en Blanding af Benedikts og Columbans Regler. Men i det 8de Aarh. blev Benediks *regula* hævet til eneste Norm for Vestlandets Munke.[3] Fra den Tid synes de ældste Haandskrifter at være. Da maa de Detailbestemmelser, som i deres Sprog bære Præget af en senere Haand end Benedikts, være optagne som en integrerende Del af Munkereglerne. De findes i væsentlig samme Form i alle gamle Haandskrifter.

Det skulde glæde mig, om Mænd, der er bedre inde i den Tidsalders Sprog end jeg, vilde optage det Spørgsmaal, som her mere er opkastet end endelig besvaret, til fornyet Behandling. Men enhver, der interesserer sig for Latinens Overgang til de romanske Sprog, vil jeg anbefale at gjøre sig bekjendt med Benedikts *regula* i Wölfflins Udgave.

Joh. Forchhammer.

Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par VILH. THOMSEN. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V.) Helsingfors 1896. (Leipzig, Harrassowitz.) 224 s.

Man vil huske, hvilken opsigt det vakte, da det for godt to aar siden blev bekendt, at det var lykkedes prof. Thomsen at finde nøglen til de gaadefulde indskrifter fra Mongoliet, som

[1] At Benedikt selv har foretaget Forandringer i Indledningen, synes sikkert; at han senere har tilføjet de sidste Kapitler (67—73) er rimeligt; men Sprogformen er den samme i de ældre og nyere Stykker.

[2] Paul. Diacon. De gestis Longobard. IV. 17.

[3] Smlgn. Grützmacher: Die Bedeutung Benedikts von Nursia und seiner Regel in der Geschichte des Mönchtums. Berlin 1892.

navnlig i de nærmest foregaaende aar havde tiltrukket sig særlig opmærksomhed paa grund af nye opdagelser, der bragte et meget anseligt materiale tilveje. Hvilken videnskabelig stordaad prof. Thomsen herved har udført, behøver jeg ikke her at komme nærmere ind paa, men skal strax gaa over til at gøre rede for de resultater af fortsatte undersøgelser, som er nedlagte i ovennævnte bog.

Ved dechiffreringen viste det sig strax, at indskrifternes sprog var en tyrkisk dialekt. nært beslægtet med uigurisk, men staaende paa et ældre trin end nogen anden hidtil kendt tyrkisk dialekt. Der knytter sig altsaa for det første en betydelig sproglig interesse til disse indskrifter. I bogens første del behandles det mærkelige alfabet, medens der tillige gives en mængde interessante oplysninger om sprogformen. Medens f. ex. osmannisk rent mekanisk har overført det arabiske alfabet, der kun meget ufuldkomment svarer til dette sprogs lydsystem, finder vi her et fremmed alfabet (prof. Thomsen antager, at det er det aramæiske, der direkte eller indirekte ligger til grund) afpasset paa en meget sindrig maade, medens tillige de enkelte tegn er undergaaede en del forandringer, der giver dem en vis lighed med runerne, og som rimeligvis skyldes den omstændighed, at de opr. har været indridsede i træ; som bekendt forklares manglen af horisontale linjer i runeskriften paa samme maade. Alfabetet skrives fra højre til venstre, og det ejendommelige ved det er, at vokalerne i meget stor udstrækning er udeladte, hvor den læsende uden vanskelighed har kunnet supplere dem: konsonantforbindelsen *tmr qpγ* maa saaledes læses *tämir qapuγ* (jærnport). Dette hænger for en del sammen med, at der for de fleste konsonanters vedkommende gives to tegn, hvoraf det ene anvendes i forbindelse med velare, det andet med palatale vokaler, f. ex. *qaγan* (khan), men *kägi* (hans had), hvor *q* og *k*, *γ* og *g* udtrykker forskellige modifikationer af samme lyd. Paa samme maade anvendes forskellige t-tegn, efter som den følgende lyd er f. ex. *a* eller *ä*, osv., selv om udtalen i alt væsenligt har været den samme i bægge tilfælde.

Hvad selve sprogformen angaar, bekræfter sig her i fuldeste maal den sætning, at de tyrkiske sprog viser en paafaldende konservatisme i sprogbygningen. For den, der kender ét tyrkisk sprog, f. ex. osmannisk, vil ikke blot mange ord, men ogsaa suffixerne og disses anvendelse, være forstaaelige i dette gamle sprog. Men naturligvis findes der ogsaa betydelige afvigelser fra de moderne dialekter, hvoraf følgende kan fremhæves: pluralisendelsen *-lar*, *-lär* anvendes kun meget lidt ved substantiverne og slet ikke ved verberne (osm. *evler* pl. af *ev*, hus; *severler* pl. af *sever*, han elsker); den almindelige infinitivendelse *-maq*, *-mäk* (osm. *sevmek* at elske, *almaq*, at tage) forekommer ikke; genetiv udtrykkes som oftest uden endelse og ved pronominalsuffix ved

det styrende ord, f. ex. *budun aty*, folkets navn, egl. folket dets navn, en i mange sprog hyppig konstruktion (osm. *qyzyñ ana-sy*, pigens moder, *qyzyñ* genet. af *qyz*, pige).

Den anden del af bogen indeholder transcription og oversættelse af de to store indskrifter, der for kort tid siden blev fundne nord for det gl. Karakorum, øst for Orkhonfloden, og som paa grund af deres omfang ydede prof. Thomsen det bedste materiale ved dechiffreringen. Det er mindesmærker over to tyrkiske høvdinger, som døde 731 og 734, og de har saaledes stor historisk interesse. I en almindelig indledning gives en udsigt over, hvad vi andetsteds fra ved om det tyrkiske folk, der har efterladt sig disse minder, og det er da navnlig kinesiske krøniker, der giver temmelig fyldige oplysninger, medens der kun findes spredte notitser hos enkelte byzantinske historieskrivere. Det er her som altid højst interessant at se, hvorledes forskellige kilder kan bekræfte og supplere hinanden; saaledes omtaler byzantineren Theophylactes Simocatta en by ved navn *Ταυγάστ*, hvilket ord her i indskriften findes under formen *tabγač* og betyder kinesisk. — Ifølge de kinesiske krøniker optræder tyrkerne allerede teml. tidligt som et mægtigt folk i egnene omkr. Altaibjærgene. Ca. 600 deles de i et vestligt og et østligt rige, af hvilke det sidste i den følgende tid volder kineserne mange bryderier ved idelige indfald. Det lykkes dog at overvinde dem 630, og de stod nu en tid lang som skatskyldige under Kinas overhøjhed, indtil *Qutluγ* (den lykkelige) 681 gjorde oprør og lod sig udraabe til khan. Han døde nogle aar efter og efterlod sig to sønner; hans yngre broder, som Kineserne kalder *Mik-tsoat*, blev saa hersker og gjorde adskillige indfald i Kina, bekæmpede ogsaa andre folkeslag og hævede atter det tyrkiske rige til en vis magt. Han regerede imidlertid grusomt og faldt 716 paa et tog mod en oprørsk stamme. *Kül-tegin*, den yngste af Qutluγs sønner, ryddede nu Mik-tsoats børn af vejen og satte sin broder, af Kineserne kaldt *Me-ki-lien*, paa tronen. Han antog titlen *Bilgä qaγan* (den vise khan) og vilde angribe Kina, men blev raadet derfra og kom efterhaanden til at staa i et meget venligt forhold til den kinesiske kejser. Da Kül-tegin faldt 731, lod kejseren sætte et mindesmærke for ham, og da khanen 734 blev forgivet, sørgede han meget over ham og lod ligeledes rejse et mindesmærke.

Det er disse to mindestene, der omtales af Kineserne, som nu er komne for dagens lys. Paa den østlige side af bægge stenene findes kinesiske indskrifter, hvoraf dog kun den ene er læselig; en oversættelse heraf, besørget af den engelske sinolog Parker, meddeles s 212 ff.; da den ikke er af samme indhold som de tyrkiske, har den ikke kunnet bidrage til tydningen af dem. Disse sidste er meget omfangsrige og har for en stor del samme indhold. I den første taler khanen, fortæller om tyrkernes

ældre historie, om sin fader og onkel, men særlig om sine og broderens felttog, dennes død og sin sorg derover; i den anden taler den afdøde khans søn paa lignende maade. Naar man er vant til at tænke sig folkeslagene i Midtasien som typen paa raahed og barbari, «gule skelende schakaler fra ørkenen Gobi», som Hehn kalder dem, er det meget overraskende i disse indskrifter at finde en ejendommelig udviklet stil og en vis poetisk flugt, som f. ex. der, hvor khanen udtrykker sin sorg over broderens død, eller hvor han bebrejder tyrkerne deres indre stridigheder.

Til oversættelsen er føjet meget fyldige noter. Med stedse stigende beundring følger man prof. Thomsens behandling af de talrige dunkle steder og læser de interessante og lærerige udviklinger. Som det var at vente, indtager dette værk som prof. Thomsens øvrige en meget høj rang i metodologisk henseende. Dette træder navnlig stærkt frem paa de ikke faa punkter, hvor han har en anden opfattelse end prof. Radloff. Som det vil være mange bekendt, havde denne ved hjælp af det af prof. Thomsen meddelte alfabet i løbet af meget kort tid faaet den første af indskrifterne udgivet med oversættelse. Selvfølgelig afholdt dette ikke prof. Thomsen fra at fortsætte med sin tolkning, saa meget mere, som det var ham klart, at R. havde forhastet sig betydeligt og end ikke i en snart paafølgende fornyet udgave, hvor den anden indskr. er taget med, naaede at tilfredsstille de krav, man kunde stille til hans arbejde. I tredje levering af sit værk, hvor der findes en mængde forbedringer og rettelser, fremhæver han selv, hvad der er hans metode: indskrifternes sprog er for ham et led i den store kæde af tyrkiske dialekter, og det er ham om at gøre strax at anvise det dets plads deri, medens prof. Thomsen kun søger at tyde det ved hjælp af de andre dialekter. Det er ikke vanskeligt at afgøre, hvad der paa sagens nuværende standpunkt er det rigtigste. I overensstemmelse med sin metode foretager da R. ogsaa de mest vilkaarlige forandringer uden at tage hensyn til, hvad der tydeligt staar paa stenene, som naar han f. ex. retter *kök*, blaa, til *öküš*, talrig, medens derimod prof. Thomsen ikke uden særlige tvingende grunde antager, at der foreligger en skrivefejl. Og hvad oversættelsen angaar, tager R. ikke tilbørligt hensyn til, hvad der virkelig giver mening, som naar han oversætter: «Als ihr nun vernahmt, dass Kül-tägin umgekommen war, da wart ihr (alle wie) gestorben», hvor prof. Thomsen oversætter: «Hvis K.-t. ikke havde været, vilde mange af jer have fundet døden».

Det er ikke muligt paa saa begrænset en plads at fremhæve alt det interessante, der findes i denne bog, som vækker éns højeste beundring, og jeg vil indtrængende opfordre enhver, der interesserer sig for sproglige undersøgelser, til at læse den selv. Med selv et meget lille forraad af kundskaber i tyrkisk

er man i stand til at følge oversættelsen ved hjælp af det vedføjede glossar og faa et indblik i, hvad virkelig forskning vil sige. Og der er sikkert ingen tvivl om, at prof. Thomsen for fagmænd har bygget et paalideligt og sikkert grundlag, hvorfra der kan naas frem til videre resultater.

Kr. Sandfeld Jensen.

Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. Utgivna för «Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur». I. *Texter med inledning* av *Axel Kock* och *Carl af Petersens*. Kbhvn. 1889—94. VIII + 148 + 283 s. II. *Kommentar* av *Axel Kock.* Kbhvn. 1891—92. VI + 445 s.

Den samling af latinske sentenser med vedføjet oversættelse, der gaar under P. Laales navn og i slutningen af middelalderen var en almindelig benyttet skolebog, er bevaret i dansk og i svensk redaktion. For faa aar siden fandt underbibliotekar C. Weeke i bindet af en bog i det store kgl. bibliotek i Kjøbenhavn to blade af et haandskrift fra c. 1450, der indeholder 40 af P. Laales ordsprog med dansk oversættelse. Før dette fund kjendte man kun det unicum af en udgave, trykt i Kjøbenhavn hos Gotfred af Ghemen aar 1506, som ejes af Kjøbenhavns universitetsbibliotek. Fra Danmark er P. Laales ordsprogssamling bleven overført til Sverrig; en svensk text fra det 15. aarh. findes i Upsalas universitetsbibliotek. Den danske palæotyp fra 1506 er udgiven af Nyerup 1828, det svenske haandskrift er udgivet af Reuterdahl 1840, og det er de samme skrifter, der nu paa ny ere udgivne af Axel Kock og Carl af Petersens. Som et tillæg til den danske text er det danske haandskriftbrudstykke optaget.

Den danske palæotyp betegnes af udgiverne som D, haandskriftbrudstykket som H og det svenske haandskrift som S. Ved hvert ordsprog er det angivet, om og hvor det findes i de andre to samlinger. F. ex. D 26: Agni raro puto que*mquam* dare munera muto Hoo giffwer dwmme laam [H 7, S 26]. Det vil altsaa sige, at ordsproget findes som nr. 7 i det danske haandskriftbrudstykke og som nr. 26 i det svenske haandskrift.

Det siges i fortalen til udgaven 1506, at den nu er rettet med flid af lærde mænd ved Kjøbenhavns universitet. Ikke desmindre er den vrimlende fuld af de groveste trykfejl. Særlig hyppig er forbytning af bogstaver, der ligne hverandre i udseende. Disse trykfejl have udgiverne rettet, dog saaledes at

det stadig er angivet, hvad der i virkeligheden staar i texten: Det rettede ord er mærket med en foransat stjærne, og i en note under siden er den mislykkede form anført. Ofte meddele noterne ikke blot, hvad der staar i udg. 1506 (A), men ogsaa hvad der staar i Gotfred af Ghemens optryk 1508 (a) og i Chr. Pedersens udgave, Paris 1515 (B).

Det kan maaske forekomme en og anden ved et flygtigt øjekast, at denne gjenoptrykning af aabenbare fejl er en altfor vidt dreven nøjagtighed. Naar der f. ex. staar baadhc, saa ved jo enhver, at meningen har været baadhe. Ved nærmere overvejelse maa man dog være udgiverne taknemmelig ogsaa for dette. Der er nemlig ikke faa steder, hvor der forekommer stavemaader, som i og for sig godt kunde være udtryk for sproglige ejendommeligheder, men som man alligevel paa grund af tryk- eller skrivefejlenes mængde ikke tør tillægge nogen betydning. D 1096 staar waræ (at være). Andre steder staar *wæræ*. Skjønt waræ i middelalderen havde literær existens, og skjønt der er danske dialekter, som have *a* i dette ord (lollandsk langt, dunkelt *a*; bornholmsk kort *a*), tør man dog ikke antage waræ for andet her end trykfejl for wæræ. D 1110 har kær (ɔ: kar). Jeg maa opfatte det som en trykfejl for kar. Jeg kan ikke give Axel Kock (se Komm.) medhold i, at man heri maaske kan have en form med R-omlyd. D 969 har gaar. Andre steder: gaardh. At *th* (*dh*, *d*) var stumt efter *r* allerede i middelalderen, nærer jeg ingen tvivl om; men bortfaldet her viser intet i saa henseende. D 1148 har komer istedenfor det sædvanlige ko*m*mer. Det er blot ved, at der fejlagtig er sat *o* istedenfor *o* med en streg over. Paa samme maade er der i D 1199 kommet til at staa naff*e*n, haff*e*n istedenfor naffn, haffn, idet der er sat *n* med streg over istedenfor *n*.

Hvilke vanskeligheder, der ere forbundne med udgivelsen af et værk som nærværende, ved kun den, der selv har prøvet det. Det er ikke lykkedes helt at holde fejl ude. Ved sammenligning med originalen har jeg fundet følgende at rette:

D	8	staar	tijd	skal staa	tijdh
D	95	»	høss	»	høøss
D	155	»	vel	»	wel
D	178	»	Naar	»	Nar
D	194	»	sedh	»	seedh
D	195	»	meth	»	m*eth*
D	220	»	word	»	wordh
D	292	»	være	»	wære
D	328	»	lidhen	»	lidh*en*
D	364	»	Naar	»	Nar
D	389	»	øwe	»	øwæ
D	520	»	eeth andhet	»	eet andhet
D	567	»	staaff	»	staff

D 604	staar	wee then	skal staa	wee ær then
D 653	»	føwe	»	føwæ
D 738	»	tha	»	thaa
D 751	»	Sørghende	»	Sørghendhe
D 844	»	karll scal	»	karll scall

D 82, not. 6 staar A hwunen skal staa A hwune*n*.

Indledningen og kommentaren indeholde sandsynligvis alt, hvad der tidligere er skrevet om P. Laales ordsprog, og der bliver vel heller ikke stort mere at sige om dem i fremtiden. Der anstilles undersøgelser om ordsprogenes oprindelse og samlingens tilblivelse, om ordsprogenes bygning og indbyrdes anordning, om samlingens skjæbne som skolebog og siden som folkebog, om sprogformen, om P. Laales person o. s. v. Enhver, der interesserer sig for de nordiske landes kultur- og sproghistorie, skylder de to svenske lærde tak for deres værdifulde arbejde.

P. K. Thorsen.

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, udgivne af det philologisk-historiske Samfund. Bind IV—V, Nr. 16—24. Kbhvn. 1894—95, Kleins forlag.

Af denne fortjenstfulde samling, som vidner godt for det filologiske studium herhjemme, foreligger der atter 2 bind, omfattende 9 numre, der behandler højst forskellige og på forskellig måde interessante æmner. Filologiens Nestor, *J. L. Ussing*, har givet en oversigt over de resultater, som de nyeste undersøgelser i det gamle Troja har ført til; *J. L. Heiberg* møder med to bidrag: Eros, en skitse over denne forestillings udvikling hos Grækerne, og en skildring af samfundsreformatoren Plethons ideer og virksomhed; rektor *P. Petersen* har oversat Aristofanes' Frøer. Middelalderen tilhører *Oluf Nielsens* fremstilling af oldfranske legendedigte om jomfru Marias og Kristi liv og *Emil Gigas*' behandling af Esau og Jakob som dramatiske Figurer. *Fr. Moth* har oversat den morsomme, anonyme satire: Pave Julius' Død, og *Raphael Meyer* paaviser i en afhandling om Götz von Berlichingen det goetheske dramas forudsætninger. Af sproglig, men tillige kulturhistorisk interesse er *Oluf Thomsens*: Egennavne som sprogrødder i Fransk.

Det er glædeligt at se, hvormange nye bidragydere der er kommet til de tidligere, og det må håbes, at samlingen, der stadig fortsættes, vil finde mange subskribenter blandt filologerne «i videste forstand».

K. H.

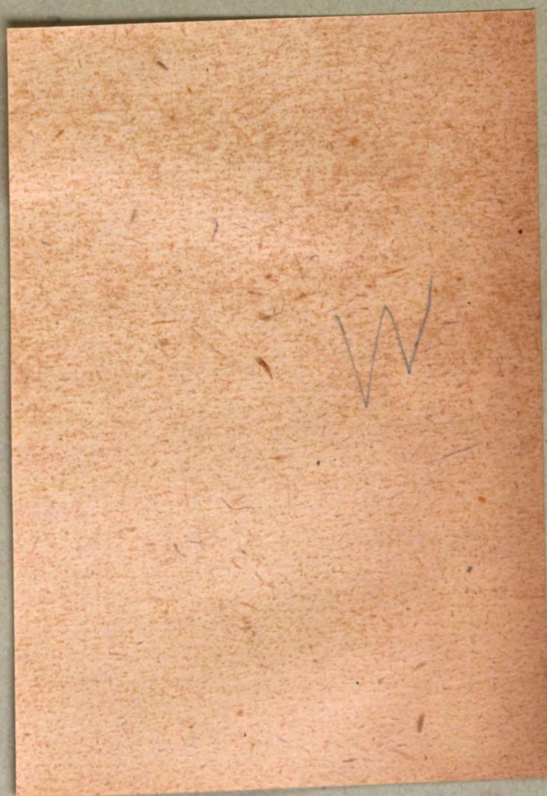
Coniectanea.

Platon. Crit. p. 44 d. *ΣΩ. Εἰ γὰρ ὤφελον, ὦ Κρίτων, οἷοί τ' εἶναι οἱ πολλοὶ τὰ μέγιστα κακὰ ἐργάζεσθαι, ἵνα οἷοί τ' ἦσαν καὶ ἀγαθὰ τὰ μέγιστα, καὶ καλῶς ἂν εἶχεν· νῦν δὲ οὐδέτερα οἷοί τε· οὔτε γὰρ φρόνιμον οὔτε ἄφρονα δυνατοὶ ποιῆσαι, ποιοῦσι δὲ τοῦτο ὅ,τι ἂν τύχωσιν.]* Quotienscunque ad hunc locum legendum explicandumve reverti, extremis verbis facere non possum quin offendar. Vulgus *ὅτι ἂν τύχωσι τοῦτο ποιοῦσι* i. e. omnia imprudentes et inscientes faciunt; cui membro oppositum esse debuit, vulgus nihil neque boni neque mali prudens aut sciens facere. Nam quod vulgus nemini prudentiam aut imprudentiam afferre potest, licet Platonicum sit, huc certe non pertinet. Aut ego fallor aut minima mutatione *ἄφρον* scribendum, quo facto haec sententia evadet: *neque enim prudens* (bevidst rigtigt) *quicquam neque imprudens* (bevidst urigtigt) *facere possunt, sed* cet. Ne autem quis in pronomine *τι* omisso haereat, locos q. s. Thucyd. VI 21, 1: *εἴπερ βουλόμεθα ἄξιον τῆς διανοίας δρᾶν* et Demosth. XX 47: *πῶς οὐχ ὑπέρδεινον ποιήσομεν* (hunc quidem Kruegero debeo) conferat velim.

Thucyd. IV 66, 4. *ξυνέβησάν τε πρῶτα μὲν τὰ μακρὰ τείχη ἑλεῖν Ἀθηναίους (ἦν δὲ σταδίων μάλιστα ὀκτὼ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν Νίσαιαν τὸν λιμένα αὐτῶν), ὅπως μὴ ἐπιβοηθήσωσιν ἐκ τῆς Νισαίας οἱ Πελοποννήσιοι, ἐν ᾗ αὐτοὶ μόνοι ἐφρούρουν βεβαιότητος ἕνεκα τῶν Μεγάρων, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἄνω πόλιν πειρᾶσθαι ἐνδοῦναι·]* Subiectum verbi *πειρᾶσθαι* non Athenienses, sed populares Megarensium cum Atheniensibus pactionem facientes esse in conspicuo est; sed mire satis *ξυνέβησαν πειρᾶσθαι* de re quam se ipsos facturos esse promittunt ponitur. Rescribendum, si quid video, *πειράσεσθαι*, quod liberius a verbo *ξυνέβησαν* pendet.

Xenoph. Instit. Cyri I 3, 10.] *Καὶ τί δή, ἔφη, ὦ Κῦρε, τἆλλα μιμούμενος τὸν Σάκαν οὐκ ἀπερρόφησας τοῦ οἴνου;]* Hoc loco *οὐ κατερρόφησας* scribendum esse, e verbis quae proxime praecedunt: *οἱ δ' ἄρα τῶν βασιλέων οἰνοχόοι . . . καταρροφοῦσι κτέ.* luce clarius apparet.

Carolus Hude.

W

3 2044 098 626 054